

SZENTEK ORSZÁGA

REGINA
SANCTORVM

✻ S. ✻
PETRVS

✻ S. ✻
BENEDICTVS

DR. BABURA LÁSZLÓ
NAGY
SZENT ATANÁZ
ÉLETE

CORONA
SANCTORVM

✻ S. ✻
PAVLVS

✻ S. ✻
STEPHANVS

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT KIADÁSA

jos. sz.

NAGY SZENT ATANÁZ ÉLETE

IRTA

Dr. BABURA LÁSZLÓ

A SZENT ISTVÁN AKADEMIA TAGJA

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1928

Nihil obstat.

Dr. Theophilus Klinda
censorum praeses.

Nr. 1234.

Imprimatur.

Strigonii, die 22. Mai 1927.

Dr. Julius Machovich
vic. generalis.

Kiadja a Szent István-Társulat.
Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. Budapest.
Nyomdaigazgató : Kohl Ferenc.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
I. A szülői háztól a püspöki székhöz. 296—328.	5
1. <i>A szülői otthon</i>	5
2. <i>Nevelőben</i>	11
3. <i>Szent Antalnál csendes révben</i>	13
4. <i>Ki a tengerre!</i>	18
5. <i>Árius és az ő tévtanítása</i>	21
6. <i>A niceai zsinat</i>	26
 II. Alexandria püspöki székében	35
1. <i>Első számkivetése Trierbe. 336—338.</i>	39
<i>A tyrusi zsinaton</i>	46
<i>Trierben</i>	52
<i>Árius szörnyű vége</i>	55
<i>Atanáz visszatérése</i>	57
2. <i>Második számkivetése. 340—346.</i>	59
<i>Farkas az akolban</i>	62
<i>Atanáz Rómába megy</i>	65
<i>A sardikai zsinat</i>	68
<i>Hazafelé</i>	72
<i>Aki könnyben vet, örömben arat</i>	76
3. <i>Harmadik számkivetése 356—362.</i>	82
<i>Konstans halála. Konstancius egyeduralkodója</i>	83
<i>Az arles-i zsinat. 353.</i>	86
<i>A milánói zsinat. 355.</i>	88
<i>Konstancius zsarnokoskodása</i>	92
<i>A véres vigília</i>	102
<i>A romlásnak induló arianizmus</i>	110
<i>Örömteljes visszatérés</i>	119
4. <i>Negyedik számkivetése. 362—363.</i>	122
<i>Szorgos munkában</i>	122
<i>Julian, a hamar eltűnő felhő</i>	128
<i>Derűs ég alatt</i>	134
5. <i>Ötödik számkivetése. 367.</i>	140

	Oldal
III. A nagy egyháztanító	144
1. <i>Hitvédelmi munkái</i>	148
2. <i>Hittudományi és vitázó munkái</i>	158
3. <i>Történeti munkái</i>	166
4. <i>Szentírásmagyarázatai</i>	171
5. <i>Aszketikus művei</i>	173
6. <i>Levelei</i>	176
IV. Csendes révben — boldog vég. 363—373. ...	180

I. A szülői háztól a püspöki székhöz. 296—328.

1. A szülői otthon.

Győzelmes csaták után, melyekben még a perzsáknak legyőzhetlennek hit seregét is tönkre verte és királyukat, III. Dáriust alázatos meghódolásra kényszeríté, azon a diadalmenetén, melynek aranyos sávja a neki szűknek bizonyult Macedóniából Egyiptomig ért le, Kr. e. 332-ben alapította N. Sándor Alexandriát, tüneményes hatalmának és nagyságának most egyedüli tanuját. A város, mely a Pharos-sziget és a Mareotis-tó közt elnyúló földnyelven állítólag Dinokrates, a Herostrates által romba égetett efezusi Diana-templom újjáépítőjének tervei szerint épült, a Ptolemeusok uralkodása alatt (323—30.) egész Egyiptomnak fővárosa és Róma után a legnagyobb városa volt az akkori világnak. Előnyös fekvésénél fogva a világkereskedelem gócpontjává lett, a II. Ptolemeus által (285—247.) építtetett, állítólag 180 m magas világító tornya óriási mágnesként magához vonzotta a hajók ezreit. A királyi paloták külön városrészt képeztek s a körülbelül 15 km kerületű városnak egy harmadát foglalták le. A királyok kifogyhatlan bőkezűséggel emeltek fényes csarnokokat a tudományok és művészetek ápolására. A Múzeum tudósoknak otthona volt, ahol minden anyagi gondtól mentesen élhettek tudományos kutatásaik-

nak. Később ez a Múzeum a mi egyetemeinkhez hasonló intézménnyé lett, ahol tanítottak is. Világhírű volt a könyvtára is. Julius Caesar idejében († 44 Kr. e.) nem kevesebb, mint 700.000 tekerescsel bírt, köztük az ószövetségi Szentírásnak görög Septuaginta fordításával, melynek kezdetei Ptolemaeus Lagi (305—285.) uralkodásába nyúlnak vissza.

A római egyházat alapító Péter apostol figyelmét nem kerülhette ki Alexandria, a második Róma. Elküldötte hát oda hűséges tanítványát, szent Márkot, aki mesterének evangéliumi tanítását nemcsak írásban örököltette meg Rómában, hanem élőszóval is hirdette a tengerentúli világvárosban. Apostoli munkássága, melyet a vértanúság érdemével termékenyített meg, nem is esett hiába. Az evangélium egyre szélesebb köröket hódított meg. Az evangelista alapítónak helyébe kiváló főpapok léptek, akik közül sokan most a szentek sorában tündökölnek. A pogány és zsidó főiskolák mellett a keresztény hittanítás is egyre tökéletesebb felkészültséggel lépett fel. A Szentírás magyarázata, az evangéliumi igazságok kifejtése, ezeknek megvédése a mindjárt kezdetben jelentkező legkülönbözőbb tévtanításokkal szemben, az egész keresztény tannak tudományosan is kellően megalapozott rendszerbe való foglalása oly feladat volt, melynek megoldásán századok lángelméi és szentjei dolgoztak anélkül, hogy azt végleg befejezték volna. A szorosan egyházi tudományágak mellett a világiak is műveltették s a tanító mesterek hírneve még idegen földről is sokakat vonzott Alexandriába, mely ilyképen a tudományoknak is gócpontjává vált. Ott tanított a II. század alkonnyán szent Pantaeus, „aki mint a szicíliai méh

teleszítva magát a prófétai és apostoli mezők virágain és a megismerés színmezét csepegtette hallgatóinak lelkébe“. Az ő tanszéke alatt talál hosszú bolyongás, az igazság sóvárgó keresése után végre kielégülést és békét Kelemen, aki azután mesterének örökébe lépve évtizedeken át valóságos napként lündökölt a keresztény tudomány egén és műveiben oly kincses bányát hagyott reánk, melyből még most is meríthetünk. De őt is felülmulta tanítványa, Origenes, akit óriási munkássága miatt, melyet a tanszéken épűgy, mint az irodalomban csaknem félszázadon át kifejtett, Adamantius = gyémántból vagy acélból való jelzővel tüntetett ki az utókor. A főiskola eme hírneves mestereit apostoli lelkű püspökök támogatták az evangéliumi igazság terjesztésének és megvédésének munkájában, köztük az a szent Dionysius († 264. v. 265.), akinek iratai perdöntő tekintélynek örvendtek hit és erkölcs kérdéseiben. A sok apostoli munka nyomában meg is változott a nagy világvárosnak képe. A lelkek ugara elsőrangú termőfölddé változott át, mely hatvanszorosan és százszorosan (Mk. 4, 8.) hozta meg az annyi buzgósággal elvetett és annyi vértanúsággal megtermékenyített evangéliumi magot. A krisztusi hit egyre mélyebb gyökeret vert a lelkekben. A mustármag Alexandriában is terebélyes fává növekedett, melynek dús lombkoronáját az üldözések vihara megritkíthatta, de el nem hervaszthatta.

A pogány erkölceiből mindjobban kiemelkedő, az evangéliumi hitben és erényekben mindinkább megerősödő Alexandriában született 296-ban Atanáz. Az időpontra kívül egyebet alig is tudunk. Szüleiről is csak annyit, hogy jómódnak örvendtek és buzgó keresztények voltak. De sem nevüket,

sem atyjának foglalkozását, társadalmi állását nem ismerjük. Mintha gyermekük jövőendő nagysága teljesen felszívta volna magába a gyermekkor összes kicsi eseményeit. Nem tudjuk tehát, hol állt a ház, melyben e világba lépett. Azt sem tudjuk, egyetlen gyermeke volt-e szüleinek, avagy több testvérrel bírt. Csak azt tudjuk későbbi nagyságából, hogy az élet Ura kiváltságos képességekkel ruházta fel e gyermeknek lelkét. Talán fényes, értékes bölcsőben ringatta a szülői szeretet és jó mód, de ezen anyagi kincseknél, melyeket a gondos szülők szeretete rakott a bölcsőbe, mérhetetlenül értékesebbek voltak ama lelki kincsek, melyeket Isten helyezett el e gyermek lelkébe. Elküldte hozzá angyalait, hosszú, fényes sorban szálltak le az égből és egyikük sem jött üres kézzel. Talán a bölcső fölött virrasztó édesanya látta is őket és szíve kimondhatatlan örömmel telt el. Mert mind az ő édes gyermekét köszöntötte és gazdagította Isten küldötte nagy ajándékokkal. „Fogadd a hit ajándékát, — mondá vezérük, mialatt a kereszts jelét rajzolta az édes álomba merült gyermek kis homlokára — hogy mélységeibe belehatolva, az ott rejlő drágagyöngyöket napvilágra hozd, mint az evangélium bátorlelkű hirdetője és védelmezője. Szavadra népek fognak figyelni s tanításodat nemzetek fogják követni. Kortársaid tőled fognak tanulni és késő századok tőled felvilágosítást kérni. A szószékről híveidet, a zsinatokon az egész Egyházat fogod tanítani. Tanításodat beleírják a hitvallásba és milliók fogják azt ismételni a világ végezetéig!“ „De az isteni Mester sorsát te sem kerülheted el — szólal meg egy másik angyal. — Az igazságnak sok az ellensége és az igazságot hirdetőknak tövises az útjuk. A tied is az lesz! De

hogy bátran haladj rajta és soha még csak kislelkűségnek se engedj apostoli munkádban, íme meghoztam neked a szent reménység ajándékát. Mert a halálra üldözött nyáj reád fog tekinteni, hogy meg ne tántorodjék hitében. Te leszel az ő erőssége, mert az a mennyei béke, mely lelkedben állandóan fog élni, ki fog ülni arcodra, ki fog sugározni szemedből, ki fog csendülni minden szabadból.“ „Ép azért — folytatja a harmadik — úgy fogsz tieid közt járni, mint valamikor isteni Mestered: jót cselekedvén. (Apcs. 10, 38.) Én a krisztusi szeretet teljességét hoztam el neked, melynek dicséretét a nagy apostol zengi (Kor. I. 13, 4.), hogy atyja légy az árváknak, gondviselője a szegényeknek, védelmezője az üldözötteknek, támasza az özvegyeknek, gyógyítója a betegeknek.“ Még nincs vége a látomásnak. Hosszú sorban jönnek a sarkalatos erények, majd meg a Szentlélek hét ajándékának angyalai. Örvendező hódolattal teszi le mindegyik hozományát a gyermek előtt. Édesanyja boldogan nézi a hódolókat és gyermekét. Csak akkor ébred fel álmából, mikor ez sírva jelzi, hogy éhes az anyatejre. S míg csillapítja éhségét, lelke hálás imát rebeg az élet Urához, hogy ilyen gyermeket szülhetett, aki életével valóra váltja nevét — Atanáz = halhatatlan — mert Atanáz valóban a halhatatlanok díszes sorába emelkedett.

A boldog szülők bizonyára korán vették észre gyermekük lelki kiválóságát és nem kíméltek semmi áldozatot nagy képességeinek kiművelésében, mert élénk volt bennük a felelősség tudata gyermekük nevelését illetőleg. Első életírói úgy tudják, hogy erre főpásztoruk, Alexander püspök is külön buzdította őket. Mikor egy napon a sok munka után a tengerparton sétálva keresett üdü-

lést, játszó gyermekek csoportja tűnt fel néki. Templomi szertartásokat utánozva játszottak. Egyikük a püspököt adta: tanította a többit, sőt azután meg is keresztelt néhányat a tengerben. A püspök szóba állott kicsi „kollégájával”: Atanázsal, kinek érett beszéde oly nagy hatással volt reá, hogy elhivatván magához szüleit, atyai szavakkal szívükre kötötte, hogy gyermeküket gondosan neveljék s ha majd felserdült, hozzák el ő hozzá, hogy az Úr szolgálatára szentelhesse fel. A jómódú szülők áldozatkész szeretettel teljesítették püspökük kívánságát: mindent megadtak gyermeküknek, ami szép lelkének kiművelésére szükségesnek vagy hasznosnak látszott. Tanító mestereit nem ismerjük, de neveltjüknek írásai tíz talentumos képességén kívül arról is tanuskodnak, hogy írójuk korának minden tudásával fel volt vértézve. Munkájukat dicséretesen végezték. Megtanították tanítványukat a dolgok mélyére hatolni, a lényeket tisztán felismerni s az igazságot világosan előadni. Írásaiban nem tudjuk, mit csodáljunk inkább: a mélységet-e avagy az egyszerűséget, mellyel a legelvontabb igazságokat magyarázza. „A legegyszerűbb értelem is követheti beszédét, ha nem is képes mindig gondolatainak szigorú következtetéseit és mély összefüggését átlátni.” (Möhler 107.) Különösen Plátó és Homeros voltak reá nagy hatással. De a profán tudományok mellett a hittudományok is korán komoly művelőre találtak Atanázban. A szépírók mellett a szentírókat is szorgalmasan olvasta. Bizonyára a szülők vallásos buzgósága volt az, mely őt a kinyilatkoztatás csodás virágú mezőire elvezette. Ártatlan lelke möhön szívta magába mennyei illatukat. A sárguló lapok titokzatos beszéde új világot nyitott meg

előtte, Isten országát, melyben otthon érezte magát. Romlatlan szíve az évezredek távlatában is megérezte a kinyilatkoztató Isten végtelen szeretetét, mely a hűtlenül fellázadt embernek nemcsak megkegyelmezett, hanem oly megváltást készített számára, mely nagyszerűségében és nagylelkűségében felfoghatatlan tilok az emberi elme szántára. A próféták fenséges látomásai, borongós sejtelmek után az evangéliumot olvasva, szent és megingatlan meggyőződéssé jegecesedett ki benne az a hit, melyet az anyatejjel szívhatott magába. A sokszor olvasott lapok lassan belenyomódtak emlékezetébe és Atanáz már mint ifjú azon hittudósok díszes sorába emelkedett, akik a Szentírást emlékezetből tudták. De nemcsak szövegét tudta, hanem értelmét is. Amazt éles emlékező téhetségének köszönhetette, emez sok csendes óra áhitatos elmélyedésének volt gyümölcse. A Szentírás az isteni kinyilatkoztatás Csendes-oceánja, melynek mérhetlen mélységeiben drágagyöngyök vannak felhalmozva. Csak bűvárlelkek találhatnak rájuk, csak elmélkedő lelkek hozzák azokat napvilágra. Atanáz lelke ilyen volt: a mélységeket szerető, az örvényeket járó lélek. Naponként szállt alá e kincses mélységekbe s naponként gazdagította magát bűvárkodásának gyümölcseivel. Így alakult ki benne az a mindig mélyen szántó hithirdető, az a legyőzhetlen hitvédő, kit kortársai benne szerettek és félttek, műveiben pedig századok bámultak.

2. Nevelőben.

Gyér adataink szerint a szülőket és tanítómestereket a város püspöke és papsága is támogatta Atanáz nevelésében s főleg hittudományi kiképzé-

sében. Első életrajzírói főleg Péter püspökre gondolnak, akit Eusebius a szent hittudományokban kiváló mesternek mond s aki hitbeli meggyőződéseit a Maximianus Galerius alatti üldözés napjaiban dicső vértanúsággal pecsételte meg. Emlékét az Egyház november 26-án üli meg. Szomorú sejtelmekkel a lelkében vált meg szeretet nyájától, mert álmában látta Krisztust — oly szomorúnak látta, mint volt az Olajfák-hegyén keserves kínszenvedésének előestéjén. Nem dicsőségbe öltözve látta — tépett volt a ruhája s e foszlányokra mutatva végtelen szomorúsággal mondá: „E tépéseket Árius okozza ruhámon!” Meg is fogadtatta az Áriusért nála közbenjáró Achilással és Alexanderrel, akik gyors egymásutánban követték a püspöki széken, hogy az Egyház e megrontóját soha a hívek közösségébe fel ne vegyék. Talán ép tőle örökölte Atanáz is azt a rettenthetetlen bátorságot a krisztusi hit védelmében, azt a tiszteletreméltó kitartást a Krisztusért való üldöztetésekben, mely őt egy Krisztus szolgálatában eltöltött hosszú élet lassú, vértelen, de annál fájdalmasabb vértanúságára képesítette. Péter püspök papjai közül is sokan vérük ontásával tettek tanuságot krisztusi hitükről, így Faustus, Dius és Ammonius. Ilyen tanítómesterektől csak jót és szépet tanulhatott Atanáz. Nem is kellett sokat beszélniök; életük, hősi erényekben tündöklő, dolgos, munkás életük némaságában is fenséges oktatás és buzdítás volt fogékony tanítványuk számára, mely mint valami pünkösdi tűzeső hullott a lelkébe, kiegészítve belőle minden földies vágyat, minden világias érzést és új tüzet gyullasztva meg benne: Isten és a halhatatlan lelkek áldozatos szeretetének tiszta tüztét. A világ fiaiban más tűz ég, a szenvedély tüze, mely

elégeti a szárnyalásra hivatott léleknek szárnyait s amely arra volt teremtvé, hogy a magasságokat szántsa végig, a lélek alábukik s porban kúszik, majd sárban csúszik, mint valami szánalmas földi féreg. Atanáz az ifjúság veszélyes korában is már érett férfiú, aki tudatában van égi hivatásának, akinek szemére nem vont hályogot semmi szenvedély, aki ép azért angyali tisztánlátással nézte az őt környező világot. Sem ügynevezett javai, sem csalékony örömei őt nem tévesztették meg. A csillogó külső alatt is meglátta a romlás csiráját s az evangéliumból táplálkozó erkölcsi érzéke undorral fordult el minden alantastól. A világváros ezer csábjai között érintetlenül és ártatlanul haladt előre a tökéletesség útján. Szeme állandóan az isteni Mesteren nyugodott, aki biztatón, de mindig komolyan azt mondja: *Kövess engem!* (Mt. 9, 9.) És ő követte is.

3. Szent Antalnál csendes révben.

A szülői ház mély vallásossága sem tudta Atanáz Istent szomszédhozó lelkét kielégíteni. Mint valamikor a Keresztelő, ő is elhagyja otthonát s a pusztába vonul. Mintha hántotta volna a jómód s a jólét, melyet az neki biztosított. Mintha félt volna, hogy a puha fészekben elpuhul. Krisztus a fájdalmak férfiúja volt és kereszttutát járt földi életében. Atanáz úgy érezte, csak önmegtágadással és lemondással, ez önkénytesen vállalt keresztekkel léphet méltóan az ő áldott nyomaiba. Elmegy tehát a pusztába Antal remetéhez, kinek híre már a világot járta. Ő is gazdag szülőknek volt gyermeke, de egy ízben meghallván az Úr Jézus szavát a felolvasott evangéliumból: *Ha tökéletes akarsz*

lenni, menj, add el, amid van és add a szegényeknek és kincsed lesz a mennyben s jöjj, kövess engem! (Mt. 19, 21.), elhagyta a szülői házat s miután mindenét szétoztotta a szegények között, mint minden tehertől megszabadult sas hatalmas szárnycsapásokkal emelkedett mindig magasabbra a tökéletességnek végtelenségbe nyúló szféráiban. A puszta csendjében rátalált Istenre, ott meghallotta szavát, mert suttogva beszél s a világ lármájában nem érteni meg e csendes beszédet. De nemcsak meghallotta, hanem meg is hallgatta és teljesítette. A tökéletes lemondásban kifinomult lelke a kötelességszerűt önkénytes áldozatokkal tetézte, melyek a keresztyény aszkézisnek mindig megcsodált tanítómesterévé avatták őt, ki nemcsak szóval, hanem léttel tanított a századokon át és tanít most is Krisztus Egyházában. A lemondás és önmegtagadás gyakorlatai a lelki élet hőségévé nevelték őt, aki győzelmes csatákat vívott a lélek hármasságával: a világgal, a romlott természettel és a gonosz szellemmel. A világot akkor győzte le, amikor a sivatagba vonult, hogy egy vízmosta barlangban húzza meg magát. A rosszra hajló természetet szigorú böjtöléssel kényszerítette megadásra. De a sátánnal való harc nem szűnt meg utolsó lehelletéig. Lucifer rátalált magányos barlangjában is. Bukása óta engesztelhetlen gyűlölettel és s e pokoli tűz nem engedi nyugodni. Amint meglátta az első embert, mint a sas kiszemelt áldozatára rávetette magát. Isten nem zárta el előle a paradicsomot. Annak az embernek, kit szeretetből teremtet és örök boldogságra teremtet, ezt az ingyen kapott jót és szabadon felajánlott boldogságot ki is kellett érdemelnie, felmagasztalására rá is kellett szolgálnia. Ezért kapott engedélyt a

kísértésre Lucifer. A világ végéig szól ez az engedély és ő él is vele. Pokoli kínban égve járja szü-
nös-szünetlen a világot és nem unja meg bolyon-
gását. Bejárja a városokat és falvakat, végig siet
hegyen-völgyön, erdőn-mezőn. Be-betekint hangos
vigalomnak házaiba épűgy, mint kórházakba és
aggápoldákba. Mindenkihez van szava, mindenki
számára mérge. Nincsen hely e föld kerektségén,
melyen ő meg nem fordulna s nincsen foglalkozás,
melybe ő bele nem ártaná magát. Ismerte Antal
remete barlangját is és sűrűn kereste fel őt magá-
nyában. Irígyen nézte, mint gyűjti percről-percre
az örök értékű érdemeket. Nem nézhette tétlenül
ezt a szent munkát. Kifogyhatlan leleményesség-
gel vetett gáncsot Antálnak, hogy kedvetlenséget s
türelmetlenséget lopjon bele lelkébe. Csábította
mézes-mázos beszéddel, ijesztette súlyos igazsá-
gokkal, rémítette örök kárhozattal. Benépesítette
árva barlangját a legundokabb gondolatok légiói-
val, felvonultatta előtte a legpiszkosabb képzetek
mocsaras seregeit s megszólaltatta a legtrágárabb
csábítások szirénhangjait. Cranach szörnyű realiz-
mussal örökítette meg mindezeket a bécsi császári
képtárban látható óriási vásznán. Az állattan bi-
zonyára nem is tud azokról a szörnyekről, melye-
ket képzelete és mesteri ecsetje megteremtett. De
egyet jól örökített meg azon a képen: magát szent
Antalt. Mennyei békével arcán ül a körülötte
nyüzsgő-hemzsegő torzállatok között és zavartala-
nul folytatja imáját, munkáját. Ez a béke a lélek-
ből áradt ki arcára! Ez a béke Isten kegyelméből
fakad, abból a felemelő tudatból, hogy ő Isten
gyermekel! S ezt a tudatot el nem veheti tőle az
ördög minden erőszakosságával sem. Istenfiúságá-
nak mindennél értékesebb koronáját el nem ra-

bolhatja tőle semmiféle fortéllyal, míg ő nem akarja. Csaolhat körülötte, de meg nem haraphatja, míg ő meg nem engedi. Láncra vert kutya, mely minden erejében is tehetetlen a jóban állhatatos emberrel szemben. Antal ezt jól tudja s azért rá sem hederít támadásaira. A malaszt természetfeletti erejéből táplálkozó fölényének tudatában gyenge ember létére is gúnyolja a hatalmas ellenfélt: Nem szégyenled magad — mondja neki — egész légióval támadni reám? Ezren vagytok és mégsem birtok velem! Az ördög itt csatát veszett s Antal földi diadalai után beállt abba az örök diadalmenetbe, melyet szent János szemlélt elragadtatással Patmos szigetén.

E diadalok emlékét Atanáz őrizte meg számonkra a szent remetéről írt munkájában. Hálából írta azért a kiváltságos kegyelemért, hogy e szent életnek szemtanuja lehetett. Hálából azért, hogy e szent embernek magányát megoszthatta s állandóan élvezhette erényeinek illatát s gazdagodhatott üdvös és épületes tanításával. Atanáz kiváló tanítványnak bizonyult. Ártatlan lelke szent mohósággal szívta be magába mesterének szellemét és csordultig telt meg a magány szeretetével. Péter püspök udvarában vértanui bátorsággal acélozta meg lelkét, Antal remetebarangjában megtanulta Istent csendes visszavonultságban, a világtól elszakadva hűséggel szolgálni. Mindkettőre szüksége volt, hogy győzelmesen harcolja végig azt a nehéz életharcot, melyet Isten számára kiosztott, hogy mindvégig acélos kilépéssel járja meg azt a keresztutat, melyet az Úr neki kijelölt.

Meddig tartott ez önkénytes számkivetése, azt iratai nem árulják el. Az ifjúban feszülő lelki és szellemi erők nem pihenhettek soká a csendes rév-

ben ; kikívánczoztak a háborgó tengerre, hogy segítsék és megmentsek a bösz hullámokkal küszködőket. Lelkében úgy érezte, hogy harc és folytonos küzdelem az ő életcélja és nem a csendes, békés szemlélődés. A Dioklecián-féle üldözés véres hullámai csapkodtak körül bölcsőjét s ő megértette ebből, hogy az üldöztetésnek tövises útját kell majd járnia. Tanítómesterei csaknem mind vérükkel pecsételték meg a Krisztushoz való hűségüket s ő megértette ebből, hogy csak akkor lesz méltó tanítványuk, ha minden kikötés és visszatartás nélkül egész életét Krisztusnak szolgálatába állítja. Antal remetétől megtanulta e Krisztus-szolgálatnak sokféle módját. Felvértezte lelkét kemény páncéllal, kiélesítette tudásának és bátorságának finommivű pengéjét; de gyűjtött még több balzsamot, illatos gyógyírt, hogy megvalósíthassa a nagy apostol életprogramját: mindennek mindenévé lenni. Szükség lesz az acélpajzsra, mert mérges nyilak tömegét fogják elkeseredett ellenségei reá szórni. Szükség lesz az acélpengére is, mert kemény csatákat kell majd vívnia az igazság elleneivel. De ő nem ölni, hanem éltetni akar, nem békóba verni, hanem felszabadítani, nem öszszetiporni, hanem felemelni és megmenteni. Ezért visz magával sok-sok balzsamot Antal magányából: nagylelkű, mindenkit megértő és mindenkinek segíteni kész szeretetet, mely a szellemi párviadalban legyőzöttel szemben is irgalmas szamaritánus tud lenni. Fénnyel, világossággal telítette a lelkét és oly sok a sötét lélek, melyekre a tévely vagy a bűn fekete éjszakája borul. A lelkek szeretete nem engedi hát a magány csendes békéjét, békés csendjét élveznie. Valami titkos hang egyre azt mondja neki: Menj és világosítsd fel a tévedőket s vezesd

vissza az atyai ház örömébe a tékozló fiúkat, hogy megszabadulva a tévely békóitól s a bűn szörnyű terhétől újból élvezzék az istenfiúság szabadságának szent örömét. Erővel és derűvel töltözött itt a lelke s az a titkos hang egyre ösztönzi: Menj és erősítsd meg az erőtlenekeket, állítsd talpra az inaszakadtakat s vezesd fel őket a bűn örömtelen lápjairól a Krisztuslátás és bírás Tábor-hegyére, hogy ők is énekeljék a kegyelmi élet himnuszát: Jó nekünk Krisztussal lenni!

Atanáz a frigysátorban virrasztó Sámuel készségével engedelmeskedett a kegyelem hívó-bátorító szavának. Az elmélyedés csendes gyakorlatai után a lélegzondozás áldozatos munkájára vágyott; az evangéliumi igazságot, mely itt vérebe ment át, hirdetni is akarta és megvédeni az egyre jelentkező támadások ellen. Elhagyja tehát szent Antal csendes országát és visszatér Alexandriába.

4. Ki a tengerre!

Péter püspök székében az őt követő Achilles korai elhalálózása folytán a szentéletű Alexander ült, aki örömmel üdvözölte a köztisztületben álló szent remetének iskolájából jövő ifjút, akiben nem volt nehéz Isten választottját felismerni. Nem is habozott őt szerpappá szentelni és titkárává tenni 319-ben, mert Atanázban hamar felfedezte mindazon képességeket és erényeket, melyek az oltár szolgálatában megkívántatnak. Örült a lelke, hogy benne erős támaszt, hathatós segítséget nyer az egyházkormányzat nehéz, felelősségteljes munkájában és nagykészültségű fegyvertársat arra a harcra, melynek előszele már nagyon érezhető volt a lelkek világában. A gonosz tudásának fája

bő gyümölcsöt termett. A paradicsomi kígyó hazugsága: *Lesztek, mint az istenek, jót és gonoszt tudók* (Móz. I. 3, 5.), megmételyezte az ember lelkét, mert kevélyté tette. Ez a kevélység nem akart meghódolni a magát kinyilatkoztató Isten előtt. Ahelyett, hogy arcra borulva fogadta volna a végtelen irgalommal hozzánk leereszkedő Istennek szavát, felütötte fejét és vakmerően azt mondta Fáraóval: *Ki az az Úr, hogy szavát hallgassam?* (Móz. I. 5, 2.) Elfelejtette, hogy csak véges teremtmény, a föld porából gyúrva és egy isteni lehelettel emberré teremtve s vakmerőségében a saját kicsi értelméhez kezdte mérni a végtelen Bölcsesség irgalmas megnyilatkozásait. Nem akart hinni, hanem érteni, megérteni még a felfoghatatlant, mert végtelent is. Elfelejtette multját, el szomorú történetét a paradicsomban, mikor fellázadt az ő Ura és Istene ellen, könnyelműen áthágván a parancsot, amely egyetlen fának gyümölcsét tilalom alá vetette. Elfelejtette, mit veszített e lázadás folytán. Királynak képzelte magát, pedig koldusrongyokban járt. Isten gondolatai boldog hordozójának, irgalmas tervei csálhatatlan megismerőjének képzelte magát, pedig elfelejtette volt Teremtőjének imáandó fenségét és utálatos bálványokban jelenítette őt meg magának. A bűn elhomályosította értelmét, megbénította megismerő képességét s ő mégis e bénult értelmével kezdte Isten szavát, irgalmas tanítását felülbírálni. Bölcselkedésben tetszelgett magának ahelyett, hogy alázatosan hitt volna. Téves ötletekben, végzetes tévedésekben találta kedvét és azt hitte, csupa színaránnyal telíti tudásának tárházát, pedig csak üres pelyva volt, amit benne halomra gyűjtött. Az egész ókor mitológiája szomorú bizonyíték reá. S amikor

évezredes tévelygés, sötétben való szomorú bolyongás után végre kigyulladt a betlehemi csillag s megszólalt az örök Igazság, Istennek Igéje és tanított még soha nem hallott tanításokat, irgalmasan közölve velünk az igazságot, az ember mégis gyanakodva kérde Pilátus kérdésével: Mi az igazság? Az Olimpuszt építő naiv emberből minden természetfeletti hit elől konokul elzárkózó, öntelt hyperkritikus lett, aki jobb ügyhöz méltó szívóssággal dolgozik immár 2000 éven át a betlehemi istálló-
nak lerombolásán, a benne állott szegényes jászol szétszedésén s aki áhitattal forgatta évszázadokon át a Sibyllák mesekönyveit, most 2000 év óta tépdesi az evangéliumot. A hazugság atyja óriási családdal dicsekedhetik. Fáradhatlanul járja Krisztus búzaföldjét és hinti-szórja a tévely konkolyát. Jól tudja, hogy Krisztus következetes lesz a nagy ítéletben szavához: *Aki nem hisz, elkárhozik.* (Mk. 16, 16.) Azzal az engesztelhetlen gyűlölettel tehát, mellyel gyűlöli Isten földi országát is, az Egyházat, azon fárad, hogy minél több emberben zavarja s rendítse meg az alázatos hitet. Az „egy-ház“-ból „két-házat“ s idővel „száz-házat“ csinálni: ez az ő mestersége! S e mesterkedést korán kezdte, még Jézus életében, hiszen már a legméltóságosabb Oltáriszentség ígéretét „kemény beszéd“-nek minősíti (Jn. 6, 61.) s megosztja Krisztus tanítványainak sorait. S azóta is folytatja napjainkig. Az egyháztörténelem mutatja, mint követte és követi nyomon az evangélium hirdetőit. Alig alakult meg valahol az Egyház, máris támadtak benne vagy ke-resték fel idegenből tévtanítók, akik új evangéliumot hirdettek s ezzel a szakadás csiráját vetették el ott is.

5. Árius és az ő tévtanítása.

Szent Márk evangelistának alapítása sem kerülhette el e sorsot. Az ő búzavetésébe is hintett el konkolyt az ellenséges ember, sőt ép Alexandriából eredt az eretnekségnek ama veszedelmes árja, mely rövid idő múlva valóságos tengerré, Fekete-tengerré nőtt meg és elárasztotta, mondhatni az egész akkor ismert világot. Már Péter püspök idejében bontotta meg az egységet Meletius lykopolisi püspök, akit ép azért püspöktársai közös határozattal meg is fosztottak püspöki székétől. E határozat azonban nem térítette jobb belátásra és a seb, melyet Krisztus testén, az Egyházon szakadásával okozott, csak 60 év múlva hegedt be teljesen. Meletius aránylag kicsi táborához tartozott Árius is, aki messzi túlszárnyalta őt, úgy makacsságban, mint tér és időbeli kihatásában. Libiából származott és nem közönséges képességekkel volt Istentől megáldva. Korának minden műveltségét hamar elsajátította és kiváló ékesszólással rendelkezett. Természettől bölcselkedő, de nem mély elme. Elmélkedő, de nem elmélyedő. Sokat befogadó, de keveset tisztán látó értelem. Partszéli sajkás, ki ügyesen kezeli sajkájának vitorláit s könnyedén siklik ide s tova a sekélyes vizeken, de a mélyre nem tud kihajózni. Apró kagylókat gyűjtő halász, de nem bűvár, aki a mélységeket járja és igazgyöngyöket hoz onnét napvilágra. Lelke mint valami örökös forrásban levő bor, mely nem tud leszűrődni s megtisztulni. A külsőségek embere, aki az aszkéták kopott ruhájával pótolja a lelki értékeket. Nem erények, hanem eredmények, sikerek után töri magát; nem a lelkek üdvét, hanem a maga népszerűségét hajhássza; ennek érdekében

minden áldozatra kész. „Magas, szikár alak; képzett ember, kivált a dialektikában jártas; erkölcsiiben szigorú, külső megjelenésében igen komoly, az érintkezésben azonban felette megnyerő; amelllett nagyon kevély s nagyravágyó, nem őszinte s alattomos. Epiphanius hazug kígyónak mondja.“ (Hefele: Conciliengeschichte I. 230.) Előbb Alexandriát járja be, mondhatni házról-házra, azután a város környékére veti ki hálóját, végre távoli országokba is elmegy híveket szerezni. Táboránőtt is egyre és e növekedéssel párhuzamosan nőtt önteltsége, kevélysége is. Thalia (lakoma) című művének előszavában nem habozik magát „hír-neves“-nek mondani, aki „Istentől nyert bölcseséget és értelmet“, akinek az Atya dicsősége miatt, melyet a Fiúval szemben megvédett, kell annyit szenvednie és Theodoretus úgy véli, hogy sértett önérzete s nagyravágyása volt eretnekségének okozója, mert nem ő lett Alexandria püspöke. Meletius pártolása miatt Péter püspök őt is kizárta a hívek közösségéből, később azonban könyörgésére visszafogadta, sőt szereppá szentelte. De mint szerep sem szűnt meg a szakadárokkal tartani, amiért Péter püspök őt ismét kiközösítette. Utóda, Achilles újból visszafogadta alázatos kérésére s annyira javultnak látta, hogy 312-ben pappá szentelte és Baukalis templomát reá bízta. A jövő azonban nem igazolta a püspök jámbor reményeit. Árius ép ellenkezőleg egyre távolodott az Egyháztól s mind mélyebbre került a tévely lejtőjén. Hiába volt Alexander püspök minden igyekevése a tékozló fiút az atyai házhoz visszavezetni. Atyai intelmei hatástalanok maradtak csak úgy, mint a 320-ban Alexandriában zsinatra összegyűlt püspökök kárhoztató ítélete, mellyel a hívek közössé-

géből kizárták és lelkészi állásától is megfosztották. Árius akkor már tekintélyes táborral rendelkezett, melyben sok tekintélyes férfiú és igen sok asszony állott, élükön Konstanciával, Konstantin császár nővérével. Tanait versbe és énekbe foglalta és ügynökeivel elterjesztette az egész világon. Előkelő körökben épűgy, mint az egyszerű nép körében csak hittani kérdésekről folyt a beszéd. Mintha egy második pünkösd volt volna, melyen azonban nem a Szentlélek, hanem a gonosz lélek szállta meg az emberek nagy részét, a hazugság és tagadás lelke, mely megfosztotta az evangéliumot isteni tartalmától és haszontalan fecsegéssel, ostoba magyarázatokkal és otromba rágalmakkal iparkodott az igaz hitvallást az emberek szívéből gyökerestül kiirtani. Tanulatlan, tudatlan emberek abban tettelegtek maguknak, hogy a legmagasztosabb hittitkok fölött vitatkoztak és bölcseknek érezték magukat, Árius dőre verseit emlékezetből idézvén. Piaci árusítónők azzal intézték el a Fiúisten örökkévalóságát, hogy a fiú nem lehet egykorú az atyával. A legszentebb igazságok kigúnyolása megölt minden kegyeletet az isteni kinyilatkoztatás iránt és lelket dermesztő cinizmussal töltötte el a szíveket. A régi béke s testvéri szeretet helyébe folytonos harc és szenvedélyes vitatkozások léptek, úgy hogy miként Theodoretus mondja, már nem pogányok, hanem keresztények küzdöttek keresztények ellen. „Száműzve lett a szívekből — írja Möhler 170. — minden ártatlanság és bizalmasság, megszűnt minden komoly bensőséges hitélet s mindenki jó kereszténynek tartotta magát, hacsak ellentmondott az Egyház tanításának s azt dőreségnek bélyegezte.“ A pogányok el nem titkolható kárörömmel szemlélték az evangéliumi vetés

hervadását s akik valamikor irigykedve azt mondták egymásnak: Nézzétek ezeket a keresztényeket, mint szeretik egymást! — most színházaikban nyilvános gúny tárgyává tették őket meghasonlásuk miatt. A romlás árja egyre szélesebb medert tört magának, egyre nagyobb területeket árasztott el, úgy a keleti, mint a nyugati egyházban. Általános nyugtalanság vett erőt az embereken. Pihentek a római sasok és mégsem volt béke. Sőt a legvéresebb harcok idején sem emésztette a lelkeket oly általános békétlenség, mint most, mikor nem is dúlt háború seholsem. Árius oly lavinát indított meg, mely nemcsak Alexandriának és nem is pusztán Egyiptomnak, hanem az egész római birodalomnak békéjét dúlta fel s melynek félelmetes dübörgése Konstantin császár római palotájában épúgy volt hallható, mint a tőle messzi Palesztínának apostoli egyházaiban.

A császár éber szeme hamar fel is ismerte a veszélyt, mely nemcsak az Egyházat, hanem a birodalmat is fenyegette, mert ahol megdőlt az isteni tekintély, ott az emberi sem tarthatja fenn magát soká. A Pons milvusi csodás győzelem meggyőzte őt arról, hogy a pogány vallás süppedékes talaj, melyre nem lehet századokkal és viharokkal dacoló várat építeni, mocsárvíz, melyen élve mocsárlázt kapnak a népek s menthetetlenül elpusztulnak. Azzal az erős kézzel, mellyel ott győzelemre vitte a kereszties zászlót, átépítette birodalmát, át helyezte dicsőséges trónját az evangélium szikla talajára s bevezette népeit Krisztus Egyházába, hogy boldogon járják a keresztény művelődésnek magasba vezető útjait. A mitológia penészes mocsaraitól az evangélium tiszta forrásaihoz vezette alattvalóit, hogy azzal a többéttel töltszenek,

melyet Krisztus hozott e világnak. S most jön egy ember s tanításával bábeli zavart idéz elő a lelkekben s oly békétlenséget, mely felforgatja a társadalmi rendet s ezzel megingatja a császári trónt is. Papi ruhát viselő álbölcs, aki megfélemlítve papi méltóságáról a kútmérgező aljas szerepére vállalkozik. A nagy császár nem nézhette ezt közömbösen. Lelkiismerete súgta neki, hogy itt tennie kell és császári tekintélyével az egyre terjedő romlásnak gátat vetnie. Nem is maradt tétlen. A spanyol Corduba agg püspökét, a hitvalló Hosiust, akit mindenütt ismertek és tiszteltek életszentsége és bölcsesége miatt, választja ki követének Alexandriába 324-ben, hogy követének kiváló személyiségével is különös súlyt kölcsönözzön császári szavának, mellyel az Árius és Alexander püspök közti ellentétet kiegyenlíthetni gondolta. Eusebiusnak, Nikomédia püspökének befolyását kell látnunk a császár ama téves felfogásában, mintha itt csak hiú versengésről, haszontalan szóvitáról volt volna szó. A császári levél szerint mindkét fél vétett: az egyik — Árius — egy megfejthetetlen kérdés felvetésével, a másik — Alexander — pedig azzal, hogy mégis felelt reá. Ép azért hallgatást parancsol rá mindkét félre.

A császár levele természetesen nem érte el a célt, melyre iratott. Az Áriust pártoló Eusebius rosszul értesítette Konstantint az alexandriai kérdés mibenlétéről. Mert nem kevesebbéről volt ott szó, mint Jézus Krisztus istenségéről, tehát a leglényegesebb kérdéstről, mellyel áll vagy dől az egész kereszténység. Követe tehát eredménytelenül tért vissza Alexandriából, amiből megértette a császár, hogy a baj már oly mérveket öltött, hogy azt egyszerű császári szózáttal vagy rendelettel nem lehet

megszüntetni. Kikérte több püspöknek véleményét, akik mind úgy voltak meggyőződve s úgy nyilatkoztak, hogy általános zsinatot kell összehívni. Így jött létre az első általános zsinat a bithyniai Niceában 325-ben.

6. A niceai zsinat.

Hogy mily nagy fontosságot tulajdonítottak a püspökök a szóbanforgó kérdésnek, eléggé mutatja a zsinat látogatottsága: nem kevesebb, mint 318 püspök gyűlt egybe Niceába, hogy igaz hitéről tanúságot tegyen és hatalmas vétőt kiáltson Áriusnak és mindazoknak, akik e szent hitet megrontani, tiszta forrását megmételyezni merészkedtek. A zsinatot Konstantin a pápával egyetértve hívta össze, miként Rufinus mondja: ex sacerdotum sententia, a papság véleményének meghallgatásával s az ő hozzájárulásukkal. Ha megkérdezte a püspököket, úgy elsősorban Szilvesztert, a római püspököt, a pápát kérdezte meg, aki két papját, Bitót (Vitus, Victor) és Vincentiust bízta meg a zsinaton való képviseletével. A császár az utazó püspökökkel nagyon előzékeny volt, mert az állami alkalmatosságokat bocsátotta rendelkezésükre s a zsinat tartama alatt is bőkezűen gondoskodott róluk. Nicea akkor az ő székhelye és Nikomédia után Bithynia legtekintélyesebb városa volt. Most Isnik a neve s alig bír 1500 lakossal; a zsinat idejében az idegenek lehettek ilyen számban, mert a püspökök nagy kísérettel jelentek meg. Fenséges gyülekezet, hitvallók szent serege, kik közül sokan még viselték a véres üldözésekben kapott sebeket. Ott volt Potamon az egyiptomi Herakleából, aki az üldözésben félszemét veszítette el. Ott a csodákban tündöklő Spiridion Cyp-

rushból és Paulus Neocaesareából, akit Licinius tüzes vassal bénított meg kezein. Ott Paphnutius a felső Thebaisból, kinek egyik szemét szúrták ki a pogány császár pribékei; a hívő császár, Konstantin mindig tisztelettel csókolta meg e fájó sebet, valahányszor csak alkalma volt a bátor hitvallóval találkozni. Ott volt Miklós a kisázsiai Myrából, kinek emlékét most is különös szeretettel üli meg az egész keresztény világ a Mikulás-estben. Ott nisibisi Jakab, kinek még holtak feltámasztását is tulajdonították. „Némelyek az apostoli karizmákban tündököltek — írja Theodoretus Hist. eccl. I. 7. — és sokan viselték testükön Krisztus sebhelyeit.“ A legtöbb egyszerű ember, kik nem járták a tudomány csarnokait, de annál mélyebb hitet merítettek az evangélium tiszta forrásából. Férfiak, kikben testet öltött az evangélium. Apostolutódok, kik nem politikai érdekekkel, hanem a hitért szenvedett sebeikkel emelkedtek a püspöki székbe. Krisztus aláztos tanítványai, kik püspöki felmagasztaltatásukban nem a méltóságot nézték, hanem az áldozatot keresték; nem a rangot tekintették, hanem a felelősséget. De voltak köztük tudományban tündöklők is, kik az ókor bölcséletét az evangélium örök igazságaival egészítették ki, akik jól ismerték Plató kategóriáit, de még jobban Krisztus revelációit, akik tudták, mit tanított a Logosról „a homályos bölcselő“, Heraklit, mit a zsidó Philo, mit az Úr szentséges Szívén pihenő szent János; kik az ékesszólás nagy mestereinél is jártak iskolába és a nagy igazságokat, melyeket tudományos elmélyedéseikben kitermeltek, ékes formába is tudták önteni. Mindezeknek élén Alexander püspök titkára, Atanáz áll, aki a szerpapi ruha alatt főpapi kvalitásokat hord magában, aki-

ben tüneményes tudás mindenkit megnyerő alázatossággal párosul, aki az evangéliumi igazságokat nemcsak tudományos érvekkel, hanem szent életével bizonyítja. Püspöke korán vette észre mind e kiválóságait s örömmel szentelte fel 319 körül szerpappá. Bizalmának különös jeléül főszerpapjává is tette, neki rendelve alá mindazokat, kik az ő templomában szolgáltak az Úrnak. „Szellemileg kétségkívül a zsinat legkimagaslóbb embere“ (Hefele I. 261.), „aki — Theodoretus szerint — az apostoli tan védelméért az igazhítűek helyeslését érdemelte ki, de ugyanakkor az igazság ellenségeinek gyűlöletét zudította magára.“ A régi történetírók mind külön említik őt és a zsinati atyák kétségkívül benne látták vezérüket Áriussal szemben.

Mert Árius is megjelent. Sikerei, melyeket elért, nagy önbizalommal töltötték el, hiszen a zsinaton jelenlevő püspökök közt 22-en az ő híveinek vallották magukat. A bithú püspökök szeretettel iparkodtak reá hatni a zsinatot előkészítő üléscken, de hiábavaló volt minden iparkodásuk: Árius esőkönyösen védte téves tanításait. Vitatkozásaiban azok is segítettek, kiket magával hozott, köztük állítólag még pogány bölcselek is, kik közül különösen egy legyőzhetetlennek látszott. De ezt végre is meggyőzte egy hitvalló püspök, nem tudományos érvekkel, hanem alázatos hitével. „Jézus Krisztus nevében — mondja neki ünnepélyesen — halljad az igazságot, ó bölcse! Van Isten, aki az eget és a földet teremtette, az embert agyagból alkotta és lélekkel ajándékozta meg. Minden láthatót és láthatatlant Igéjének erejével teremtett. Ez az Ige, melyet mi Fiúnak mondunk, megkönyörült az emberi tévedéseken, szűztől született, kinszenvedése-

vel és halálával megszabadított minket az örök haláltól s feltámadásával az örök életet adományozta nekünk. Őt várjuk egykor, mint minden cselekedetünk bíróját. Hiszed-e ezeket, ó bölcs?" Meghatva és megrendülve feleli amaz: Igen, úgy hiszem, amint te mondod és semmi sem látszik nekem igaznak, mint csak az, amit te mondál! S tanítványaihoz fordulva, őket is buzdította a Jézus Krisztusban való hitre, maga pedig kereszténnyé lett. (Rufinus Hist. c. 3.)

Így virradt meg a zsinat napja, Sokrates szerint május 20., mások szerint június 19. A két határnap valószínűleg a zsinat tartamát jelzi. Konstantin császári méltóságának teljes fényében jelent meg, úgy, mint Istenek küldöttje — írja Eusebius Vita III. 12. — csupa aranyban s drágakövekben tündökölve, fenséges jelenség; igen magas és nyúlánk, telve szépséggel és fenséggel. E fenséggel nagy szerénységet és vallásos alázatosságot kapcsolott össze, úgy hogy szemét tisztelettudóan lesütötte s nem foglalta el a számára készített aranyos széket, míg csak a püspökök neki erre jelt nem adtak. A jobbján ülő püspök köszöntése után a császár szelid hangon így beszélt: „Legforróbb óhajom volt, barátaim, gyülekezetekben résztvenni. Hálát kell adnom Istennek, hogy minden egyéb kegyelméhez még ezt a legnagyobbat is megengedte, hogy t. i. mindnyájatokat itt egyetértésben és egy meggyőződésben egybegyűlve láthatlak. Ne is rabolja el tőlünk gonosz ellenség ismét e szerencsét! A meg hasonlást az Egyházban minden más háborúnál rettenetesebbnek és fájdalmasabbnak tartom! Ne habozzatok tehát, barátaim, ne habozzatok, ti Istennek szolgálai és távolítsátok el a meg hasonlítás minden okát, oldjátok fel a veszeke-

dés minden csomóját a béke törvényeivel. Ezzel Istennek a legkellemesebb dolgot fogjátok cselekedni, nekem pedig, a ti szolgatársatoknak, felette nagy örömet szerezni.”

A latinul mondott beszédet tolmács görögre fordította, mire a császár átadta a szót a zsinat vezetőjének, cordubai Hosiusnak és a két római követnek. „A császár tehát a díszelnök szerepét töltötte be; a tulajdonképeni zsinat, vagyis a hittudományi tárgyalások vezetését természetsszerűen a zsinat egyházi fejeinek engedte át.” (Hefele I. 269.)

A tanácskozást Árius meghallgatásával kezdték meg. Mintha egy hitetlen pogány tolakodott volna a hitvalló püspökök tiszteletreméltó gyülekezetébe! Mintha egy ragadozó farkas hallatta volna hangját bárányok aklában! Árius hitvallása egyszerű hittagadás volt! Amit mondott, vakmerő megtagadása volt az evangéliumnak, ördögi kigúnyolása Jézus Krisztusnak és hálátlan lábbal liprása az ő végtelen irgalmának, mellyel megváltott minket az örök kárhozattól. A sátán beszélt Árius által, a hazugság atyja, midőn a Szentírásból vett idézetekkel bástyázta körül végzetes tévedéseit; ugyanaz a sátán, aki Urunkat kísértvén is a Szentírást idézte. A zsinati atyák a legnagyobb undorral fordultak el e szerencsétlen embertől és befogták fülüket, hogy szörnyű istenkáromlásait ne kelljen hallaniok. Fájt a lelkük, az az alázatosan, rendíthetetlenül mélyen hívő lelkük, hogy ez az ember ily szentségtörő kezekkel akarja a benne élő fenséges Krisztusképet besározni, eltorzítani, sőt egészen összetörni.

Felháborodásuk nagyon igazságos volt. Árius tana Krisztus istenségének tagadásával megsemmisítette az egész megváltást. Abból a nagy téve-

désből indul ki, hogy Isten, mint szellemi lény és végtelen felség, nem léphet érintkezésbe semmiféle teremtménnyel; ép azért nem is teremthetett közvetlenül. Hogy teremthessen, közvetítőre volt szükség és ez a Fiú, a Logos. Ő is teremtmény s ő általa lett minden egyéb teremtmény, nem mintha magától bírt volna teremtő erővel, hanem mivel a teremtés művészetét Istentől megtanulta. A teremtés tehát az Atyáé, a teremtmények ellenben a Fiúéi, aki a gnosztikus demiurgoszhoz hasonló szerepet tölt be az Atya és a világ között. Ha azonban a Fiú is csak teremtmény, akkor nem Isten, nem Istennel, hanem a teremtményekkel „egylényegű”, mert miként ezek, úgy ő is a semmiből lett. Következésképpen nem is örökkévaló és nem is változhatatlan: szabadságát jóra is, rosszra is használhatta. Ép azért neki is próbára kellett tétetnie. Ez a próbáltatás a megtestesülés volt s mivel az Atya előre látta, hogy a próbát jól meg fogja állni, őt rendelte teremtőnek és megváltónak. Az emberek között való járása tehát az ő próbaideje, felmagasztaltatása pedig minden teremtmények fölé mint azoknak legelseje az ő jutalma.

Árius tehát egészen új tant hirdetett, melyet nem az isteni kinyilatkoztatás kettős forrásából, a Szentírásból és a hagyományból meritett, hanem képzeletének csapongásával teremtett meg, mitsem törődve az ellenmondásokkal és lehetetlenségekkel, melyekbe hittani tételeivel keveredett. Joggal mondhatta Atanáz, hogy akik e nézeteket osztják, sem a Szentírást nem tudják, sem a kereszténységet nem ismerik. Mert a Szentírás ó- és újszövetségi lapjai egyesülten tesznek tanuságot Jézus Krisztus istenségéről. Ezt az alapvető hitigazságot akarta Atanáz pregnánsan, minden félremagyará-

zást kizáró módon kifejezni, midőn annak jelzésére a *homouziös* = *egylényegű, egyállagú* szót ajánlotta a hitvallásba bevenni. Az ariánusok ez ellen azzal is érveltek, hogy az nem szentírási szó. A békét kereső püspökök erre valóban szentírási szavakba akarták tanításukat foglalni, ámde ezeket az ariánusok eredeti jelentésükből kiforgatva, saját tévelyük megerősítésére fordították. Mikor például a zsinati atyák azt akarták a hitvallásba bevenni, hogy „a Logos Istenből van“, az ariánusok ezt szívesen fogadták, azt mondván, hogy hiszen minden Istenből van, miként szent Pál is Kor. I. 8, 6. és Kor. II. 5, 17.-ben tanítja. Abba is készségesen beleegyeztek, hogy a Logos Isten erejének, az Atya örök képmásának, változhatatlannak és valóságos Istennek mondassék, mert hiszen az ember is Isten képmásának, Isten dicsőségének és erejének (Kor. I. 11, 7.) mondatik, sőt Joel próféta még a sáskát is Isten erejének mondja. (Joel 2, 25.) A „változhatatlan“ is mondható emberről, mert szent Pál azt vallja, hogy semmi sem választhat el Krisztus szeretetétől. (Rm. 8, 35.) Sőt öröknek is mondható az ember ugyanazon apostol tanítása szerint. (Kor. II. 4, 11.) Így mondja el ezeket maga Atanáz „a niceai zsinat határozatairól“ szóló művében. (MG. 25, col. 451.)

Az ariánusok erőszakos szentírásmagyarázatai tehát egyenesen kényszerítették a zsinati atyákat oly kifejezést használni, amely világosságával és határozottságával minden kétértelműséget és minden hamis értelmezést eleve és mindenkorra kizárjon. Így választották a *homouziös*-t, amivel azt akarták mondani, „hogy a Fiú nem csupán hasonló az Atyához, hanem mint az ő képmása, természetre ugyanaz, mint az Atya“. (De decr. c. 20.)

A hosszúra nyúlt tárgyalások, a sokszor igen heves viták, melyekben a császár szelid békéltetőnek szerepét töltötte be, végre a következő hitvallásban és határozatban nyertek befejezést: „Hiszünk egy Istenben, a mindenható Atyában, minden látható és láthatatlan dolgok teremtetőjében. És egy Úrban, Jézus Krisztusban, Istennek Fiában, az Atyától vagyis az Atya lényéből származó egyszülöttnben, aki Isten Istenből, világosság a világosságból, igaz Isten az igaz Istenből, kit az Atya nemzett, nem teremtetett, aki egylényegű — homouziós — az Atyával, ki által minden teremtetett, úgy az, ami az égben, mint az, ami a földön van. Aki érettünk emberekért és a mi megmentésünkért lejött és megtestesülve emberré lett, szenvedett és harmadnapon feltámadt, felment az égbe s el fog jönni ítélni az élőket és a holtakat. És a Szentlélekben. Azok, akik mondják: Volt idő, amikor nem létezett s mielőtt az Atya nemzette, nem volt és a semmiből lett, vagy akik mondják, hogy más hypostasisból vagy uziából (lényegből) való, mint az Atya, vagy hogy az Isten Fia teremtetett vagy változékony vagy változandóságnak van alávetve, ezeket átokkal sujtja a katholikus Egyház“. Ezt a hitvallást nikomédiai Eusebius, niceai Theognis, kalcedoni Maris, marmaricai Theonas és ptolemaisi Secundus kivételével mind aláírták. Ez ötös ellenzékbl is három jobb belátásra jutott úgy, hogy csak Theonas és Secundus tagadták meg hozzájárulásukat, kiket a zsinat Áriussal egyetemben kiközösített. (Hefele I. 281.)

Konstantin császár hívó tisztelettel fogadta a zsinati határozatot, a két püspököt Illyriába száműzte és halálbüntetés terhe alatt megparancsolta Árius összes iratainak elégetését. Nemsokára rá a

nikomédiai Eusebiust és a niceai Theognist is megfosztotta széküktől és száműzte a császár, mivel Árius híveit befogadták. A zsinati atyák leveléhez pedig, melyet az alexandriai egyházhoz intéztek, ő is csatolt levelet, melyben örömének ad kifejezést, hogy a hívek Isten kegyelméből megszabadultak a tévelytől s az igaz hitben egyesülnek, hogy győzött az igazság s mind egy szívvel s lélekkel vallják az igaz hitet. Maradjanak meg mindig mint szerető testvérek e hitegységben, melyet a sátánnak egy vakmerő szolgája megbontott. „Amit a háromszáz püspök határozott — írja a császár — nem egyéb, mint Istennek szava, minthogy a Szentlélek töltötte be e tiszteletreméltó s nemes férfiúk lelkét s kinyilatkoztatta nekik Istennek akaratát. Térjetez tehát vissza a régi békébe, hogy ha legközelebb felkereslek, veletek együtt adhassak hálát a mindenható Istennek, hogy kinyilatkoztatta nekünk az igaz hitet s helyreállította a régi szeretetet, mely után mindnyájan epedtünk. Isten oltalmazzon titeket, szeretett testvéreim!“ A császárhoz méltó beszéd. Mint ember milliók fölött áll trónusán, mint hívő egy a milliók közül. Jogara hatalmat ad neki birodalmának, de nem az Egyháznak kormányzására. „Ennek vezetését azoknak engedi át, akikre Krisztus az ő nyájának gondozását bízta. Az egyetemes Egyház a püspökökben nyilatkozik meg és a császár engedelmeskedik s örül, hogy megtalálta a boldogító igazságot.“ (Möhler 217.)

II. Alexandria püspöki székében.

Alexander püspök nem soká élvezhette a niceai zsinaton kivívott győzelmet. Az utolsó évek izgalmai, nagy lelki fájdalmai és fájdalmas megrázkódásai a sír szélére sodorták a szent aggastyánt. Talán a győzelem örömeire következő nehéz megpróbáltatásoktól akarta hű szolgáját megkímélni az Úr, kinek ügyéért egy életen át küzdött és dolgozott. Gyengülő szemével is úgy látta, hogy a zsinati határozatok még nem jelentik magát a békét s az aláírások még nem a veszély elmúltát. A marasztaló ítéletek, melyeket a zsinat úgy Árius, mint a vele tartó püspökök ellen hozott, engesztelhetlen gyűlölet tüzét gyújtották meg ezekben, mely nemsokára félelmetes lángokban volt kitörendő. Szomorú sejtelmek borultak a nyájáért aggódó főpásztor nemes lelkére. Csak egy kívánsága van még: hogy püspöki székét Atanáz foglalja el. Lázás álmaiban őt emlegeti s válni készülő lelke bizonyára ő érette imádkozott. 328 április 17-én halt meg csendes, boldog halállal. Emlékét február 26-án üli meg az Egyház.

Az elárvult alexandriak nem soká gondolkodtak a különben oly nehéz és fontos kérdésen, kit emeljenek szent Márk székébe. „Az egész egyház hívó népe — mondják a 340-ben zsinaton egybe gyűlt egyiptomi püspökök — egy szívvel-lélekkel kiáltotta ismételten és lelkesen, hogy Atanáz legyen az ő püspökük. Ezért könyörögtek Krisztushoz és több napon s éjjelen át Istenre kényszerítették minket, hogy őt püspökké szenteljük és nem távoztak a templomból, sem minket onnét távozni nem engedtek. Mindnyájan erényes, jámbor em-

bernek mondták; igaz kereszténynek, aszkétának, valóságos püspöknek!“ (Contra Arianos 6.) Egyiptom püspökei nem is tagadták meg a hívő nép forró kívánságát és püspökké szentelték Atanáz 328 június 8-án, mire örömujjongásban tört ki az egész tömeg, mert úgy érezték, hogy benne Krisztus Szíve szerinti főpásztort, mindnyájukat áldozatos szeretettel szerető atyát nyertek.

Atanáz nem ellenkezhetett többé Isten akaratával. Mert volt idő, midőn ellenkezett. Amikor Alexander püspök végének közeledését érezvén, őt jelölte meg utódának, Atanáz titkon elhagyta a várost. Ő tudta, mit jelent főpásztornak lenni s oly súlyosnak ismerte a püspöki méltóságot, hogy annak viselésére gyengeségének tudatában teljesen képtelennek, kellő betöltésére gyarlságának érzetében alkalmatlannak és méltatlannak ítélte magát. De a Mindenható másképen ítélte meg őt. A haldokló Alexander ismételten kiáltja nevét, majd hozzáteszi: „Azt gondolod, Atanáz, hogy elmenekülhetsz? Bizony nem fogsz elmenekülhetni!“ Jól mondotta. Isten visszahozta őt a nyájhoz, melynek gondozását őreá volt bízandó. S amikor a nyáj oly meleg szeretettel vette őt körül, amikor a hívek oly gyermeki bizalommal simultak hozzá és adták kezébe a pásztorbot, Atanáz nem állhatott többé ellen és elfogadta a választást. A keresztény régiségtannak még nem sikerült a püspöki hatalom és méltóság jelvényeinek korát megállapítani; de ha már Atanáz korában is megvoltak, úgy ő biztosan tudta a niceai nagy mérkőzésből, hogy számára a püspöksüveg töviskorona, a pásztorbot pedig vándorbot lesz, mellyel számkivetésének helyeit fogja bejárni. Tudta, hogy a gyűrű, mellyel az alexandriai egyház őt magának elje-

gyezte, egy csendes vértanúságnak, valóságos vérnásznak lesz szent jelle és a mellkereszt a szívébe fog belenőni. Úgy érezte, hogy mindenütt a gólgotai nagy kereszt árnyéka fog reá esni s miként a nemzetek apostola, úgy ő is a keresztre feszített Megváltónak kínjait, gyötrelmeit fogja állandóan szívében hordani. (Kor. II. 4, 10.) De miként Pál, úgy ő is nagylelkűen vállalta a tövisszörűt is, a vándorbotot is, jól tudván, hogy a szenvedés útja a legbiztosabb út az örök hazába, mert azt maga Krisztus, az örök hazának ura taposta ki számunkra és jelölte ki egyúttal, mikor azt mondotta: *Ha valaki utánam akar jönni, tagadja meg magát és vegye fel keresztjét mindennap és kövessen engem.* (Lk. 9, 23.)

Atanáznak első gondja volt nyáját megismerni. Elindul tehát apostoli körútra és sorra látogatja a fenhatósága alá tartozó egyházakat Egyiptomban, Libiában és Pentapolisban, melyek mind az alexandriai püspökök által alapítottak s azért függő viszonyban voltak a mindenkori alexandriai püspökkel szemben. Szent Márk utódai később patriárkáknak neveztettek és rangsorozatban a római pápa után következtek, míg a konstantinápolyi püspökök a császár kegyével ki nem erőszakolták maguknak e második helyet.

A patriárka a többi püspökök fölött állt. Ő szentelte fel őket és ítélkezett felettük, ha valami pörös vagy fegyelmi ügyük támadt. A fennebb említett Meletius ép azzal is vétett, hogy jogosulatlanul püspököket szentelt és egyéb, csak az alexandriai püspököt megillető jogokat gyakorolt. Atanáz tehát elindult útjára, hogy megismerje püspöktársait, meg az ő híveiket. Közvetlenül akart meggyőződést szerezni apostoli munkájukról, hogy együtt

örvendhessen az örvendezőkkel és együtt sírhas-
son azokkal, akik sírva virrasztottak nyájuk felett.
Sok lelki kincset gyűjtött s halmozott fel volt
addig is a lelkében; most mint a példabeszéd
magvetője bejárja az egyházakat, hogy felszántsa
az ugaras lelkeket, megtisztítsa gatzól, bojtorvány-
tól az elhanyagoltakat s bevesse valamennyit
krisztusi lelkének szent meggyőződéseivel s rájuk
hullassa szép gondolatainak, emelkedett érzései-
nek termékenyítő esőjét s így virágos tavaszt vará-
zsoljon az addig téli lelkekbe. Püspöktársait is
belefoglalja e munkaprogramjába, hiszen a vilá-
gítótorony fényessége is egyre fogy és folytonos
pótlásra szorul, ha nem akarjuk, hogy elsötétüljön,
mert szomorú látvány az elsötétült világítótorony.
Atanáz lelke telve világossággal, melyet Krisztus-
ból, a világ világosságából merített s ő szívesen jut-
tat ebből a világosságból. Az ő szívében lánggal ég
a lelkek szeretetének pünkösdi tüze s neki öröme
telik abban, ha mások szívében is lángra gyulaszt-
hatja ezt a szent tüzet. Felkeresi a kolostorokat is,
fel a remetéket magányukban. Nem idegen világ
ez neki. Mikor eljut Antal remetéhez, úgy érzi,
mintha hazajött volna. S Antal úgy fogadja őt,
mint édes fiát, akiben minden tanítása és tanácsa
virágba szakadt és sokakat tápláló gyümölcsöt ter-
mett. Mily öröm tölthette el a mester szívét tanít-
ványának láttára! Mily jóleső reményekkel néz-
hetett az alexandriai egyház jövőjébe, melyet ilyen
főpásztor fog kormányozni! Mily forró imákat re-
beghetett érte az isteni Főpásztorhoz, hogy őt Egy-
házának javára, az evangéliumi vetés felvirágozta-
tására minden áldásával megáldani kegyeskedjék!
És Atanáz mily szent buzgósággal ígérhette és fo-
gadhatta meg szent mesterének, hogy új méltósá-

gában is a régi marad: Krisztus bátor katonája, aki a szeretet fegyvereivel akar küzdeni az ő földi érdekeiért és sem fáradságot nem ismerve, sem semmiféle áldozattól vissza nem riadva, a reá bízott lelkeknek úgy ideiglenes boldogulását, mint örök boldogságát előmozdítani!

1. Első számkivetése Trierbe 336—338.

Nem tudjuk, meddig tartott ez a körút. Atanáz maga nem említi irataiban, első életírói sem. Oly mozgalmas időben él, oly magas helyen áll, oly óriási perspektívákkal dolgozik, hogy nem is ér rá saját személyével foglalkozni. Nem a maga élet-rajzát írja, még ha kénytelen is magáról írni, hanem az Egyház történetét. Nem szórakoztatni az ő hivatása, hanem tanítani. Nem csupán kortársainak ír, hanem a késő századoknak is. Azért találunk írásaiban oly keveset róla magáról, életmódjáról és szokásairól. Lelki és szellemi nagysága mellett ezek oly kicsiségek, hogy első életírói szinte féltek azokat följegyezni.

Körútjáról bizonyára gazdag tapasztalatokkal tért vissza s bizonyára azzal az elhatározással, hogy azokat nagykiterjedésű egyháztartományának lelki gondozásában értékesíteni is fogja. De nem igen értékesíthette. Az isteni gondviselés nem csendes lelkipásztorkodás végett vezette őt a patriarkai székbe, hanem hogy mint erőskezű, biztos látású s a kitűzött cél követésében hajlíthatatlan kormányost állítsa a kormányhoz ama rémes viharokban, melyek az Egyházra bekövetkezendők voltak. Mert a csendes moraj, mellyel Árius hívei a niceai zsinat határozatát kísérték, lassan viharra nőtt, mely aztán évtizedeken át hányta-vetette Pé-

ter hajóját, oly félelmetes hullámveréssel, hogy a kislelkű keresztények épúgy, mint a kárörvendező pogányok már elsülyedését várták. Említettük már, hogy Árius hívei közt Konstancia is állt, a császár nővére, Licinius özvegye, akit a niceai zsinat ünnepélyes tanítása sem térített jobb belátásra. Egy környezetében élő ariánus pap fűtötte benne az ellenkezés szellemét, aki főleg a részvét húrjait érintette lelkében a szerinte igazságtalanul számkivetett Árius iránt. Szerinte Alexander püspök csak azért közöstitte ki Áriust, mert irigyelte egyre növvő tekintélyét az alexandriai egyházban s féltette a magáét. Konstancia a zsinat szigorú állásfoglalása után soká nem mert a császárnál érte közbenjárni. Mikor azonban halálosan megbetegedett, mintegy utolsó kívánságaként nemcsak azt az ariánus papot ajánlotta a császár kegyébe, hanem magának Áriusnak megkegyelmezését is ügyesen előkészítette. Azt mondta ugyanis a császárnak, hogy szomorú sejtelmek gyötrik a lelkét. Úgy érzi, hogy nagy csapás fogja a császárt érni, sőt trónját is el fogja veszíteni, mert igaz, becsületes embereket örök számkivetéssel sujtott. Hogy mily hatással volt e beszéd Konstantinra, mutatja az a tény, hogy nemsokára magához szólította Áriust, sőt az állami posta alkalmazhatóságát is felajánlotta neki ez utazásra. Árius sietett a császár színe elé kerülni. Euzoius szerpap kíséretében jött, akit Alexander püspök szintén kizárt volt a hívek közösségéből s a következő hitvallást terjesztette Konstantin elé: „Mi hiszünk egy Istenben, a mindenható Atyában. És az ő Fiában, Jézus Krisztusban, a Logos-Istenben, aki öröktől fogva belőle származott s aki által minden lett az égben és a földön... Ha nem így hisszük ezt s nem igazán

így valljuk az Atyát és a Fiút és a Szentlelket, miként az egész katolikus Egyház és a Szentírás, melyet mindenben hinni tanítunk, úgy legyen Isten a mi ítélőbíránk most s a jövőendő ítéletben. Azért kérjük kegyelmességedet, ó Istentől szeretett császár, hogy mi, akik papok vagyunk s az Egyháznak, valamint az egész Szentírásnak hitét és szellemét bírjuk, a te békeszerető és istenfélő kegyességed által a mi anyánkkal, az Egyházzal ismét egyesíttessünk. Szünjenek meg végre a torzsalkodások és a szóviták. Akkor az Egyházzal való békében egyesülten fogunk birodalmad boldogságáért s egész családodért a szokott imákkal Istenhez könyörögni“.

Konstantin nagy örömmel vette ez iratot, jó-hiszeműségében nem is gondolva arra, hogy a báránybőr alatt farkasok rejtőznek s hogy az alázatos hang és csupa jót ígérő beszéd nem őszinte léleknek szava, hanem a megszorult embernek gyáva fondorkodása. Mint arra teljesen illetéktelen, nem oldotta fel őket a zsinat által rájuk kimondott átok és számkivetés alól, de nem átallotta értük püspöküknél ezért közbenjárni, ugyanaz a császár, aki a zsinatról írt levelében „a sátán vakmerő szolgája“-nak bélyegezte volt Áriust. Ennek a szomorú Pál-fordulásnak híre hamar eljutott keletre és bizalmat öntött Árius híveibe, kiket a niceai zsinat ugyan elhallgattatott, de meg nem térített. A császár meggondolatlan eljárása lassan teljesen a zsinat előtti állapotot állította vissza. Azok a püspökök ugyanis, akiket a zsinat Áriussal együtt elítélt és püspöki székiüktől megfosztott, visszatértek számkivetésükből és elfoglalták püspöki székiüket, még erőszaktól sem riadva vissza azokkal szemben, kiket a zsinat helyükre

állított volt. Így tett Eusebius Nikomédiában, így Theognis Niceában. Előbbi annyira vezérszerepre kapott, hogy az ariánusokat Eusebiánusoknak is nevezték. Sőt tovább menve, üldözni kezdték a hithű püspököket s a legaljasabb rágalmak alapján megfosztották őket püspöki székiüktől, majd császári rendelettel, majd oly zsinatokon, melyeken ők kerekedtek felül. A parázs, melyet a niceai zsinat atyái nagylelkűségéből nem tiportak szét, újból lánggra kapott és félelmetes tűzként kezdett pusztítani az alig megnyugodott Egyházban. Az ariánus püspökökben most nem csupán az eretnek makacssága dolgozott, hanem a megbélyegzettek pokoli gyűlölete és bosszúvágya is égett, mely kamatostul iparkodott a kölcsönt visszaadni. Vakmerő fellépésük félelemmel töltött el minden hithű püspököt s az egész keleten nem találtatott férfit, aki vétót mert volna kiáltani erőszakoskodásaik ellen.

Árius csak örömmel nézhette a nem várt fordulatot. Táborának újraéledése új bátorsággal töltötte el a vezért is. Bízva a császári hátvéd varázseréjében, bátorsággal kopogtatott az alexandriai egyház kapuján, visszafogadását kérve. De ez a kapu nem nyílt meg előtte. Atanázt, aki azt őrizte, nem tévesztette meg a kopogtatónak most még alázatos könyörgése, de nem is félemlítette meg a császárnak erős keze, melyet e kopogtatásból kiért. Azzal a határozottsággal, mely az igazság szeretetéből s a meggyőződés mélységéből fakad, visszautasította Árius kérését. Pedig Eusebius is írt neki ez ügyben s levelét azzal a fenyegetéssel nyújtották át Atanázsnak, hogy ha nem teljesíti az abban foglalt kérést, számoljon a következményekkel.

A fenyegetést Árius hívei csakhamar be is váltották. Összeszűrve a levelet a meletianusokkal, panaszzlevelet intéztek ezek által a császárhoz, melyben azzal vádolták Atanázst, hogy minden békétlenségnek egyedül ő az oka és okozója és pedig azáltal, hogy nem fogadja vissza az Egyházba azokat, akik visszatérni akarnak. Áskálódásuk sikerrel járt. A császár keményen írt rá Atanázra. „Miután ismered akaratomat, — mondja többek között a császár — azért ne állj senkinek útjába, aki az Egyházba visszatérni akar. Mert ha megtudom, hogy bárkinek megtagadod a hívekkel való egyesülést, aki azt óhajtja, rögtön küldök valakit, aki parancsomra lemondhat és székedtől eltávolít.” (Contra Arian. 59.)

Atanázst azonban nem félemlítette meg ez a kemény levél sem. Nyugodtan, mint aki igazának tudatában van, feleli a császárnak, hogy nem véthet a niceai zsinat határozatai ellen. Akik nem vallják az Egyház credóját, miért akarnak mégis az Egyházban lenni? Hiszen külön hitvallásuk eléggé mutatja, hogy külön egyházat akarnak képezni. Nem is tehetett másképen. Árius visszafogadásával a legnagyobb zavart idézte volna elő a hívők lelkében és saját jóhírnevének is ártott volna, mert vagy úgy tűnt fel volna előttük, mint aki közömbös a hit legfontosabb kérdései iránt, vagy úgy, mint a nyáját emberi tekintetből cserbenhagyó béres.

A császár beláthatta eljárásának elhamarkodottságát, mert hallgatott. Nem úgy a meletianusok. Új rágalmakat koholtak a szent püspök ellen, többek közt azzal vádolva őt, hogy összeesküvést szervez a császár ellen s ennek céljaira egy láda aranyat is küldött egy bizonyos Philumenosnak. A könnyen

hívó császár erre megidézte Atanázt 332-ben Nikomédiába, de ismét meggyőződött az ő ártatlanságáról. Bizonyára bántotta lelkiismeretét, hogy oly könnyen és könnyelműen adott hitelt e rágalmaknak azért a visszatérő püspöknek kísérőlevelet is adott az ő híveihez, melyben szomorúan panaszkodik a szeretetlenség egyre szomorítóbb megnyilatkozásai miatt. „Nagy sötétség vesz minket körül — írja a császár — nemcsak a sokféle tévely miatt, hanem a hálátlanok gonosz cselekedetei miatt is, amikor eltűnjük azokat, akik mesterek az esztelenségben és nem ítéljük el azokat, kik minden jogot s méltányosságot elnyomnak. Nemcsak hogy nem állunk ellen az ellenségeknek, hanem követjük azt az istentelen hordát, mely által a végzetes csalás utat tör magának anélkül, hogy ellenkezésre találna. Hát végleg kiveszett már minden erkölcsi érzék, még a természetes is? Mert evangéliumi szellemről itt ugyan nem is beszélhetünk! De miért tűrjük, kik a velünk született erkölcsi érzék mellett még az evangéliumnak is birtokában vagyunk, az ellenségnek fondorkodásait és gonoszságait, ki — amint látszik — mindent lángba akar borítani? ... Azért álljatok ellen minden erővel azoknak, akik egyetértésünk kegyelmét meg akarják semmisíteni. Nézzetek Istenre és szeressétek egymást! Jóindulattal fogadtam a ti püspökötöket, Atanázt s úgy bántam vele, amint meggyőződésemmek, hogy ő Isten embere, megfelelőnek találtam. Rajtatok áll, hogy megértéssel legyetek egymás iránt; az ítélet nem illet meg engem. Elismerem az ő bölcs gondoskodását, mely az én békés érzületemmel összhangban állandóan az üdvözítő hitnek javát tartja szem előtt; ő majd megtanít az igazságra.” (Contra Arian. 61.)

Atanáz örömmel vihette e levelet övéinek, hisz annyi hitszeretet sugárzik ki minden sorából. Nem a saját személyének szóló elismerést értékelte benne, hanem azt a hívő lelkületet, mely sírni tud a hitegység megbontása fölött s a mindnyájunkat egybeolvasztó szeretet után sóvárog. Sajnos azonban, a császár szép szavai csak üres szavaknak bizonyultak, levele csak írott malaszt maradt. Konstantin nem bírt a kellő eréllyel és következetességgel, mellyel üdvös gondolatait életre váltotta volna. Nem az anyatejjel szívta volt magába az evangéliumi szellemet, nem is vált benne vérré. A hatalmát féltő uralkodó mindig háttérbe szorította a hívőt. Konstancia szomorú sejtelmiei vagy talán jobban mondva a császár megfélemlítésére kigondolt beszédei ilyenekről sötét ködként borultak Konstantin lelkére, mely még nagyrészt a pogány babona hatása alatt állott. E szomorú ténynél csak még szomorúbb volt az, hogy az ariánusok hamar felismerték a császár megosztott lelkületét és a legkegyetlenebbül visszaéltek vele. Kudarcaik után, melyeket eddig is vallottak, új rágalmonkon törték az eszüket abban a biztos reményben, hogy amint a népben ilyenekkel sokakat megtevesztenek, úgy az ingatag császárnál egyszer mégis csak megnyerik a csatát. A hívő nép megtevesztésére terjesztették azt a hírt is, hogy a sivatag nagy szentje, Antal remete is Árius hívének vallja magát. Atanáz nem is késlekedett ezt szeretett mesterének tudomására adni, egyben kérve őt, jöjjön el személyesen Alexandriába a rágalmat megcáfolni. Antal haladék nélkül teljesítette kedves tanítványának kérését. Amikor az igaz hit védelméről volt szó, nem maradhatott néma. Eljött tehát Alexandriába s ott istenes beszédével úgy

megrázta a lelkeket, hogy ottlétének kevés napja alatt többen tértek meg a pogányságból, mint különben az egész év folyamán. „Örültek a hívők, — írja Atanáz Vita s. Ant. LXX. — hogy ilyen férfiú szájából hallhatták a Krisztus-ellenes eretnekség cáfolatát. Az egész város összefutott, hogy Antalt láthassa. A pogányok és az ő úgynevezett papjaik a templomba jöttek, mondván: Látni akarjuk az Isten emberét. Mert mindnyájan így nevezték őt. És az Úr sokakat szabadított meg általa a gonosz szellemektől és sok tébolyodottat gyógyított meg akkor. Sokan a pogányok közül legalább ruháját kívánták érinteni abban a hitben, hogy az hasznukra leszen.“

A tyrusi zsinaton.

Derűs, verőfényes napok voltak ezek Atanáz számára. De hamar elmultak és Nikomédia felől ismét vészes viharfelhők emelkedtek Alexandria egére. Eusebius pokoli aknamunkája egy percre sem szünetelt. Engesztelhetlen gyűlölettel kovácsolta egymás után a rágalom mérges nyilait Alexandria szent püspöke ellen, hogy őt elveszítse. Ő Atanázban látta az arianizmus legfélelmetesebb ellenségét s ebben igaza is volt. Úgy gondolta, hogyha ezt az acélgálat lerontja, Árius tana meghódítja az egész világot s ebben is igaza volt. Nem csoda tehát, hogy híveinek tekintélyes táborát is ennek az ördögi gondolatnak érdekében mozgósította és tüzelte jobb ügryhöz méltó szívóssággal támadásról támadásra. Előcsatározások voltak ezek, melyekkel sikeresen készítette elő a döntő ütközetet a hírhedt *tyrusi zsinaton* 335-ben. Az a császár, aki még 333-ban az Atanáz ellen felhozott újabb vádak hazug voltáról meggyőződén, fényes

elégtételt adott az ártatlanul meghurcolt egyháznagynak, kijelentvén császári levelében, hogyha még egyszer ily hazug mozgalmat indítanak ellene, már nem egyházi, hanem állami törvények szerint fog fölöttük személyesen ítéletet tartani, 335-ben mégis úgy intézkedett, hogy egy Tyrusban tartandó zsinat vizsgálja meg ugyanazon vádakat. Hiába tiltakozott ez ellen Atanáz, előre tudván, hogy az ellenségeiből összetoborzandó zsinat nem fog neki igazságot szolgáltatni. Erőszakkal hurcolták el Alexandriából s mint vádlottat állították a nagyrészt ariánus püspökök ítélőszéke elé.

Vádjaik a következők voltak. Mareotis egyiptomi tartományban egy Ischyrras nevű ember papi ténykedéseket végzett anélkül, hogy felszentelve volt volna. Már a cordubai Hosius eltiltotta őt e ténykedésektől, amikor 324-ben mint a császár követe Alexandriában járt. Ischyrras azonban folytatta azokat, mire törvényes lelkipásztora bepanaszolta őt a közben (328.) püspökévé lett Atanáznál, kérve az ő intézkedését. Atanáz egy Makarius nevű papját küldte ki a panaszt emelő lelkészszel abba a helységbe, melyben Ischyrras élt, kit betegesen találtak. Azért atyjával tárgyaltak s ennek nagyon a szívére kötötték, hogy ne engedje meg fiának olyannak gyakorlását, amire nincs is felhatalmazva. E száraz tényből az ariánusok azzal a hazug toldással kovácsoltak fegyvert Atanáz ellen, hogy Makarius erőszakot is használt, összetörve Ischyrras kelyhét és lerontva az oltárt, amelyen misézni szokott. S e vádjukat Ischyrrasnak egy levelével bizonyították. Époly hazug volt másik vádjuk. Hypsele püspöke, Arsenius, aki Meletius híve volt, sok vétsége miatt jónak látta székhelyét elhagyni és bujdosva életét megmenteni. Az ariá-

nusok pénzt ajánlottak fel neki azzal a kikötéssel, hogy nem mutatkozik nyilvánosan, mire azt a hírt terjesztették el, hogy Atanáz meggyilkolta őt és holttestének bizonyos részeit varázslásra használja. Még egy harmadik rágalmat is eszeltek ki, mely szerint Atanáz visszaélve egy magányos nő vendégszeretetével, rajta erőszakot követett el. S mindezt betetőzték azzal a váddal, hogy jogtalanul emelkedett a püspöki székbe, mert nem Alexandria hívő népe s nem is az akkor jelenlevő püspökök többsége, hanem csupán hét püspök választotta őt Alexandria püspökévé.

Atanáz szent nyugalommal hallgatta meg e hazug vádakát. Csak azért sírhatott a lelke, hogy még püspöktársai közt is akadnak annyira gyűlölködők s a gyűlölettől elvakultak, hogy ily otromba vádakot koholnak. Az utolsó vádra a jelenlevő egyiptomi püspökök, mint szemtanuk adták meg a választ: Atanáz a nép választotta meg egyhangú lelkesedéssel püspökévé! — A vendégszeretettel való visszaélés aljas vádja is hamar összedőlt, mint a kártyavár. A pénzzel megvesztegetett asszony ugyanis elárulta, hogy soha nem is látta Atanáz. Mert kísérő papja, Thimotheus előlépve, ünnepélyesen kérdi tőle: Ő volt-e az, aki erőszakot követett el rajta? S az asszony Atanáznak gondolván a kérdezőt, esküvel bizonyította, hogy igenis ő volt az. — Ugyanígy jártak a Arsenius-rágalommal, mert Arsenius megjelent a zsinaton és ép kéz-lábbal állt a szégyenpírban égő vádlók elé. — Ischyra esetében pedig Mareotis tartomány papjai intéztek levelet a zsinathoz, melyben mint szemtanuk, akik Atanáz állandóan kísérték püspöki körútján, ünnepélyesen tesznek tanúságot, hogy az erőszakosság vádja közönséges

hazugság. Sőt Ischyras, a koronatanu is felemelte szavát Atanáz ártatlansága mellett. Megírta, hogy az ariánusok által kényszerítve és fenyegetéseik által megfélemlítve hangoztatta a kehely és oltár letörésének vádját úgy, amint azt szájába adták. (Contra Arian. 64.) Atanáz tehát fényes győzelmet aratott ellenein.

A zsinat rossz szellemei azonban, caesareai és nikomédiai Eusebius, Theognis, Maris, Patrophilus, Macedonius és mások, hogy a csúfos vereség szégyenét legalább látszatra elhárítsák maguktól, külön bizottság kiküldését követelték, mely az egész ügyet magán a helyszínén újból megvizsgálja. — E bizottság ki is szállt a helyszínére és felbérelt pogány meg zsidó tanuknak egész sorát hallgatta ki, kik azonban ellentétes vallomásaikkal egymást cáfolták. — Atanáz pedig, aki a zsinaton oly fényes elégtételt kapott, egyszerűen megfosztották püspöki székétől. A zsinati atyák józan része azonban nem írta alá ez égbekiáltó igazságtalanságot, sőt az Egyiptomból odajött Paphnutius hitvalló — Sozomenus tanusága szerint — a szintén hitvalló Maximust, Jeruzsálem püspökét kezén fogva felháborodva távozott a zsinatról, mondván: Hitvallókhoz nem illik ilyen gyülekezetben részt venni! De a jogtiprókat ez nem hatotta meg s mint akik jól végezték dolgukat, Jeruzsálembé vonultak s ott felszentelték azt a fenséges bazilikát, melyet Konstantin a Megváltó sírja fölé emelt. Nem féltek gyűlölettel telt szívvel ahhoz a szent sírhoz közelíteni, melyben a szeretet parancsának Ura pihente ki az irántunk való végtelen szeretetéből vállalt kínszenvedésének gyötrelmeit. Nem féltek tőle, hogy köztük lámad és miként földi életében tette, kikergeti őket is korbáccsal, mert

nem tűr meg házában kufárlelkű embereket, még ha híveinek pásztoraivá tolták is fel magukat. S az Úr nem is jelent meg sem most, sem máskor sem ama kétezer év folyamán, mely az ő Egyháza fölött elmúlt. Az ember sokszor várta őt, hogy szétverjen a kufárok között, de ő Isten s az ő gondolatai nem emberi gondolatok. Míg itt járt a földön, megmondott mindent, amit tudnunk és cselekednünk szükséges, hogy az ő országába jusunk. Megalapította az Egyházat, hogy e szent tanításnak hirdetője legyen az egész földön minden nép körében. A századok folyamán sokszor meg is szólalt a csodák nyelvével, hogy megerősítse Egyházának tekintélyét és nyomatékkal hangoztassa evangéliumi tanait és parancsait. De miként előre mondotta példabeszédében, nem bolygatja azt a nagy szántóföldet, melynek emberiség a neve. A konkolyt együtt engedi nőni a tiszta búzával. A szabadakaratot, mellyel az embert a teremtésben megajándékozta, nem veszi el tőle, mikor azzal visszaél. Megjő az aratás napja, haragnak rettenetes napja. Azon mindent ki fog egyenlíteni! Kézzel írt könyv nyílik ottan: — Világ terhe, minden, ott van — Ítéletre felrovottan. (Sík S. fordítása.)

Ezt a könyvet, az emberiség életrajzát, a világtörténelem jegyzőkönyvét angyalai írták és pontosan írták. Minden haszontalan szót is feljegyeztek, még a legtitkosabb gondolatok és vágyak is meg vannak benne örökítve. Mit ér emberi fondorkodás, mit minden erőszakosság, melyet furfangos és kegyetlen emberek valaha elkövettek Isten tanuival szemben? Mit használnak majd az Eusebiusoknak és Theognisoknak a Mareotisban csinált „jegyzőkönyvek?” Mit a tyrusi zsinat „határoza-

tai“ a világot ítélő Krisztus megfeleltethetlen döntésével szemben? Atanáz a fölötté ítélező zsinaton erre a világitéletre gondolt s ez a gondolat nemcsak megvigasztalta, hanem szent örömmel töltötte el lelkét. Tyrusból ő sokat hozott magával, aminek el nem múló értéke volt a jövőendő ítélet számára. Ott sokat kellett meghallgatnia, amit dicsőségére fognak majd a nagy napon felolvasni. Ott úgy marasztalták el, hogy dicséretet fog kapni az ítélő Úrtól, aki azt mondotta: *Boldogok, kik üldözést szenvednek az igazságért, mert őkék mennyeknek országa.* (Mt. 5, 10.)

A szentsír templomának felszentelése örömdetes alkalmul szolgált Atanáz ellenségeinek, az ariánus püspököknek, az ő híveit a tyrusi zsinat határozatairól értesíteni. E levelükben azonban nem tesznek említést a püspökük ellen hozott galád határozatról, csak azt hozzák az alexandriai egyháznak tudomására, hogy Áriust és az ő híveit visszafogadták a hívők közösségébe, melyből a gyűlölet őket egy időre kizárta. Maga a császár vizsgálta meg Árius hitvallását s azt mindenben helyesnek találta. Szűnjék meg tehát minden harag és gyűlölség, mely eddig a híveket szétválasztotta. (Contra Arian. 84.)

Atanáz a zsinatról Konstantinápolynak vette az útját. Csak nehezen tudott a császár színe elé kerülni, kit arra kért, hogy személyesen vizsgálja felül a tyrusi határozatokat. A császár méltányosnak találva e kérést, rögtön írt a zsinaton résztvevő püspököknek, hogy mindnyájan kivétel nélkül azonnal jöjjenek Konstantinápolyba, mert meg akar győződni, vajjon pártoskodás nélkül jártak-e el Tyrusban. A császári rendelet villámként hatott a zsinat vezetőire. Úgy érezték, hogy a császár

jelenlétében tartandó zsinat vesztüket jelentheti. Azért csak maguk mentek el Konstantinápolyba, nevezetesen a két Eusebius, Theognis, Patrophilus, Ursacius és Valens. A többinek egyenesen megtiltották, hogy a császár parancsának eleget tegyenek. A császár színe elé járulva már nem a zsinaton hangoztatott vádakkal álltak elő, melyeknek tarthatatlanságát eléggé érezhették, hanem ördögi gonosszággal oly rágalmat gondoltak ki, melyről tudták, hogy azzal a saját javukra döntenek el ezt az élet-halál harcot. Atanáz azzal fenyegetődzött, — hazudták a császárnak — hogy meg fogja akadályozni Konstantinápolynak alexandriai gabonával való ellátását! A mérgezett nyíl szíven találta a császárt. Nagy haragra gerjedt és rögtön, anélkül, hogy a vádlottat meghallgatta volna, ki is mondta ítéletét, mely Atanázt számkivetésre kárhoztatta a galliai Trierbe. Hiába kérlette őt szent Antal, hiába Alexandria népe s papsága: a császár konokul ragaszkodott ítéletéhez. (Hergenröther: Handbuch d. allg. Kirchengesch. I. 244.) A történelem nagynak mondja Konstantint, de azt is feljegyezte róla, hogy élete végén környezetének rossz befolyása alatt sok oly intézkedést tett, mely jelenképpen elhomályosította multjának dicsfényét. Alexandria hitvalló püspökének számkivetése is ezen intézkedései közé tartozik.

Trierben.

Amily szomorúság töltötte el Alexandria híveit, mikor szeretett püspökük körükből távozott, époly örömmel telt el Trier hívő népe, hogy a nagy hitvallót körükben tisztelhetik. Trier püspöke, Maximus, kit most a szentek közt tisztelünk, mint dicső harcból visszatérő hőst fogadta Atanázt. Az is volt

valóban. Ádáz ellenséggel állt szemben, óriási had-dal, mely nem válogatott a fegyverben, mert nem győzvén igazsággal, a rágalom sarába ásta be magát s onnét küldte mérgezett nyilait Atanázra. De e nyilak mind visszapattantak róla, mert vértje az igazság volt. Sértetlenül került ki a harcból és emelt fővel hagyta el a csatatért. A sár, mellyel őt támadói bemocskítani akarták, visszahullott a saját fejükre s bár egy gyenge császárnak kegyéből ők ültek a bírói székekben, a pártatlan történelem mégis őket ítélte el s akik a szent püspököt sárral dobálták meg, maguk lettek sáros alakok!

Egész Trier kitüntető hódolattal fogadta a jövevényt és szinte a szentek tiszteletével vette őt körül, mint olyant, aki a Krisztushoz való hűségét sok-sok szenvedéssel pecsételte meg s a gyűlölködők ellen is az ő szeretetének mindenek legyőző fegyverével küzdött. A hódolók élén maga a császárfi Konstantin állott, aki atyjának ez intézkedését úgy fogta fel, hogy általa ellenségeitől akarta a szent püspököt megszabadítani s neki jóltevő nyugalmat biztosítani. Meg is tett mindent, hogy a számkivetést jóleső pihenéssé varázsolja, fejedelmi bőkezűséggel gondoskodván Atanáz minden szükségletéről.

Trieri napjairól is keveset jegyzett fel Atanáz. Idegenbe jött és mégis otthon érezte magát. Ahol az evangélium szelleme tölti be a lelkeket, ott Krisztus tanítványa otthon érzi magát. Trierben pedig ez a szellem uralkodott. Maximus főpásztori buzgósága, fáradságot nem ismerő apostoli munkássága honosította azt meg a trieri egyházban. Boldogok, akik az apostoli hitvallást vallják: mindenütt otthon vannak, ahová a megváltás örömhíre csak eljutott. A katolikusok mindenütt ráta-

lálnak Krisztusra a legméltóságosabb Oltáriszentségben, aki mindenütt ugyanazt az evangéliumot hirdeti a szentségház csendes magányából, mindenütt ugyanazt az áldozatot mutatja be papjai által a szentmisében s mindenütt ugyanazokkal a szentségekkel táplálja, erősíti és vezeti az örök életbe híveit. Atanáz a számkivetésben is az maradt, ami volt: Krisztus felkent szolgája, a hívek pásztora. Trierben is ugyanúgy prédikált, mint Alexandriában s ugyanúgy misézett, mint püspöki székhelyén. Smindez feledtette vele a keserűséget, melyet a híveitől való erőszakos eltávolítás főpásztori szívének bizonyára okozott. Csak a keret változott, mindennapi életének kerete, de tartalma ugyanaz maradt, mint addig volt, aminthogy értéke sem változott, hanem inkább nyert az igazságért való üldöztetés révén. Hogy az evangélium ellenségei felülkerekedtek Tyrusban, mert sikerült a császárt félrevezetniök, szomorú jelenség volt és szomorúsággal töltötte el Krisztus minden igaz hívőjét, tehát Atanáz is. De az ő szomorúsága nem ismert kislelkűséget, annál kevésbbé kétségbeesést. Beborult az ég, de Atanáz tudta, hogy a ború nem tart örökké. Rendíthetetlen bizalommal nézett a borús jövőbe s nem szűnt meg a jobb jövőben bízni, a jobb jövőért imádkozni és dolgozni. Tudta, hogy a háborgó tengert lecsillapító Úr Jézus akkor is van Egyházával s akkor is viseli gondját, amikor aludni látszik. Ne keltsük fel kislelkűségünkkel! Ő jobban tudja, mi válik igazán javunkra. Majd feltámad, amikor végtelen bölcsesége legjobbnak fogja látni és lecsendesíti majd a vihart. Türelemesen vár, nagylelkűen késik a büntetéssel, mert ő a végtelen szeretet, mely nem kívánja a bűnös halálát, hanem inkább hogy megtérjen és

üdvözljön. De szigorúan büntet és rettenetesen sujt is, mikor letelt hosszantűrésének ideje, mert ő egyúttal a végtelen igazságosság.

Gottes Mühlen mahlen langsam,
Mahlen aber trefflich klein!

Ez volt a számkivetett Atanáznak is, meggyőződése, ez lelki békéjének alapja, ez vigasztalódásának forrása. Azért voltak számkivetésének napjai is boldog napok. „Az Istent szeretőknak minden javukra szolgál.” (Rm. 8, 28.)

Árius szörnyű vége 336.

A tyrusi zsinat vezetői pokoli kárörömmel fogadták legnagyobb s legfélelmetesebb ellenségük számkivetésének ítéletét. Eusebius és társai már a halálharangot kongatták a katholicizmus fölött. Megfeledeztek arról, hogy Krisztus örök életet ígért Egyházának, meg arról, hogy nem császári kegy vagy erőszak ingoványára, hanem az apostoli hűség Pétersziklájára építette azt s építette úgy, hogy a pokol kapui sem dönthetik le örökké. A császár kegyének védőpajzsa alatt most már bátran kopogtattak az alexandriai egyház kapuján, bebozsátást követelve vezérük, a kizárt Árius számára. De ez a kapu most is zárva maradt előtte s a császár haragjával való fenyegetés sem bírta azt megnyitni. Erőszakkal eltávolították a kapu őrét, de nem vihették el az ő szellemét, mely kiirthatlanul ott élt híveinek szerető, hálás lelkében. Árius követelődzése oly nagy háborgást idézett elő Alexandriában, hogy maga Konstantin utasította őt a város elhagyására. Az egészséges szervezet kiveti magából a gennyet!

Eusebius ekkor Konstantinápolyra gondolt. Alexander, a császárváros püspöke hangosan tiltakozott e szándéka ellen és megtett minden tőle telhetőt, hogy e nagy gyalázatot egyházától elhárítsa. Eusebius azonban makacsul ragaszkodott követeléséhez és Atanáz sorsával fenyegette meg őt. A szent püspök, kifogyva emberi eszközökből, miként Socrates mondja, az ékesszólásról az imádkozásra tért át s az egész éjjelt buzgó imában töltötte el, kérve az Urat, ne engedje, hogy az a vérengző farkas nyájába beronthasson. S Alexander nem imádkozott hiába.

Wo die Not am grössten,
Da ist Gott am nächsten!

Eusebius másnapra, egy vasárnapra tűzte ki az ünnepélyes felvételt. A megelőző estén diadalmenetben akarta Áriust a városban körülvezetni. A menet el is indult. Az ujjongó csoportban, mely Árius híveiből verődött össze, csak egy ember volt igen szomorú: Árius. Nem lelki aggodalmak tették őt szomorúvá — nagy erőszakok bizonyos idő múlva kiölik az emberből a lelkiismeretet; hanem testi gyötrelmek szállták meg őt, altesti görcsök kínozták, úgy hogy ki kellett válnia a menetből s egy nyilvános illemhelyre távoznia. A reávarás türelméből kifogyva, utána néznek és — halva találták őt. Szörnyű halállal halt meg, Judás halálával: belei kiszakadtak, kiváltak testéből! Isten malma ez egyszer hamar őrölt! Kegyetlen erővel megőrölte Istennek ellenségét! A diadalmenetből gyászmenet lett! Az ünneplők félve s remegve szétfutottak, mintha villám csapott volna közéjük. Mindenki Isten kezének igazságos sujtását látta a krisztustagadónak szörnyű végében. A császár is

megrendült s miként Socrates mondja, Árius rettenetes végében a niceai zsinat határozatainak megerősítését látta. Atanáz írja (Ep. ad Serap. 4.), hogy sok ariánus ez istenítélet hatása alatt visszatért az Egyházba. Csak Eusebius és az ő törzskara tette magát nevetségessé azzal, hogy varázslást emlegetett. Nem is okultak vezérük tragikus végén. A gyűlölet végleg kiirtotta belőlük a józan gondolkodást. Megvakultak és vakon rohantak tovább a gyűlölködés pokollejtőjén, miként látni fogjuk.

Atanáz visszatérése 338 november 23.

Árius szomorú végének híre hamar terjedt el és mindenütt megkönnyebbülést szerzett a hívő lelkekben. Nem kárörömet, hanem azt a megkönnyebbülést, melyet a soká ostromlott sereg érez, mikor az ellenség vezére váratlanul elhal. A következő évben Konstantin császárt is kiszőlította az Úr az élethől. 337 május 22-én halt meg három fiára hagyva óriási birodalmát. Ezek az Egyház iránti jóindulatuknak azzal adtak nemsokára kifejezést, hogy az atyjuk által számkivetett püspököket visszaengedték nyájaikhoz. A császárok eme rendelkezése leírhatatlan örömet keltett az összes egyházakban, melyek pásztoraiktól meg voltak fosztva. De talán seholsem szerzett oly általános örömet, mint Alexandriában s vele egész Egyiptomban. Az örömhírt maga Konstantin, Britannia, Gallia és Hispania császára közölte az alexandriai hívekkel. Bizonyára ismeritek az okokat. — írja levelében — melyek miatt Atanáz, a szent törvény hirdetője egy időre Galliába küldetett. Minthogy vérszomjas ellenségeinek dühe végveszéllyel fenyegette őt, elhatározottatott őt elküldeni, hogy ne kelljen elvesznie. Hogy tehát ezt megelőzzük, hogy

ellenségeinek karmaiból kimentessék, reám bízott ő. Abban a városban, melyben laktam, mindenben bővelkedett, bár az isteni kegyelemből táplálkozó lelke kemény életnek nehézségeit is zokszó nélkül viseli. Már a mi urunk, Konstantin Augustus, az én atyám elhatározá, hogy őt visszaadja nektek; de mivel az emberi sors megelőzte őt s ő nyugalomra tért, mielőtt óhaját teljesíthette volna, úgy éreztem, hogy nekem kell a nagyemlékű császárnak szándékát teljesítenem. Magatok tudjátok, mily tiszteletreméltó Atanáz, ha körötökbe jó. Nem szabad csodálkoznotok, ha valamit tettem érdekében. Lelkem erre indíttatva érezte magát részint utána vágyódó szeretetek híre, részint ily nagy férfiúnak méltósága által. Az isteni gondviselés oltalmazzon titeket, szeretett testvérek!" (Contra Arian. 87.)

De Trierben is szent örömet váltott ki a császár intézkedése a hívek lelkében, bármennyire becsülték is a szent püspök jelenlétét. Örült Atanáz is és csak a jó Isten tudja, mily hálás öröm és örvendező hála tölté el a nyáját szerető főpásztor szívét, mikor 338 november 23-án két évi és négy hónapi számkivetés után visszatérhetett székhelyére, amelytől ellenségeinek gonoszsága és a császárnak velük szemben tanúsított gyengesége űzte el őt. Egész Egyiptom készült méltó fogadására. Nem megrendelt hódolás volt ez és nem parancsolt ünneplés, hanem a hálás szívek önkénytes megnyilatkozása. „A nép mindenünnen sereglett össze — írják az egyiptomi püspökök — s ujjongott örömben, hogy viszontláthatja azt, aki után úgy vágyódott. A templomok örömtől visszhangzottak és mindenütt hálát rebegtek az Úrnak. A templom szolgálai s a papok benső örvendezéssel nézték őt s e napot életük legboldogabb napjának vallották.

S miért mondjuk el a mi kibeszélhetlen örömminket, mely minket püspököket eltöltött? Mert mi úgy éreztük távollétében, hogy vele együtt szenvedünk.“ Jól mondja dr. Möhler: „Az alexandriai egyháznak, valamint az egyiptomi papoknak és püspököknek eme határtalan ragaszkodása Atanázhoz a legvigasztalóbb jelenség e zavarokban, mert szépen nyilatkozik meg benne az igazságérzet, az egyházas szellem s az összetartozandóság érzete. Atanázra nézve pedig visszatérésének módja a legszébb bizonyítvány“. (Athanasius der Grosse. 344.)

2. Második számkivetése 340—346.

Eusebius hamar felejtette a vereségeket, melyeket szenvedett, hamar a veszteségeket is, melyek pártját az utolsó években érték. Alig foglalta el Konstancius a neki hagyományozott konstantinápolyi trónt, minden ravaszságát s erőszakosságát az ifjú császár behálózására fordítá. Fondorkodása nem veszett kárba. Konstancius hamar elárulta, hogy az ariánusokkal tart. Még atyjának uralkodása alatt halt meg a fennebb dícsért Alexander, a császárváros püspöke. Mikor megkérdezték halálos ágyán, kit ajánl utódjának megválasztani, így felelt: „Ha igazán jámbor, tudásban gazdag és tanítani képes püspököt akartok, úgy válasszátok meg Pált; ha azonban ügyes kereskedő embert kívánatok, aki a hivatalnokokkal is jól tud bánni, úgy válasszátok meg Macedoniust“. A hívek Pált választották püspökükké, mert többre becsülték a papi, mint a világi szellemet a püspökben. Macedonius különben hithűség tekintetében sem volt példás, mert nem egyszer árulta el rokonszenvét az ariánusokkal szemben. De ép ez volt érdeme

Eusebius szemében, aki a hálójába kerített császárnál azzal ásta alá Pál püspök jóhírnevét, hogy egyszerűen felcserélte a haldokló Alexander jelzőit, melyekkel őt és Macedoniust jellemezte. Egy zsinaton azután Eusebius párhívei minden további nélkül megfosztották Pált az ő püspöki székétől és azt magával Eusebiussal töltötték be. Pál püspököt bilincsekbe verve Mezopotámiába hurcolták el. A jelentéktelen Nikomédia tehát áskálódásokkal és rágalmakkal bevonult Konstantinápolyba, hogy azután rossz szelleme legyen Konstanciusnak.

Eusebius most már a régi vakmerőséggel kezdte meg újból aknamunkáját Atanáz ellen. A rég elintézett Arsenius és Ischyra-mesékhez újabb vádakat fűztek hozzá, nevezetesen, hogy Atanáz többeket számkivetéssel, sőt halállal sújtott s ezzel valószínűs lázadást idézett elő Alexandriában. Hivatkoztak a tyrusi zsinatra is, mely őt megfosztotta volt püspöki székétől, tehát jogtalanul tölti azt be most is. Végre azzal is vádolták, hogy a szegényeknek szánt gabonát hűtlenül elkezelte.

E vádakkal előbb Konstantin és Konstans nyugati császároknál tettek kísérletet 339-ben, de itt keményen elutasítottak. Annál szívesebb fogadtatásban volt azonban részük Konstanciusnál, aki eltűrte, hogy egy zsinaton már utódot is választottak az alexandriai székbe annak a Pistusnak személyében, akit még alexandriai Alexander zárt ki Áriussal egyetemben az ő egyházából. A zsinat annyira erősnek érezte magát, hogy Makarius pap vezetése alatt küldöttséget menesztett Rómába, mely Gyula pápától Pistusnak megerősítését kérje. De Atanáz is elküldte embereit Rómába s ezek annyira tönkrecáfolták amazoknak hazug vádjait, hogy Makarius jónak látta a városból sietve tá-

vozni. A pápa pedig gyönyörű levélben szolgálta-tott igazságot Atanáznak. (Contra Arian. 22.)

És megszólaltak Egyiptom püspökei is. Százan gyűltek egybe, de ez a száz püspök egy szívvel-lélekkel tett tanuságot Atanáz példás életéről, apostoli munkásságáról s arról a nagy tiszteletről és szeretetről, melyet azzal magának egész Egyiptomban kiérdemelt. A testvéri szeretet és egyetértés melege árad ki körlevelükből, „mert az ő számkivetése — írják — valósággal a mienk is volt. Úgy éreztük mindnyájan, hogy övele mi is ki vagyunk űzve, övele mi is újból a hazának visszaadva. A könnyek és sóhajok helyett szívörömmel és boldogsággal halmozott el minket az Úr. Ó, bárcsak megtartaná azt számunkra, bárcsak ne engedné az Úr, hogy az ariánusok Atanáz fölött győzedelmeskedjenek!” (Contra Arian. 4.) Aztán sorra megcáfolják a légből kapott vádakat. Nem, Atanáz nem sujtott senkit sem számkivetéssel és hóhéra sem volt senki életének. A császár helytartója igenis mondott ki halálos ítéleteket, de az állam törvényei szerint az állam ellen súlyosan vétők fölött. Atanáz azonban még csak otthon sem volt akkor. A szegényeket sem rövidítette meg soha s a nekik szánt gabonát mindig a legnagyobb gondossággal osztotta ki közöttük. Erről az érdekelt szegényeknek hálanyilatkozatai is tesznek tanuságot. Az ariánusok bizonyára azért gondolták ki e rágalmat, hogy a gabonát ezután maguknak biztosítsák a katolikusok kizárásával (amint ez nem-sokára be is következett). Ami végre a tyrusi zsinat székfosztó határozatát illeti, a püspökök ennek a szenvedélyes gyűlekezetnek jogosságát sem ismerik el arra, hogy valakit püspöki székétől megfosszon. Hogyan is foszthatnak meg mást törvé-

nyes méltóságától azok az Eusebiusok és Theognisok, kiket a niceai nagy zsinat ariánus üzelmeik miatt jogérvényesen megfosztott volt széküktől? S hogyan mer egyáltalában zsinati határozatokra hivatkozni az az Eusebius, aki a niceai zsinat tilalma ellenére előbb Berytust, most meg Nikomédiát hagyta el, hogy a konstantinápolyi székbe ülhesse?

A komoly szózatnak meg is volt a hatása: az összes egyiptomi püspökök Pistus ellen foglaltak állást s Atanáz mellé álltak. Az ariánus püspökök erre hamar adták meg a feleletet. 340-ben ugyanis Antiochia nagy ünnepségeknek volt színhelye. Ekkor szentelték fel a még N. Konstantin által tíz év előtt építeni kezdett templomot s ugyanekkor ünnepelték a fiatalabb császárok uralkodásának első lustrumát. Eusebiusnak gondja volt rá a megjelent püspököket zsinatra összehívni, amelyen Atanáz újból megfosztották püspöki székétől s azt a kappadóciai ariánus Gergellyel töltötték be. Hogy mily összhang uralkodott az ariánus püspökök között, eléggé mutatja az a tény, hogy e zsinaton nem kevesebb mint négy hitvallást terjesztettek elő elfogadásra, melyek abban mégis egyeznek, hogy a homouziós = egylényegű szót gondosan kerülik. Egy érzelemben azonban mindnyájan találkoztak és összeforrtak: az Atanáz elleni engesztelhetlen gyűlöletben, melynek egyetlen célja volt Krisztus bátor hitvallóját elpusztítani.

Farkas az akolban.

Gergely Antiochiában püspökké szenteltetvén, sietett székhelyét elfoglalni. De mily szomorú székfoglalás volt ez! A császár egyiptomi prefektusá-

nak, Philagriusnak karhatalmi oltalma alatt vonult be Alexandriába. Pogányok és zsidók alkották ezt a karhatalmat, melynek nyomában sírás és jajgatás verte fel az addig békés város csendjét. A hívek zsúfolásig töltötték meg a templomokat, mert ép nagybőjtnek ideje volt, hogy így egy szívvel s lélekkel emeljék fel tiltakozó szavukat a kegyetlen erőszak ellen, mellyel a bitorló Gergely az ő szeretett főpásztorukat jogaitól megfosztani s őt földönfutóvá tenni készült. Ez azonban nem hatotta meg a nagyravágyó bitorlót, még kevésbbé Philagrius csöcselék hadát, mely rettenetes kegyetlenséggel tört magának utat a hívek sűrű tömegében. Mint védtelen nyáj állottak ezek a dühöngő ellenséggel, a vérengző farkassal szemben. Mintha a véres üldözések egy napja virradt volna rájuk. A halálra vert férfiúk és nők mellett a szűzek sikongó serege, kiket a betörők erőszakkal elnyomtak s e síró tábor körül a kegyetlenül megölteknek véres hullái: vérrózsák összetiport liliomok mellett! Ezt a diadalivet a sátán emelte, ezzel a koszorúval ő koszorúzta meg a nem pásztor, hanem tolvaj és rabló Gergelyt.

Atanáz egy másik templomban értesült a szomorú vérengzésről s azzal a szeretettel, mellyel szerette nyáját, inkább félreállt, mintsem hogy jelenlétével még nagyobb pusztulást okozzon. Hamar elhagyta a várost s annak közelében húzta meg magát, amivel véget is vetett a vérengzésnek, de nem az üldözésnek is. Az ariánus püspök, talán hálából is az antiochiai zsinat iránt, mely őt ide helyezte, minden gondolható eszközzel végleg kiirtani törekedett a katolikus hitet. Kémei egyre járták a várost s jaj volt azoknak, akik hithűségüket bármiképen is elárulták. „Sohasem volt még

ilyen üldözés, mint ez — írja maga Atanáz. Mert az azelőtti üldözések alatt legalább imádkozhatott, aki megmenekült s aki elrejtőzött, legalább megkeresztelkedhetett; most azonban a kegyetlenség a babiloniaiak példáját követi. Mert miként ezek Dánielt, úgy a kiváló Gergely azokat, kik otthon imádkoznak, a prefektusnál feljeleníti. Fennhíjázva ellenőrzi az egyház szolgálait, kik netán titokban szentségeket akarnak kiszolgáltatni, úgy hogy sokan abban a veszélyben forognak, hogy nem kereszteltetnek meg, mások, hogy betegségükben nem fogadhatják a papnak látogatását. Sírnak s e szerencsétlenséget nagyobbbnak tartják magánál a betegségnél.“ (Ép. encycl. 5.) De e síró embereket acélos hit éltette és sokan inkább tűrtek verést és börtönt, semhogy megszokott vallásos gyakorlataikról lemondjanak. A börtönök hamarosan meg is teltek e tiszteletreméltó hitvallókkal. Ugyanez volt a hithű püspököknek is a sorsuk. Gergely ugyanis beutazta az egész egyháztartományt, de mindenütt komoly ellenkezésre és feddésre talált. Az őt kísérő Philagrius pribékei azonban elnémítottak minden ellenkezést és halálos ütlegekkel viszonzottak minden feddést. S Gergely még ezzel sem érte be. Vádiratot intézett Atanáz ellen Konstanciushoz, melyet pogányokkal és zsidókkal iratott alá, hogy úgy tűnjék fel a császárnak, mintha a hívek köréből származnék. De felemelte szavát Atanáz is. Körlevelet intézet Egyiptom püspökeihez, melyben hűen elmondja Gergely bevonulását, véres erőszakát a védtelen hívekkel szemben. Tekintsék az alexandriai egyháznak szomorúságát és szerencsétlenségét a magukénak is ama bensőséges viszonymnál fogva, melyben mint Krisztus titokzatos testének tagjai egymáshoz vannak. Ne fogad-

ják be tehát szent közösségükbe az erőszakos betolakodót, hogy így a híveket is megóvják s megerősítsék hithűségükben. (Ep. encycl. MG. 25, 222—239.)

Atanáz Rómába megy.

Atanáz ezzel megtévén, amit mint patriárka és püspök a nehéz körülmények között megtehetett, hajóra szállt és Rómába vitorlázott, ahová már előbb meghivalott, hogy az ariánusok által követelt zsinaton végre elintézzé az ellene szórt rágalmakat. Miként a gyermek atyját keresi fel, ha idegenben veszély fenyegeti, úgy Atanáz is a hívők közös atyjához, Krisztus földi helytartójához, a római pápához megy, amikor az erőszak kiűzi őt székhelyéről. Elmegy Rómába, az atyai házba, ahol otthon van. Elmegy Rómába, mert tudja, hogy ott egy szerető szív mindig hazavárja, egy atyának szíve, melynek szeretete annál nagyobb, minél többen tartanak rá igényt. Ez az atyai szív mindenkit befogad, mindenkit meghallgat s mindenkit megért, aki jószándékkal közelít feléje. Tud együtt szomorkodni a szomorkodókkal és együtt örülni az örvendezőkkel. S kész segíteni is, miként atya az ő szenvedő gyermekein mindig kész segíteni. S tud is segíteni, mert nemcsak természetes, hanem természetfeletti erővel rendelkező szív. S ez a szív nem hal meg a világ végéig. Életét századokkal méri. Annak a Szívnek életereje lüktet benne, mely az első nagypénteken szünt meg dobogni a keresztfán. A pápa szíve Péter szíve, a pápa szíve Jézusnak Szíve emberi kiadásban. Azért oly nagy a szeretete. Azért borulhat reá minden szomorodott szívű hívő, miként a szomorodott tanítvány az utolsó vacsorán Jézus

isteni Szívére ráborult. S miként ő túlvilági világossággal töltözött az isteni Szívből, úgy töltöznek erővel, derűvel, bizalommal és békével mindazok, akik Krisztus földi helytartójának szívében keresnek menedéket. Atanáz is így volt meggyőződve s azért is sietett Rómába. És siettek vele együtt mindazok a püspökök, kiket ugyanaz az ellenség űzött el nyájaiktól. Sokan voltak, akik üldözést szenvedtek az igazságért. Gyula pápa (337—352.) atyai szeretettel fogadta őket. Ő nemcsak Rómának püspöke, hanem egyúttal az egész Egyháznak látható feje. Azért tudatában is van nagy felelősségének, mely egyházfői méltóságából reá háramlik. „Székének méltósága miatt — írja Sozomenus III. 8. — az összesekről való gondoskodás terheli őt.”

A pápa, aki az igazságot kereste és a békét óhajtotta, 340-ben két papját, Elpidiust és Philoxenust küldte el követségbe az ariánusokhoz, azzal a felszólítással, hogy el ne mulasszák a zsinaton megjelenni, melynek összehívását annyira sürgették. Jól ismerhette őket, mert nem jelentek meg. Ők legjobban tudták, hogy az Atanázzal való szembeállítás teljes vereségüket jelentené. Hónapokig tartóztatták tehát a pápa követeit s végre is 341 január havában egy levéllel bocsátották őket vissza Rómába. Ez a levél hű képe egész lelkületüknek. Dac és kevélység csendül ki minden szavából, Konstantinápoly ellenkezése Rómával szemben, a túlfűtött önérzet és függetlenítési vágy, mely végre a teljes szakításra vezetett. Nem Krisztus szelleme tölti el őket, mert nem akarnak engedelmeskedni földi helytartójának. Sőt oly vakmerőek, hogy vádlókként lépnek fel a pápával szemben, aki szerintük részrehajló, mert Atanáz pártfogolja, sőt az egyházi törvények ellen vét, mert nem tiszteli

az ő zsinatuknak határozatait. Ép azért csak az esetben tartják fenn a vele való egységet, ha jóváhagyja intézkedéseiket, melyekkel egyeseket székesztésre ítélték s megerősíti az így megüresedett székekben azokat, kiket ők ültettek azokba. Ha ezt nem teszi, ellentétes irányban fognak haladni.

Gyula pápa lelki és szellemi fölényének egész méltóságával felelt e püspökökhöz annyira méltatlan levélre a 341 őszén Rómában tartott zsinat után. „Elolvastván leveleteket — írja a pápa — nagyon csodálkoztam, hogy nem illő veszekedési hajlammal viszonzótátok azt, amit én szeretetben és igazságban írtam. A levélből írónak gőgje és nagyzása árad ki. Ez nem felel meg Krisztus hitének. Amit szeretettel írtam, szeretettel illetett volna viszonzni és nem veszekedő lelkülettel. Vagy nem tanuskodik-e szeretetről, hogy papokat küldtem és meghívtam a vádlókat, hogy minden egyenetlenség mielőbb kiküszöböltessék, testvéreink ne szenvedjenek tovább s titeket se vádoljon többé senki? — A levél elolvasása után elgondolkodtam fölötte s egy ideig visszatartottam abban a hiszemben, hogy valaki közületek el fog jönni s így nem kell majd újból levelet írni, viszont a tietek nem fog sokakat közülnök fájdalommal eltölteni, ha megismerik tartalmát. Miután azonban senki sem jött, közzétettem s meg kell mondanom, hogy mindnyájan megdöbbentek s alig tudták elhinni, hogy azt ti írtátok. Ha fogalmazója veszekedés céljából írta, úgy ez nem járja, mert egyházi ügyekben nem szájaskodás, hanem apostoli kánonok döntenek!” A pápa azután kioktatja Eusebius híveit, hogy ép ők cselekedtek zsinati határozat ellen, midőn a niceai által kiközösítetteket mégis felvették a hívek közé. Atanáz ellenben semmit sem tett, ami miatt

öt ki kellene zárni s azért a pápa a legkeményebben elítéli igazságtalanságaikat vele szemben úgy a tyrusi zsinaton, mint Alexandriában. De ha vétett volna is Atanáz, akkor is előbb őneki, a pápának kellett volna írniok, önála panaszt emelniök. „Vagy nem tudjátok-e, — írja legfőbb hatalmának tudatában a pápa — hogy ez a szokás?!“ S miután így hangsúlyozta az egész Egyházra kiterjedő joghatóságát, hozzáteszi: „Csak azt hirdetem, amit szent Péter apostoltól szent hagyományként kapunk s nem is írtam volna meg e köztudomású dolgot, ha az, ami történt, meg nem rendített volna minket.“ Befejező szavaiban ismét az övéiért aggóató atya szólal meg, békére intve a békétlenkedőket, „hogy ne legyünk neveltség tárgyává a pogányoknál s még inkább, hogy ne zudítsuk magunkra Isten haragját, mert mindegyikünk számot fog adni az ítélet napján mindarról, amit a földön tett“. (Contra Arian. 21—35.)

A sardikai zsinat.

A pápa méltósággal és szeretettel teljes szava mégis a pusztában kiáltónak szavaként hangzott el. Azért egy általános zsinat összehívására kérte fel a császárokat. Konstans e kérésnek engedve, fivérét is megnyerte az eszmének s a zsinat 343 öszére hivatott össze az Illyria keleti részében fekvő Sardikába. A kitűzött időre közel száz nyugati és nyolcvan keleti püspök jelent meg. Azok Corduba hitvalló püspöke, az agg Hosius vezetése alatt vonultak fel, akit csak atyjuknak neveztek. A keletiek ide is a császári hatalom oltalma alatt jöttek: két császári biztos kísérte őket. „Az eretnesség mindig is így tett — írja Hergenröther. (Der hl. Athanasius der Grosse 10.) Azon volt mindig.

hogy megnyerje magának az állami hatalom oltalmát, megfosztva attól a katolikusokat. Nem a tanában rejlő erővel és nem is szellemi fegyverekkel, hanem durva erőszakkal, az ellenkezőknek elnyomásával iparkodott mindig céljait elérni.“ — A nyugatiak azonban meg tudták akadályozni, hogy a karhatalom képviselői a zsinat tanácskozásaiba bármi befolyást gyakoroljanak. A zsinat úgy látogatottságánál fogva, mint üdvös erkölcsi rendelkezései miatt mindig nagy tekintélynek örvendett, de hivatalosan sohasem soroztatott az általános zsinatok közé. (Hefele: Conciliengesch. I. 596—600.)

A keletiek mindenekelőtt hitkérdések megvitatását követelték, de elutasították a niceai szent zsinatra való hivatkozással. Ott e kérdések végérvényesen elintéztettek — mondták a nyugatiak. A zsinat tanítása nem szorul kiegészítésre! Így aztán Atanáz ügye került tárgyalásra. De ezt ismét a keletiek nem akarták. Ők tudták, hogy miért nem. A pápa megbízásából elnöklő Hosius mindent elkövetett ellenkezésük lefegyverzésére, de eredménytelenül. A gyűlölet nem az igazságot keresi, hanem bosszút liheg és bosszúállás után eped. Itt pedig komolyan vették az igazságot és békét sürgettek. Ezt a tiszta légkört, az igazság és szeretet hegyi levegőjét nem bírta ki a gyűlölet mérgétől megromosult lelkük. Kapóra jött nekik keletről annak a győzelemnek a híre, melyet Konstancius aratott a perzsák fölött. A kötelesség — mondták — hazaszólítja őket, a győzelmi ünnepen nekik ott-hon kell lenniök! El is hagyták Sardikát és Philipopolisba mentek, ahol szabad folyást engedtek mindannak a haragnak, méregnek és gyűlöletnek, melyet Sardikában magukba kellett fojtaniok. Az

a levél, melyet itt fogalmaztak, de úgy adtak ki, mint sardikai zsinati határozatukat, némaságában is hangos tanuságot tesz arról, hogy akik lelépnek Péter sziklájáról, oly lejtőre jutnak, amelyen nincs többé megállás. Akik a csalatkozhatatlan pápát felülbírálják, önmaguk csalódnak s idővel önmagukat csalják, mikor jobb meggyőződésük ellenére is makacsul megmaradnak tévedésükben. Akik Péter utódját oktatni akarják hit és erkölcs dolgában, maguk oktanokká válnak s akik őt megcsúfolják, maguk válnak a világ csúfjává. A philippopolisi levél örök szégyenfolt marad az arianizmus homlokán és szörnyű vádirat lesz írói ellen az ítéletben. Megismétlik ebben mindazon rágalmaikat, melyekkel Atanázst elhalmozták s ezek alapján újból megerősítik a tyrusi zsinaton ellene hozott határozataikat. Szégyenletesnek mondják, hogy Gyula pápa, Hosius s mind a többiek, akikkel Sardikában találkoztak, mégis közösséget vállaltak Atanázssal, sőt Protogenes, Sardika püspöke még misézni is engedte őt. Ép azért mindezeket — Gyula pápát sem véve ki — kiközösítik az igaz egyházból, melyet ők képviselnek. Végre felszólítják a püspököket, hogy a kiközösítettekkel minden érintkezést megszakítsanak.

Hogy ez a levél, mely azonfelül valósággal hemzseg a legközségesebb személyeskedésektől s mindvégig piaci hangon van tartva, mennyire nem fődte a közmeggyőződést s közhangulatot, arról íróinak már útban hazafelé ismételten meg kellett győződniek. Az útközben felkeresett püspökök közül nem egynek volt bátorsága ellene óvást emelni s íróival a közösséget megtagadni. Ezeket karhatalommal elmozdították a püspöki székekből, számkivetésbe küldték vagy börtönre vetették. Adriano-

polisban még vérontástól sem riadtak vissza, melynek tíz hívő esett áldozatul. Megtehették, mert Konstancius egész lélekkel melljük állva, jóváhagyta minden intézkedésüket. S hogy meghiusítsa a sardikai zsinat ama határozatát, mely az ariánusok által elűzött püspököket visszahelyezte székekbe, rögtön utasította katonai parancsnokait, hogy ezeknek visszatérését mindenképen akadályozzák meg. A császár eme parancsát sehol sem teljesítették oly lelkiismeretesen, mint — Alexandriában. Kikötőjét valósággal megszállták a császár emberei, hogy lehetetlenné tegyék Atanáznak nyájához visszatérni. És mégis visszatért! A sardikai zsinat atyái ugyanis a keletiek távozása után folytatva tanácskozásaikat, mindenekelőtt Atanáznak szolgáltatottak igazat, felmentvén őt az összes vádak és ítéletek alól, melyekkel amazok őt illették és elítélték. Ugyancsak felmentették az eretnekség vádja alól Marcellust, Ancyra elűzött püspökét, aki ellen caesareai Eusebius őt könyvet írt, különféle tévtannal vádolván őt. A zsinati atyák meggyőződtek, hogy nem annyira a tévtanok bántották Eusebiust, mint inkább Marcellusnak bátor állásfoglalása az arianizmus ellen már a niceai zsinaton s nyílt szakítása a tyrusi zsinattal. Azután kiközösítették az ariánusok vezéreit: herakleai Teodort, neroniasi Narcissust, caesareai Akaciust, antiochiai Istvánt, Ursaciust, Valenst, efezusi Menophantust és laodiceai Györgyöt. A két Eusebius-caesareai († 342) és nikomédiai († 340) — akkor már nem élt. Ezzel szemben visszahelyezték székeikbe az elűzött püspököket s gondoskodtak is róla, hogy e határozatuknak érvényt is szerezzenek. Ugyanis két tiszteletreméltó aggastyánt, Euphratest, kölni és Vincentiust, capuai püspököt

követségbe küldtek Konstancius császárhoz, hogy közölve vele e zsinati határozatot, a hazatérő püspököket császári oltalmába ajánlják. Kérésüket Konstans is támogatta levelében, melyben komolyan intette fivérét, hogy hagyjon fel az ariánusok támogatásával s adja vissza sértetlenül a sokat szenvedett egyházaknak hitvalló püspökeiket. Sőt ismerve fivérének makacsságát, egyenesen háborúval fenyegette meg, ha e kérését nem teljesítené. Ez végre hatott. Konstancius engedett, hiszen napnap után szerezhett meggyőződést arról, hogy az ariánusok a legaljasabb eszközökkel élnek a katolikusok elleni harcban s fondorlataikkal állandóan veszélyeztetik a közbékét is s ezzel az ő trónját is. Az sem kerülte el figyelmét, hogy táboruk minden erőlködésük ellenére is egyre fogy — a sardikai zsinat nyugati határozatait 340-nél több püspök írta már alá — s mind általánosabbá válik a népek óhaja, hogy ez a méregforrás, mely már évtizedek óta mételyezi a lelkeket, mielőbb betömessék. 348-ban kiadott rendeletével megsemmisítette összes előbbi intézkedéseit, melyeket az elűzött püspökök ellen tett s visszaszólította őket nyájaihoz. Sőt levelet írt Atanáznak, melyben látogatását kéri, biztosítván őt, hogy nem lesz semmi bántódása az úton. (Hefele: Conciliengesch. I. 602.)

Hazafelé.

Atanáz csak a harmadik levél után határozta el magát e látogatásra. (Contra Arian. 51.) Aquileiából, ahol ekkor — 345 húsvétján (Hergenröther: Kirchengesch. I. 249.) — tartózkodott, előbb Rómába ment a pápától búcsúzni. A jó gyermek első és utolsó útja mindig az atyai ház. Csaknem nyolc év telt el azóta, hogy mint száműzött kopogtatott

e ház kapuján s amily szeretettel fogadta őt akkor az egész kereszténység atyja, époly szeretettel bocsátotta most is útjára. A pápa külön levélben önti ki örömét az alexandriai hívek öröme fölött, hogy viszontláthatják szeretett főpásztorukat. Jól imádkoztak, — írja a pápa — hogy annyi nehézség leküzdése után mégis visszatérhet körükbe az, aki számkivetésének szomorú napjaiban sem szünt meg értük aggódó s értük imádkozó főpásztoruk lenni. Nagyobb fényben tündökölve tér vissza körükbe, mint ahogyan távozott tőlük: nemes ércek, arany és ezüst tűzben tisztíttatnak! Atyai szívének a szomorúságban is öröm volt ily nagy férfiú közelségét élvezni. Teljes lélekkel osztozik örömükben, mellyel őt fogadják. (Contra Arian. 51.)

Hazatérése valóságos diadalút volt. A pápát követte a császár, akit Atanáz Antiochiában keresett fel. Bár lélekben még mindig ellenség, mert ariánus, mégsem tagadhatja meg tőle igaz nagyrabecsülését Konstancius sem. A körülötte hajlongó ariánus püspököktől mennyire elült ez az Atanáz! Azok mintha sárból volnának gyúrva: gerinc nélküli puhányok, kiknek nagyobb gondjuk van a császár kegyére, mint az Isten kegyelmére; emez mintha gyémántból volna faragva: nem tud hízelegni s nem töri magát emberi kegy, csak az isteni kegyelem után. Acélos jellem, mely nem ismer kétségűséget s inkább választja a számkivetést, ha kell, a halált is, semhogy megtagadja azt a hitet, melyet Krisztus tanított, az apostolok hirdettek s a vértanúk óriási serege vérontásával pecsételt meg. Igazi főpap, aki sohasem keresi a maga javát s nem személyi érdekeit tartja szem előtt munkájában és intézkedéseiben, hanem egyedül Krisztus földi érdekeit s a gondjaira bízott lelkek ideigvaló

javát s örök boldogságát, mert mindig át van hatva a nagy felelősség tudatától, mely püspöki méltóságából reá háramlik.

Konstancius nem érte be a megkülönböztetett tisztelettel, mellyel a hitvalló püspököt fogadta; meg is örököltette azt az utókor számára abban a körlevélben, melyet a püspökökhöz és papokhoz intézett ez alkalomból. „Az isteni gondviselés — mondja e levélben — nem hagyta el a tiszteletre-méltó Atanázst. Ha próbára tette is őt rövid időre, mégis megoltalmazta s visszaadta neki hazáját és egyházát, melynek kormányzója volt Isten rendelkezéséből. Azért elhatároztuk, hogy feledésbe menjenek mindazon intézkedéseink, melyeket a vele közösséget tartók ellen tettünk, hogy megszűnjék a jövőben minden gyanúsítás velük szemben s megerősíttessenek ezennel ama szabadságok, melyeket papjai azelőtt élveztek. Együttal igazságosnak tartottuk iránta való kegyességünknek megfelelőleg elrendelni, hogy a püspökök és papok, akik vele tartottak, biztonságot élvezzenek. Azt akarjuk, hogy mindazok, akik jobb belátásuk és kötelességük folytán vele egyesülnek, Isten akaratára szerint császári kegyünket is bírják.” Egy másik levélben arra szólítja fel az alexandriai híveket, hogy Atanásznak békében és egyetértésben engedelmeskedjenek és büntetéssel fenyegeti meg azokat, akik a közbékét feldúlják. Végre az állami hivatalok vezetőit utasította, hogy minden iratot megsemmisítsenek, mely Atanáz s az ő párhívei ellen intézkedést tartalmaz s a jövőben a pap-ság régi immunitását tiszteletben tartsák. (Contra Arian. 54—56.)

A császár után megszólaltak Palesztina püspökei, akik Jeruzsálemben külön zsinaton gyűltek

egybe az átutazó Atanáz üdvözlésére. Hiába ültette volt őt a tyrusi zsinat ariánus erőszaka a vádlottak padjára, hiába ítélte el őt sok hazug vádjának alapján. Atanáz mégis úgy állt előttük mindig, mint a főpap tündöklő példaképe, aki az evangéliumot egész életével valósította meg s egész egyéniségében Krisztus hű mása volt. Amit az elnyomás szomorú napjaiban nem tehettek, iránta érzett tiszteletüknek s hozzá való ragaszkodásuknak most szabad folyást engedhettek. Mint Krisztus titokzatos testének élő tagjai együtt szenvedtek akkor az üldözött alexandriai egyházzal s őszinte részvételben osztották meg vele árvaságának kimondhatatlan szomorúságát. Most époly őszinte együttérzéssel vesznek részt szeretett főpásztoruk visszatérése fölött érzett örömükben. „A Mindenható meghallgatta imáitokat, — írják nekik — aki gondját viseli Egyházának, aki letekintett könnyeitekre és könyörgésteekre és meghallgatta kérésteket. Hisz olyanok voltatok, mint a szétvert, üldözött juhok, melyeknek nincsen pásztoruk. Azért az igaz Főpásztor gondozott az égből, akinek gondja van összes juhaira s most visszaadja nektek azt, aki után sóvárogtatok. Ime, mi is megtettünk minden tőlünk telhetőt az Egyház békéjeért s most köszöntünk titeket általa, kit már üdvözlöttünk, hogy tudjátok, hogy a béke köteléke fűz minket össze övele és tiveletek.” (Contra Arian. 57.)

Oly széles hullámokat vert az Atanázért való tisztelet és szeretet, hogy még Ursacius és Valens is, akik nikomédiai Eusebius halála után vezetői voltak az ellene folytatott harcnak, elmentek Rómába és ott írásban is kijelentették Gyula pápa utódja, Liberius előtt, hogy mindent, amit Atanáz ellen mondtak és tettek, csupa hazugság és rága-

lom. Azért alázatosan kérték a pápát, fogadja őket vissza a hívek közösségébe, melyből gonosz üzelmeik miatt a sardikai zsinaton kizárattak. Ők nemcsak hogy közösségbe lépnek Atanázzal, hanem ünnepélyesen kárhoztatják is Áriust és követőit mint eretnekeket. És írtak magának Atanáznak is, biztosítván őt, hogy nagy vigaszukra fog szolgálni, ha az érintkezést ismét felveszi velük. (Contra Arian. 58—60.)

Aki könnyben vet, örömben arat.

Ily örvendetes jelenségek közt folytatta a szent püspök útját oda, ahol a legnagyobb öröm várt reá híveinek viszontlátásában. 346 október 21-én vonult be valóságos diadalmenetben székvárosába. Gergely, a székét bitorló ariánus püspök, már nem élt. Isten igazságossága lesujtotta őt. Egy zendülés alkalmával ő is megöletett 345 június 26-án. (Hergenrother: Kirchengesch. I. 249.) Hosszú idő, hat esztendő telt el távozása óta. Szomorú idő, üldözésnek ideje. Vihar dult, mikor távoznia kellett s a vihar nem csillapodott, hanem ellenkezőleg még inkább nőtt az ő távozása után. Akik keltették, kárörömmel azzal hitegették magukat, hogy gyökerestül kiirtják az evangéliumi vetést és sivatagot csinálnak szent Márk virágos kertjéből. De csalódtak! Miként a tölgy viharban erősödik, mert annál szélesebb körben terjednek el és annál mélyebbre hatolnak gyökerei, úgy az elárvult alexandriai hívek is az üldözés erőszakosságában annál jobban erősödtek meg hitükben s annál nagyobb szeretettel ragaszkodtak számkivetett püspökhöz. Az a vihar nem tépte meg őket. Atanáz virágos és virágzó kertbe tért vissza. Itt nem volt her-

adás. Ellenkezőleg, megszámlálhatatlan rügyfakadás. Mert sokan szüzi fátyolt öltöttek a menyasszonyi helyett, melyet pedig már előkészítettek. Sokan a magányba vonultak, hogy osztatlanul Istennek szolgáljanak. Férfiak és nők lemondtak a világ örömeiről és az imának éltek. Nem volt itt özvegy, nem árva, akiről a többiek szeretettel nem gondoskodtak volna. „Oly szent versengés indult meg itt a hitéletben, — írja istenfélő híveiről maga Atanáz — hogy minden család és minden ház templomhoz hasonlított lakóinak jámborsága miatt. Mind valamennyiben mély és csodálatos béke uralkodott.“ (Hist. Arian. ad monachos 25.) Isten mindent jóra tud fordítani, az üldözést is. Az első századok véres üldözései a vértanúk dicső seregével népesítették be az eget s oly hőseket neveltek, akik mindig tündöklő példaképei lesznek a küzdő egyháznak. Úgy illett, hogy az az Egyház, mely a keresztrefeszített Krisztus leomló véréből született, véres üldözések türelmes és nagylelkű elviselésével hálálja meg neki létezését. Ő véres önfeláldozásban váltotta meg az emberiséget; úgy illik, hogy a megváltottak is örömmel vállaljanak érte véres és vérontás nélküli áldozatokat. Krisztus saját vérével jelezte az égbe vezető utat számunkra. Ezt csak áldozatos lélekkel lehet megjárni. De akik nagylelkűen ráállnak s acélos kilépéssel követik az édes Üdvözítőt, a mennyország békéjét s örömét hordozzák szívükben abban a felemelő tudatban, hogy Krisztus nyomában haladnak s abban a rendíthetetlen meggyőződésben, hogy nem szenvednek hiába. Atanáz is ebben a tudatban követte Mesterét és ebben a meggyőződésben viselt el minden szenvedést, azért volt számkivetésében is boldog. Nyája, melyért

annyit aggódott és imádkozott, nem szenvedett kárt, nem fogyatkozott meg, sőt gyarapodott hitben és erkölcsben. Az árvaságnak különben szomorú érzete jobban összeterelte a juhokat s a szeretet aranypántját szűkebbre szorította körülöttük. Jobban érezték összetartozandóságukat, egymásra utaltságukat, de egymás iránti szeretetkötelességüket is. Ami addig mint érzelem élt a lelkükben, a felebaráti szeretet, most testet is öltött az irgalmaság cselekedeteiben. Eltűntek a szeplők az alexandriai egyház arcáról, az egymás iránti közömbösség és szűkkeblűség szeplői, hogy helyt adjanak az igazi keresztény anyajegynek, melyről Krisztus mondotta: *Arról ismerik meg majd mindnyájan, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymáshoz szeretettel lesztek.* (Jn. 13, 35.) Mily nagy örömetelhetett a lelkek Úrának ez üdvös elváltozásban! Mint énekelhette újból isteni elismerésének örömeinek: „*Egészen szép vagy, én barátném és szeplő nincs tebenned!*“ (Én. 4, 7.) S ez éneket meghallotta Atanáz is, hisz az ő híveiről szólt. Gyönyörködő hálával és hálás gyönyörködéssel hallgatta. Mily jó volt megadással fogadni és türelemmel viselni a számkivetést! Szomorúságából szent vigaság lett s keserűségéből kimondhatatlanul édes örömök fakadtak! Atanáz is osztozott az Úr hú szolgálóinak sorsában, melyet így ecsetel a zoltáros: „*Menvén mentek és sírtak, elvetvén magvait; megjöven pedig örvendezéssel jönnek, hozván kévéiket.*“ (Zs. 125, 6.) A Szentlélek mindig beváltja ígérését: „*Az Istent szeretőknek minden javukra szolgál.*“ (Rm. 8, 28.)

De ez még csak egyik fele az aranyéremnek. Atanáz a számkivetésben is derék munkát végzett az Úr római szőlejében: szántott és vetett azzal a

fáradhatatlan buzgósággal, mellyel saját szőlejét is művelte volt. Mélyen szántott nagy lelkének nehezé veretű ekéjével. A televényes föld, melyet annyi mártírvér áztatott, elsőrangú talaj volt, melyben gyönyörűség volt dolgozni, mert százszoros gyümölcsöt termett. Atanáz barázdáiból új, Rómában addig még nem annyira ismert virágok fakadtak: az evangéliumi tanácsok csodaszép virágai, a tisztaság liliomai, az engedelmesség keresztvirágai s a szent szegénység szerény ibolyái. Afrika pusztáiról, Thebais zord sivatagából hozta át Isten méhecskéje az evangéliumi tanácsok himporát, hogy megtermékenyítse vele Európának virágos mezeit. Amit a Thebais szent remetétől, Antaltól tanult, azt most Rómában tanította, amit tőle hallott, azt most itt hirdette, amit nála látott, azt most itt is gyakorolta. Igen, Atanáz szóval és példával ismertette s ajánlotta római hallgatóinak a szerzetesi életet, mely a hármass fogadalom szent kötelékével köti le magát Istennek, hogy Isten fiainak szabadságára jusson. Mert e kötelékek nem megalázó rabláncok, hanem aranyláncok, melyek az embert szorosabban kötik Istenhez; emeltyűk, melyek a föld gyermekét kiemelik a romlás zónájából s felemelik angyalok szféráiba. Kolostorok, melyekben az evangéliumi tanácsok virágzanak, angyalvárak, annak a többéletnek fellegvárai, melyet Krisztus hozott e világnak. Akik oda zárkóznak, nem börtönlakók, kik rabláncaik súlya alatt nyögve szabadulás után sóvárognak, hanem a szeretet önkéntes foglyai, kik a Táborhegy örömhimnuszát éneklik: *Jó nekünk itt lennünk!* (Mt. 17. 4.) Atanáz is énekelte ezt az éneket, amikor szent Antalnál járt. Isten kiszólította őt a magányból és egy életen át tartó harc vezérévé tette; de az az

ének állandóan ott zsongott a lelkében s ki-kitört belőle, amikor csak alkalmá volt az evangéliumi tanácsokról beszélni. Ez hangzik ama művének minden lapjáról is, melyben szent Antal életét írta meg elsősorban kortársainak, hogy megmutassa nekik, miben áll tulajdonképpen a szerzetesi élet. *Hogy az nem embergyűlölet és nem sötétlelkűség, mely mindenben bűnt lát; nem barlangban való lakás és nem kopott ruhában való járás; nem munkaképtelenné tevő koplalás és nem vérengző önsanyargatás; hanem komoly magábaszállás, de a kegyelem derűjével; folytonos lemondás és önmegtagadás, de az önlegyőzés örömeivel; kemény testi és lelki munka, de gyümölcseinek élvezésével.* Arra tanít e művében, hogy ima és böjt, magány és lemondás, csendhallgatás és elmélkedés, munka és az engedelmesség követelte áldozatok mind csak eszközök arra, hogy az ember minél jobban dolgozza ki magában Isten képmását, minél jobban szakadjon el a világtól s forrjon össze Istennel, szent uralomra juttassa a lelket a test fölött s így romlandó testben is angyali, isteni életet éljen. A lelki élet szépségét és értékes voltát mutatja meg olvasóinak, akik, mint a pogány kultúrának neveltjei, csak az erőt és gyönyört, a hódítást és élvezetet becsülték. Nem népek leigázói, hanem azok, akik önmagukat győzik le, az igazi hősök. Nem városok feldulói, nem várak lerombolói, hanem azok, akik Istennek emelnek templomot a maguk és mások lelkében viszik előre a népek kultúráját. Kard és lándzsa, ágyúk és fegyvergépek nyomában csupa rom, csupa vér, csupa pusztulás. A cellák csendjében csupa béke és békés alkotás, melyből századok élnek. Atanáz tehát e művében azokat a magasabb régiókat, azokat az új irányo-

kat mutatja meg, melyeket a kereszténység nyitott meg az emberiség számára. Új erőknak, lelki erőknak forrásához állít, melyből akik merítenek, új emberekké válnak, a földön járt Istenember hasonmásaivá szentségben és igazságban.

Amit Atanáz így előszóban és írásban hirdetett, azt két hűséges kísérője, Ammonius és Isidorus mint mindannak élő megvalósítói nemcsak megerősítették, hanem követésre is ajánlották. A szeretet és tisztelet, mely őket a szent püspökhöz fűzte, arra készítette őket, hogy megosszák vele a számkivetés minden keserűségét. A sivatagból jöttek, ahol éveken át töltötték lelküket a magány s a vele járó minden lemondás szeretetével. A remeték ruhájában, szerény, kopott ruhájában jöttek, de a szegénység ruhája alatt nagy lelki kincseket hordottak magukban. A rómaiak csodálkozva nézték a jövevényeket. Miként egykor a Táborhegyen Mózes és Illés tettek tanuságot az ámuló apostoloknak Krisztus mellett, úgy ez a két remete is tanuskodott számkivetett püspökük ártatlanságáról s megbízhatóságáról. S miként ott túlvilági fényben álltak és soha nem érzett boldogságot élveztek az apostolok, úgy e szent triumvirátus az evangéliumi igazságok fényével s az evangéliumi tanácsok követéséből eredő békével s boldogsággal árasztotta el az ámuló rómaiakat. Amit nekik Atanáz hirdetett, amit ékesszólásának hódító erejével bizonyított és apostoli buzgóságának egész hevével ajánlott, azt Ammoniusban és Isidorusban megvalósítva szemlélhették. A példa hatott. Sokrates feljegyezte, hogy Rómában sok követőjük akadt. (Hist. IV. 23.) A jég ezzel meg volt törve. Ezek az afrikai jövevények törték meg lelkes becsüdjükkel és még inkább vonzó, mindenkit meg-

nyerő példájukkal. Atanáz a számkivetés szomorúságában is túlvilági örömet élvez, mert ugart törhetett fel s oly barázdákat szántott fel a római egyház vérről áztatott földjén, melyekből nemso-kára szent Ambrus és szent Jeromos fáradhatlan gondozása folytán a Marcellák és Paulák gyönyörűséges fehérserege, liliomos nemzedéke termett. Mily öröme telhetett e liliommezőben a lelkek isteni Jegyesének, akiről írva van, hogy liliomok közt legellet? (Én. 6, 2.) De vajjon fakadtak volna-e a római egyház életfáján ezek a ragyogó liliomok, illatozott volna-e a hét halom tövében ez a liliomos kerít, ha Alexandria szent patriárkája mint számkivetett nem szántott és vetett volna itt kísértőivel? A kicsinyhitűség talán érthetetlennek mondhatta s a kislelkűség talán elégedetlenkedve fogadhatta a szent püspök számkivetését; az alá-zatos hit és az isteni gondviselésben való rendíthetetlen remény ellenben csak azt vallhatta, amit az Isten Lelke mond: „Az Istent szeretőknak minden javukra szogál!” (Rm. 8, 28.)

3. Harmadik számkivetése 356—362.

Az alexandriai hívek öröme nem tartott soká. Az éveken át borús ég kiderült fölöttük, de csak rövid időre. Atanáz ezt előre tudta. Éles szeme meglátta a távolban tornyosuló viharfelhőket s főpásztori szíve megérezte azt is, hogy e felhők vészes villamossággal telvél és csak idő kérdése, mikor fognak ismét villámok csattogni Alexandria fölött, hogy őt lesujtsák. Konstancius nagy tisztelettel fogadta őt udvarában, szép levelet írt róla a püspököknek s az alexandriai híveknek, intézkedett is személyi biztonsága iránt. de nem változott meg

lelkében. Az arianizmus mérge fenékgig mételyezte meg lelkét.—Amikor Atanáz elhalmozza tiszteletének jeleivel, mégis arra kéri, engedjen át székvárosában egy templomot az ariánusoknak. Atanáz a császár kérését csak az esetben volt hajlandó teljesíteni, ha viszonzásul Antiochiában kap egy templomot a katolikusok számára, mert a hithű Eustathius püspök elűzése után csupa ariánus ült a püspöki széken s elfoglalta az összes templomokat. — Tudták ezt az ariánus püspökök is és csak fegyverszünetet láttak a császár összes intézkedéseiben, melyeket a nagy száműzött érdekében tett. Mint ügyes politikusok ők is elhallgattak abban a biztos tudatban, hogy szóhoz fognak még jutni. A fegyverszünetet új harcra való felkészülésre fordították, eldobva a kicsorbult fegyvert és újat kovácsolva abból a rozsdás vashól, melynek rágalom a neve. Mire elkészültek vele, meg is kezdhették az élet-halálharcot a gyűlölt ellenféllel.

Konstans halála. Konstancius egyeduralma.

Nagy események történtek ugyanis a nyugati birodalomban, melyeknek hullámai átcsaptak a keletibe is és lényeges változásokat idéztek elő. A germán Magnentius ugyanis 350-ben fellázadt Konstans ellen s hordái letiporták a római sasokat. Maga Konstans is futásban keresett menekülést, de életét veszítette a Pyrenékben. Pannoniában is fellázadtak a légiók és Veterániót kiáltották ki császárnak. Magnentius nem vesztegelt. Követeket küldött szét a tartományokba és csatlakozásra szólította fel lakóikat. Nem érve be a nyugati tartományokkal, Egyiptomra is vetette szemét, mely Konstancius jogára alá tartozott. Köve-

tei, Valens és Clementius elsősorban Atanáz tartották megnyerendőnek, jól tudván, hogy övele egész Egyiptomot nyernék meg uruknak. Bízta is követségük sikerében s emberileg gondolkodva bízhattak is, hiszen Atanáz kimondhatatlanul sokat szenvedett Konstanciustól, amióta csak alattvalója volt. És szenvedtek hívei is, akiket pedig annyira szeretett. Most jó alkalom kínálkozott elnyomójuknak visszafizetni, üldözőjükön bosszút állani. De nagyon csalódtak! Atanáz a vett sérelmekért szívből megbocsátott a császárnak és nem értett a köpönyegforgatáshoz. Nem nádszál ő, mely hol jobbra, hol balra hajlik a szél iránya szerint, hanem mély gyökerű, sudaras tölgy, mely törni tud, de hajolni nem. Bármily rosszul él is hatalmával Konstancius, mégis ő a törvényes uralkodó. Hogy Magnentius fegyvereinek kedvez a szerencse, még korántsem ok arra, hogy a törvényes uralkodónak tartozó hűség kötelessége alól bárki is felmentve érezze magát. A mutatkozó előnyök miatt Atanáz nem lép le az igazság talajáról, mert ez szikla, még ha viharok járnak, villámok érik is, míg az előnyhajhászás süppedékes föld, laza főveny, melyre biztonságos házat építeni nem lehet. Ez Atanáz politikája, az igazság és egyeneség politikája. Össze is hívja híveit és szívükre köti a törvényes uralkodónak tartozó hűséget. Aztán leborul Isten földi trónusa, az oltár elé és Isten oltalmába ajánlja a császárt és birodalmát. Így fizetett vissza elnyomójának! Így bosszulta meg magát üldözőjén! Imáját meghallgatta az Úr. A lázadók nem sokáig maradtak a helyzet urai. Vetránio bukását Magnentius leverése követte 351 szeptemberében, kinek 353 augusztusában történt öngyilkossága után Konstancius mint egyedural-

kodó állott atyjának óriási birodalma fölött. Minden megváltozott körülötte, csak ő maradt a régi, az öntelt, önfejjű, erőszakos uralkodó, akit a nagy siker még csak elbizakodottabbá tett. A benne szunnyadó zsarnoki hajlamok, melyeket eddig fivérének józansága és erélyessége lefogva tartottak, most felszabadulva annyira elhatalmasodtak benne, hogy a történelem a Nérók és Diokleciánok gyászos sorába állítja. (Hergenröther: Der hl. Ath. der Grosse. 16.) Haszonleső udvaroncok, gerinctelen hízelgők, tehetségtelen feltörekvők hajlongó-bókoló serege vette körül a hiú császárt, aki örömét találta benne, hogy őt „örök császár“-nak nevezik. Ezt a szolgai hódolatot annyira megszokta, hogy azután feltétlen meghódolást követelt is mindenkitől és pedig nemcsak az állami hivatalnokoktól, hanem az Egyház szolgálótól is. Az ariánus püspökök ebben nem is láttak semmi sérelmet s nem is éreztek semmi nehézséget. Az eretnekség mindig a trón zsámolyán szeretett ülni s az uralkodó palástja alá rejtőzni. De a katolikus püspökök más anyagból voltak gyúrva. Ama meggyőződésük és hitvallásuk, hogy Jézus Krisztus az ő Egyházát minden földi hatalomtól független társaságnak alapította, melynek feje nem az uralkodók sokasága, hanem az ő földi helytartója, Péter apostolfejedelem törvényes utóda, a római pápa, minden tiszteletük mellett is, mellyel a császárnak szintén Istentől származó hatalma iránt viseltettek, mégsem engedhetett ennek semmi illetéktelen térfoglalást akár a pápai, akár a püspöki jogkör rovására. Krisztus nem nemzeti egyházakat alapított — ezeket a különböző eretnekségek szülték mindenütt, ahol felléptek — hanem világ-egyházakat: egyet és ezt minden népek és nemzetek

számára az egész világon és a világ végéig. Az Egyház nem alárendelt, hanem mellérendelt tényező az állami hatalom mellett. Nem alkotó eleme, nem része az államhatalomnak, hanem tőle teljesen független, tökéletes társaság sajátos céllal s e cél elérésére sajátos eszközökkel és szervezettel.

Ez a felfogás természetesen nem tetszett Konstancius zsarnoki hajlamainak. S miután annak leggerincesebb képviselője ép Atanáz volt, könnyen érthető nagy ellenszenve is iránta, mely csak örülni tudott minden oly törekvésnek, mely őt lehetetlenné akarta tenni. Atanáz ellenségei ezt jól tudták s most, hogy a császár hatalma megerősödött, ők is annál erőszakosabban kezdtek újból a szent hitvalló ellen fellépni. A hosszú fegyverszünet alatt ráérték új rágalmakat ellene koholni. Ezek az új rágalmak főképp politikai érveléssel bírtak, mert úgy tapasztalták volt, hogy ilyenek hatnak a legbiztosabban a császárra, hiszen a zsidók is politikai érveléssel, a császári kegy felemlítésével nyerték meg a csatát Pilátus ítéletében. Azzal vádolták Atanázot, hogy a Konstans és Konstancius közti feszült viszonynak, mely csaknem háborúra vezetett, ő volt az alattomos táplálója. Sőt a bitorló Magnentiussal is összeköttetésben állott. Nagy bűnéül rótták fel azt is, hogy Konstancius meghívását egyszer nem fogadta el. Mind oly vádak, melyek kivált a császár szemében szörnyű vétségeknek számítottak.

Az arlesi zsinat 353.

Atanáz öt püspököt és három papot küldött el Konstanciushoz, hogy őt e vádak alól tisztázzák. De a küldöttség nem ért célt. Erről az ariánus püspökök gondoskodtak, élükön azzal a Valenssel

és Ursaciussal, akik nemrégén bűnbánólag kopogtattak Liberius ajtaján. Ők ellenben célt értek, mert most már a császár is azon volt, hogy Atanáz megfosztassék a püspöki székétől. Az alkalom erre nem soká késett. Ugyanis 353-ban Liberius pápa, talán attól a gondolatától vezéreltetve, hogy egy zsinat jobban állhat ellen a császárnak, Arlesba zsinatot hívott össze, melynek vezetését Vincére, Capua püspökére bízta, akit e kényes feladatra mindenben megfelelőnek ismert. A zsinaton azonban az ariánusok, a jelenlevő Konstancius által támogatva, oly hallatlan erőszakkal léptek fel, mely minden higgadt vizsgálatot eleve kizárt. Ők már magukkal hozták az ítéletet s eszük ágában sem volt annak igazságos volta fölött vitát állni Atanáz híveivel, kiket különben a császár fenyegető magatartása annyira megfélemlített, hogy letéve minden ellenmondásról, készeknek nyilatkoztak ezt az Atanáz elmarasztaló ítéletet aláírni. Vincét, a pápa megbízottját is elsodorta az ár, bár csak azon feltétellel ígérte csatlakozását, ha viszont ők Árius tanát s ennek ügyvivőit kárhoztatják. Csak egyetlen ember állt sziklaként a vak gyűlöletnek körülötte tomboló tengerében: Paulinus, Trier püspöke. A zsarnok császár le is sujtott reá: számkivetésbe küldte Phrygiába, ahol éhen pusztult.

Liberius a legnagyobb fájdalommal vett tudomást a történetekről. Cordubai Hosiushoz intézett levelében keserűen panaszkodik megbízottjának, capuai Vincének gyengeségéről. „Azt hittem, — írja a pápa — hogy az egész evangéliumot meg tudja védelmezni. De nemcsak hogy nem ért el semmit, hanem még kétszínűsködéssre is elcsábította magát s azért kétszeres keserűséggel töltötte el szívemet. Inkább szeretnék Istenért meghalni.

mintsem hogy Atanáz vádlójának tartsanak s azt higgyék rólam, hogy helyeslem oly eljárásmódot, mely az evangéliummal ellenkezik.“ (Hefele: Conciliengesch. I. 629.)

A pápai szózat nem maradhatott titok a császár előtt. Az arlesi zsinaton elért sikertől, ahol mindenben az ő akarata érvényesült, vérszemet kapva, most már a pápa ellen is támadt. Udvari papjai, az ariánus püspökök szívesen gyártották a vádakat. Ezek értelmében Liberius jogtalanul ül Péter székében, mert meg nem engedett eszközökkel kerítette azt birtokába. Hatalmát is egyre nagyobbítani törekszik. Végre Atanáz ügyében bizonyos okmányokat eltüntetett, melyek ellene szóltak.

De Liberius-t nem félemlítették meg ezek az áskálódások. Küldöttséget menesztett a császárhoz, mely őt a vádakkal szemben megvédje. Levelében, melyet a császárhoz intézett, maga is bátran védelmezi magát s igazának tudatában felülemelkedik minden emberi tekinteten. A bajok orvoslására újabb zsinat összehívását kéri a császártól.

A milánói zsinat 355.

Hogy mennyire győzték meg e komoly sorok a császárt írójuknak ártatlanságáról, nem tudjuk. Kérésének azonban készséggel adott helyt és 355-ben Milánóba hívta össze a kívánt zsinatot, hogy folytassa, amit Arlesban megkezdett. Ha az arlesi zsinat az erőszakosság, úgy a milánói egyenesen zsarnoki önkény és kegyetlenség jegyében folyt le. A keletiek csak csekély számban jelentek meg, a nyugatiak ellenben körülbelül háromszázan voltak. S mégis az ariánusok vitték a szót. Bátran beszéltek, vakmerően támadtak és követelődztek,

mert a császár jelenlétében oly védőpajzsot láttak, mely még a pápa ellen is megvédi őket. Azzal kezdték tehát követeléseiket, hogy Atanáz közössi- tessék ki. A katolikus püspökök ellenben azt követelték, hogy mindenek előtt újítsák meg a niceai határozatokat s írják alá a niceai hitvallást. Dionysius, Milánó püspöke már kezébe is vette az aláírási ívet s a tollat, mikor Valens azt kezéből kitépte és szétszakította. Az ő és párthíveinek lelke messze állt attól, amit a niceai zsinat tanított, mert Árius hitét vallották. A szomorú esemény híre hamar elterjedt a városban és nemcsak közmeg- botránkozást okozott a milánói híveknél, hanem oly elégedetlenséget is idézett elő, hogy a császár biztonságosabbnak találta az üléseket már nem templomban, hanem az ő palotájában folytatni. Ő maga egy függöny mögött ülve vett ezekben részt s a zsinat elé terjesztett javaslatban tulajdonképen ő beszélt. Ennek lényeges pontja pedig az volt, hogy Atanázot fosszák meg püspöki székétől; ezt követeli az egész Egyház békéje, sőt ezt akarja Isten is, amint azt a császárnak egy álmában tud- tára adta. Hogy pedig a császár kedves az Isten szemében, azt eléggé megmutatta az események- ben beszélő Isten, midőn győzelemre segítette őt sok és erős ellenségei fölött.

A katolikus püspököket azonban korántsem győzte meg ez az indokolás arról, hogy itt Isten akaratával állnak szemben és Lucifer, Cagliari bátorlelkű püspöke fel is emelte rögtön tiltakozó szavát. Amit Niceában tanítottak — mondá — az szent tanítás, melytől ő el nem áll, még ha a csá- szár minden hatalmával akarná is őt arra kény- szeríteni. Az itt felolvasott határozat ellenben isten- káromlás, melyet ő sohasem fog aláírni.

A kemény lecke hatott, még a függöny mögött is. A császár úgy érezte magát göggyében, mintha arcul ütötték volna. Konstantinápolyban más beszédhez szokott hozzá. Az ő püspökei hajlongva fogadták minden szavát, mégha mégannyira ellenkezett is Isten szavával. Azok remegve hódoltak előtte s mint félistenre tekintettek reá. Itt ellenben szembeszállnak vele, itt megvetik lábukat és megfogadták minden szavát, mégha mégannyira ellenellenkezik Isten parancsaival. Itt felülbírálják császári szavát, sőt istenkáromlásnak bélyegzik javaslatát. A császár nem bír felindulásával: elhagyta rejtékhelyét s most már személyesen vett részt a vitában, mely csakhamar viharra nőtt, mert újból sürgette Atanáz kárhoztatását. A katolikus püspökök azzal utasították el az ellene hangoztatott vádakát, hogy vádlói, Valens és Ursacius nem érdemelnek hitelt, mint akik még nem is oly régen mindent visszavontak és rágalomnak ismertek be, amit ellene felhoztak volt. Erre azonban maga a császár vállalta a vádat Atanáz ellen. A püspökök ismét arra hivatkoztak, hogy minden ítélkezésnek követelménye s így követelik azt az egyházi törvények is, hogy a vádlott is meghallgattassék, Atanáz pedig nincs jelen. Mire a császár azt felelte, hogy az ő akarata egyházi törvény, aminthogy a keletiek sohasem ellenkeznek az ő rendelkezéseivel. A zsarnoki erőszak ily bántó megnyilatkozása villámcsapásként hatott a zsinatra. Tehát a „mindenható” császár az Egyház fölött áll, törvénykönyvét ő diktálja. Az ő akarata szent és sérthetetlen s aki mégis mer ellene támadni, azt az ő élesre fent kardja sujtja le. A püspökök megdöbbenve hallgatták a császár vakmerő kijelentését s lelkük mélyén megbotránkoztak e hallatlan jog-

tipráson. Égre emelt kezekkel emeltek hangos óvást ellene. Komoly szavakkal oktatták ki a zsarnokoskodó császárt, hogy a birodalom nem tulajdona, mellyel kénye-kedve szerint intézkedhetik; azt az Isténtől kapta kormányzásra és az igazságos Isten ismét el is veheti tőle. Mint Isten sáfárjai, kikre a lelkek gondozása bízott, az ítélet nagy napjára is figyelmeztették és kérve-kérték, ne akarjon az Egyház megrontására törni s ne akarja az Egyházat az állammal egy kalap alá gyürni.

A püspökök atyai intelmei azonban épúgy, mint komoly kifogásaik hatástalanul hangzottak el. Sőt a császár annyira ragadtatta el magát rosszindulatától, hogy kardját rántotta és egyeseket rögtön halálra ítelt. Ezt a hirtelen ítéletet ugyan hamar visszavonta, de annak a kivont kardnak a súlyát mindenki érezte magán. Zsinatra, szent tanácskozásra gyűltek egybe s a zsinatból törvényszék lett, melyben a törvény legfőbb őre égbekiáltó törvénytíprást követett el, amikor hazug vádak alapján ítelt el oly vádlottat, akit meg sem hallgatott. A „szent tanácskozás“-ból egy zsarnoknak önkénykedése lett, aki a tettleg is bántalmazott ellenzék jajveszékelése között hirdette ki nem a tanácskozás eredményét, hanem a saját bosszúját, mely számkivetéssel rendelte büntetni mindazokat, akik Atanáz kárhoztatásába, püspöki székétől való megfosztatásába nem egyeznek bele. Így került Lucifer Germaniciába, ahol sötét hörtönbe vetették, melyben senkinek sem volt szabad őt meglátogatni. Vercelli püspöke, Eusebius Scythopolisba, milánói Dionysius Kappadociába hurcoltatott el, ahol meg is halt. Helyeiket csupa ariánus püspök foglalta el. Így Milánóba Auxentiust hozták Kappa-

dociából, aki Atanáz tanúsága szerint még latinul sem tudott, pedig Milánóban latinul beszéltek.

Liberius vérző szívvel vett mindezekről tudomást s mint a püspökök atyja, megható levélben kereste fel a bátor hitvallókat számkivetésükben.

Konstancius zsarnokoskodása.

Konstancius nem kételkedhetett abban, hogy Péter utóda Péter hitét is vallja s következőleg kárhoztatja mindazt, amit ő a milánói zsinaton elkövetett. Az iránt is tisztában lehetett, hogy Alexandria püspöke Liberiusban leghatalmasabb pártfogóját bírja. S ez elég is volt a császárnak arra, hogy minden rendelkezésére álló eszközzel megrontására törjön. Egy Eusebius nevű udvari emberével kezdte a támadást. Ezt még ajándékkal küldte a pápához. Liberius nem fogadta el az ajándékot, ellenben azt üzenve a császárnak, gondoskodjék új zsinat összehívásáról, de ne a császári palotában és nem is császári erőszakoskodással, hanem az ariánusok teljes kizárásával, kiknek mint a niceai zsinat által kiátkozottaknak nincs is joguk zsinaton résztvenni, mert zsinaton csak igaz hívőknek van helyük. A követ erre ajándékát szent Péter sírjára helyezte el, de a pápa onnét is visszaadatta neki, mire fenyegetések között eltávozott.

A császár erre Róma prefektusának szigorúan meghagyta, hogy a pápát akár titokban, akár nyíltan elfogva hozza el hozzá Milánóba. Addig is zárja el őt a hívektől s ne engedje, hogy bárki is meglátogassa. Ez intézkedés általános nyugtalan-ságot idézett elő Rómában. Aki csak tehette, elhagyta a várost, a császár további erőszakoskodásaitól tartva. A prefektus is teljesítette urának pa-

rancsát és Liberius nemsokára a császár udvarában találta magát. A vad erőszak legyűrte a türelmes igazságot, a hitében eltévelyedett császár ítélő széke elé állíttatta a krisztusi hit legfőbb őrét és csalatkozhatatlan hirdetőjét. Egy hatalmával visszaélő ember ül törvényt egy hivatásának élő-haló főpásztor fölött, kinek egyedüli bűne, hogy hős lélekkel s meghalni is kész bátorsággal teljesíti kötelességét. Egy hatalmában túltengő uralkodó, aki könnyelműen túlteszi magát az Isten előtti felelősség és leszámolás komoly gondolatán, felelősségre vonja azt, aki a legsúlyosabb felelősség hordozója e földön s állandóan ennek tudatával járja életének Golgotaútját. Bizanc minden fénye s pompája veszi körül amaszt; szegényen, mindenétől megfosztva, szerény otthonából is kiűzve áll előtte emez. Az első nagypéntek hajnalán Jézus Krisztus, a világ Megváltója állt Poncius Pilátus, a világ urának, Augusztusnak képviselője előtt. Liberius méltó tanítványa volt az isteni Mesternek. Lelke bizonyára ott járt Pilátus házában, oda tapadt a megalázott Krisztushoz s e lelki összeforrásból győzelmes erőt merített megaláztatásának érdemszerző elviselésére. Fülében csenghetett az Úr szava: „*Nem különb a tanítvány mesterénél.* (Mt. 10, 24.) *Ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak*“ (Jn. 15, 20.) S az Úrra való gondolat megerősítette Liberiuszt. Természetfeletti erőt s világosságot érez lelkébe áradni s azért törekény testben is teljes győzelmet arat az életerős császár fölött beszédével és viselkedésével. Az Úr mondotta: „*Mikor pedig átadnak titeket, ne legyen rá gondotok, miképen és mit mondjatok; mert adatik nektek azon órában, mit szóljatok*“ (Mt. 10, 19.) Az emberiség sokezeréves történetének is kevés oly

értékes lapja van, mint az, mely ezt a jelenetet örökítette meg minden idők számára. Theodoretus, Cyrus tudós püspöke örökítette azt meg egyháztörténetében. (4, 16.) Drámai erővel hatnak e néma sorok az olvasóra. Két lélek s két lelkiület beszél belőlük. Mintha ismétlődnék az Üdvözítő megkísértésének története. Mintha ugyanaz a sátán csatogna itt is az igazság és ártatlanság ellen.

„Mivel keresztény vagy — így kezdi a császár beszédjét — s a mi városunk püspöke, elhatároztuk, hogy ide hivatva felszólítunk, hogy az Atanázsal, e gonosztevővel való esztelen közösséget feladjad. A közhangulat ellene nyilatkozott s egy zsinati határozattal méltatlannak nyilvánította az Egyházzal való közösségre.“

Liberius nyugodtan felel: „Császár! az egyházi ítélezéseknek igazságosaknak kell lenniök. Ha tehát úgy tetszik, állíts fel törvényszéket. Ha méltónak találják az elítélésre, akkor hozassék ez az ítélet az egyházi rendelkezések szerint. Nem járja, valakit vizsgálat nélkül elmarasztalni.“

A császár: A közhangulat már nyilatkozott az ő istentelenségéről, de ő furfanggal legyőzi őket kezdetől fogva.

Liberius: Akik ellene nyilatkoztak, nem voltak szemtanúi a történeteknek. Inkább csak azért teték, mert félték, hogy te meg fogod őket büntetni.

A császárnak segítségére siet hálás udvaronca, Epiktetus püspök. Liberiusnak — úgy mond — nem annyira a hit s az egyházi ítékezés védelme fekszik a szíven, ő császár, mint inkább csak az, hogy a római szenátorok előtt azzal dicsekedhessék, hogy legyőzte a császárt.

Konstancius erre felbátorítva támadásba megy át. „Hányad része vagy te a birodalomnak. —

mondja gúnyosan — hogy egyedül értesz egyet azzal a gonosz emberrel s ezáltal megzavarod a birodalomnak, sőt az egész világnak békéjét?”

Liberius most is nyugodtan felel — az igazság türelmes. „A hit szava mitsem veszít erejéből azért, hogy egyedül állok. Én csak azt kívánom, hogy előbb erősítsék meg mindnyájan a Niceában adott hitvallást. Számkivetett testvéreink pedig hivassanak vissza és helyeztessenek vissza széükbe. Ha így azután azok is, akik most az Egyház békéjét zavarják, egyetértenek az apostoli hitben, akkor menjenek mindnyájan Alexandriába, ahol a vádlott s az ő vádlói is tartózkodnak. Mi megvizsgáljuk azután az ügyet és meghozzuk az ítéletet.”

A pápa beszéde világos rosszalást fejezett ki a császár önkénykedése fölött, aki ezt el is értette, mert türelmetlenül mondja: „Ami elhatároztatott, annak fenn kell állania! Te egyedül vagy barátja annak a gonosz embernek”.

Liberius azonban újból kioktatja a császárt. „Hatalatlan dolog, — mondja méltóságteljesen — hogy a bíró valakit bűnösnek mond ki távollétében, mintha csupán személyes ellenségeskedés vezetné!”

„Ő mindenkit megsértett, — viszonozza a császár — de senkit sem annyira, mint engem. Nem érve be bátyám pusztulásával, boldogult Konstans fivéremet is állandóan uszította ellenem. Még a Magnentius és Silvanus fölött kivívott győzelmet sem értékelem annyira, mintha ez a csunya ember megfosztatnék hivatalától.”

Végre is kimondja ítéletét: Ha a pápa kiegyezik és egyesül az ariánusokkal, békében térhet vissza Rómába.

Liberius ilyenre nem volt kapható.

„A római testvérektől már elbúcsúztam, —

mondja nyugodtan — mert az Egyház kötelékei többet érnek, mint a Rómában való tartózkodás.”

„Három napot adok gondolkodásra, — szól a császár — vajjon alá akarod-e írni Atanáz elítélését s így Rómába visszatérni, vagy pedig megmondani, hová szeretnél számkivetésbe menni.”

A pápa erre az ítéletre el volt készülve: zsarnoktól csak erőszakosság és üldözés telik. Nem is törte őt meg. Mint elítélt is óriásként áll a bosszú tüében égő császár előtt.

„Sem három nap, sem három hónap nem változtatja meg gondolkodásomat. Küldj oda, ahová akarsz.”

A császár két nap múlva Beroeába vitette. Lelkiismerete mégis bánthatta, mert nagy pénzösszeget ajánlott fel a pápának. De ez visszautasította. A császárné sem járt szerencsésebben: az ő pénzküldeményét is visszaküldte. A harmadik kísérlet már meg is rója keményen, mikor a fennebb említett Eusebius állít be hozzá pénzzel. „Te kifosztottad az egész birodalom templomait — mondja neki — s most nekem mint valami gonosztevőnek alamizsnát akarsz nyújtani?! Menj és légy előbb keresztény!” — Liberius mint fogoly is Krisztus földi helytartójának tudja magát és retenthetetlen bátorsággal védi Egyházának jogait épúgy, mint az üldözött ártatlanságot. Atanáz igaz ember, a krisztusi hit lángoló lelkű hirdetője és védelmezője, nyájának példás pásztora: ez a pápa meggyőződése, melyért kész számkivetést, ha kell, halált is szenvedni.

Ugyanúgy értékelte Atanáz Córduba szent püspöke, Hosius. A pápa után ő következett a császár fekete lapján. Őt is megidézteti, őt is kényszeríti, hogy írja alá Atanáz elítélését, de époly eredmény-

telenül, mint előbb Libériust. Mondják, hogy az igazgyöngy fájdalomnak szülöttje: ha a kagylót karcolás éri, drágagyöngyöt könnyezik. Corduba hitvalló püspökének nemes lelkéből is igazgyöngyöt fakasztott az Egyház üldöztetése fölötti fájdalom abban a levélben, melyet Konstanciushoz intézett. A közel százéves aggastyán bátran emeli fel szavát császárának túlkapásai s igazságtalanságai ellen. „Már akkor lettem hitvalló, — írja levelében — amikor nagyatyád, Maximián üldözte az Egyházat. Ha te is üldözesz, most is kész vagyok inkább mindent elszenvedni, mintsem ártatlan vért ontani s az igazságot elárulni. Nem tudlak dicsérni, mikor ilyenekkel fenyegetsz. Ne írv ilyeneket, ne tarts Áriussal, ne hallgass a keletiekre, ne bízzál Valensben és Ursaciusban. Mert amit felhoznak, nem Atanáz miatt, hanem eretnekségük érdekében mondják. Ott voltam Sardikában, amikor te és boldogult Konstans fivéred minket egybehívtatok. Magam kértem Atanáz ellenségeit, hogy jöjjenek abba a templomba, amelyben laktam s mondják el kifogásaikat ellene. Megígértem nekik, hogy igazságos ítéletben lesz részük. S ezt nem egyszer, hanem kétszer tettem. Kértem őket, hogy legalább titokban mondják el nekem panaszait ellene, ha már az egész zsinat előtt nem akarnak nyilatkozni. Miért hallgatsz mégis Valensre és Ursaciusra, jól lehet ők maguk írásban vallották be bűnbánólag, hogy hamisan vádaskodtak Atanáz ellen? Szabad elhatározásukból jöttek Rómába s a püspök szemeláttára az egész papság jelenlétében írták meg viselkedésüket, miután előbb magának Atanáznak is írtak volt. S ha mégis jogtalanul szenvedett erőszakosságról panaszkodnak s te magad is elítélsz minden erőszakoskodást, akkor szűnj meg te is

erőszakoskodni s engedd szabadon, akiket számkivetettél. Történt-e ehhez hasonló dolog Konstans alatt? Melyik püspököt üzte el ő székéről? Mikor avatkozott egyházi ítélkezésbe? Hagyj fel, kérlek, te is ezekkel! Emlékezzél meg, hogy halandó ember vagy! Félj az ítélet napjától, vigyázz, hogy azon tisztának találtassál. Ne avatkozzál egyházi ügyekbe, ne osztogass nekünk ilyenekben parancsokat; inkább tanulj ilyenekben tőlünk. Reád Isten a birodalmat bízta, mireánk az Egyházat. Nekünk nincs büntető jogunk világi ügyekben, de neked sincs jogod áldozatot bemutatni. Mindezeket a te üdvösségedért való aggodalomból írom. Arra nézve pedig, amit nekem írtál, következőleg válaszolok: Nem egyesülök az ariánusokkal; ellenkezőleg, kárhoztatom őket. Nem írom alá Atanáz elítélését, akit a római egyház s az egész zsinat Sardikában ártatlannak nyilvánított. Ezt te is beláttad, magadhoz hívtad őt s megengedted, hogy dicsőséggel térjen vissza hazájába és egyházába. Honnét hát a nagy változás benned? Ki hírt reá oly hosszú idő elmúltával, hogy elfelejtsed akkori beszédedet és leveleidet? Ne hallgass gonosz emberekre! Itt engedsz nekik, de az ítéletben egyedül kell védekezned. Általad akarnak bosszút állni Atanázon. Csak eszköznek használnak fel téged, hogy általad utálatos cselekedésüket az Egyházba becsempésszék. Nem illik böles férfiúhoz veszélybe dönteni magát csak azért, hogy másoknak tetszését megnyerje. Hagyj fel, kérlek és hallgass reám! Így írni jogomban áll; a te dolgod, megszívlelni, amit írtam". (Hist. arian. 44.) A császár azonban nem szívelte meg ezt az okos tanácsot. Atanáz barátainak pusztulniok kellett. Hosius is elűzetett székéről és Sirmiumba számkivetett.

Spanyolország után Galliára került a sor. Ott is élt egy szent püspök, aki dicsősége volt az Egyháznak és réme az ariánusoknak, mert nagy tudást époly mély lelkeséggel egyesített s bár szelid természettel áldotta meg az élet Ura, az igazságnak mégis rettenthetetlen szószólója volt mindig s mint ilyen, félelmetes ellenfél. Szent Hilarius volt ez a kiváló férfiú, Poitiers apostoli lelkű püspöke. Saturninus, Arles ariánus püspöke őbenne látta a legnagyobb akadályt az arlesi és milánói zsinatok határozatainak érvényre juttatásában. Nem is szünt meg őt különféle rágalmakkal a császárnál befeketíteni. Itt is végre a politikai rágalom hozta meg a várva-várt gyümölcsöt. Arról vádolták Hilariust, hogy lázadást szít a császár ellen. Konstanciusnak ez elég okul szolgált arra, hogy számkivetésre ítélje és Phrygiába hurcoltatta ei őt.

Ha nem félt a nagy oszlopokat letörni, sőt magát a pápát is számkivetésbe küldeni, annál kevésbé számíthattak a kisebb egyházak püspökei kíméletre a bosszúvágyó császár részéről. Az Atanáz fennhatósága alá tartozó egyiptomi püspökök sorra felszólítottak az ő patriárkájuk elítélését aláírásukkal jóváhagyni. Akik ezt megtagadták, minden további nélkül számkivetésre ítéltettek, vagy jövedelmüktől fosztottak meg, vagy börtönre vettettek. Valens és Ursacius annyira szívükön viselték ezt a kegyetlen munkát, hogy külön papokat adtak a császár emberei mellé, akik a rendelet teljesítését a legszigorúbban ellenőrizték. (Hist. Arian. 31.) A híveket is sujtotta a császár bosszúja, mert elrendelte, hogy az a gabonamennyiség, melyet eddig a katolikusok kaptak, ezután az ariánusoknak osztassék ki.

Ki írja le Atanáz fájdalmát, midőn mindezekről tudomást szerzett! Vértett a szíve, de nem se-
gíthetett övéin, hiszen a zsarnoki hatalom meg-
kötötte kezét s lassan kifosztotta mindenéből. Nem
a nélkülözés fájtn neki, hanem papjainak és hívei-
nek üldöztetése a püspökhöz s őbenne hitűkhöz
való hűséges ragaszkodásuk miatt. Lélekben azon-
ban nem tört össze. Ott a kegyelem napja sütött.
Megmondta az Úr: „*Aki engem követ, nem jár sötétsé-
gben*“ (Jn. 8, 12.) Atanáz a megpróbáltatások
elviselésében, a kereszt hordozásában is nagy.
Semmi sem mutatja e lelki nagyságát oly szembe-
tűnően, mint az a tény, hogy üldöztetésének szo-
morú napjaiban sem szűnt meg főpásztori köteles-
ségeit a régi lelkiismeretességgel teljesíteni. A csá-
szár bosszút lihegő gyűlölete mind szűkebbre szo-
rítja körülötte a hurkot. Atanáz tisztán látja po-
koli tervét, hogy őt eltegye láb alól. De rendületle-
nül áll helyén, melyre őt az isteni gondviselés állí-
totta, mint ahogyan a kötelességtudó kormányos
a tomboló viharban annál keményebben fogja a
kormányrudat és halálra elszántan küszköd a bösz
hullámokkal. A halál torkában állva is nem önma-
gára, hanem egyházára gondol. Nem panaszkodik,
nem elégedetlenkedik, nem kislelkűsködik, —
mindez méltatlan Krisztus tanítványához — ha-
nem teszi a kötelességét... Megüresedett a her-
mopolisi püspöki szék. Papság és hívek egyhan-
gúan Dracontiust választották meg püspöküknek.
egy kolostor buzgó apátját. De a megválasztott ré-
szint szerénységből, részint az ariánusoktól való
félelemből elmenekül és szerzeteseinek is esküvel
igéri, hogy nem fogadja el a választást. Atanáz
erről értesülvén, levélben keresi fel Dracontiust,
mely valóságos remeke a főpásztori leveleknek s

örök mintaképe lehet ilyenemű írásoknak. Atyai szeretet párosul benne mondhatnók anyai gyengésséggel mindvégig komoly és mégis megnyerő beszédben. Atanáz úgy tud feddeni, hogy meggyőz, úgy fenyíteni, hogy megnyer. Komoly a beszéde, de igaz szeretet csendül ki minden szavából s ez a szeretet, mint a tűz az aranyat, megtisztítja a szívet minden salaktól. „Nem illő, — írja neki — hogy elmenekülj, miután a kegyelmet elnyerted. Féltő, hogy míg magad érdekében elmenekülsz, addig mások miatt az Úrnál kerülsz veszélybe. Azok a pogányok, akik megígérték, hogy keresztények lesznek, ha te lennél a püspök, megmaradnak majd a pogányságban s így te fogod bennük a kegyelem világosságát eloltani. Mivel fogod magad védeni? Szeretett Dracontius! Öröm helyett szomorúságot szereztél nekem, vigasztalás helyett panaszra adtál okot. Elvártuk, hogy megosztod velünk a vigasztalást s most azt kell látnunk, hogy hogyan menekülsz, hogy hogyan fogsz egykor az ítélőszék elé állíttatni, hogyan elítéltetni, hogyan késő bánatra térni. Hogyan remélhetnél bocsánatot, mikor a testvérek, kikért Krisztus meghalt, menekülésed folytán kárt szenvednek? Tudnod kell, hogy mielőtt püspökké választottak, magadnak élhettél, mint püspöknek azonban híveidért kell élned. Mielőtt püspökké lettél, senkisék követelt tőled valamit; mint püspöktől ellenben elvárja tőled a nép, hogy tápláljad s az evangéliumot hirdesd. Ha nem kaptad volna a talentumokat, Krisztus nem feddene az ítéletben; de miután kaptad és elásod, joggal büntetni fog. Ha a viszonyoktól félsz, úgy nincs bátor lelked. Ép most kell a Krisztusért való buzgóságodat megmutatnod s e veszélyekben elszántan fellépni, szent Pállal mondván: Minden-

ben győzedelmeskedünk! Különösen meg kell gondolnod, hogy nem az időnek, hanem az Úrnak kell szolgálnunk! Az Úr jobban ismer minket, mint mi magunk. Ő tudja, kire bízza az ő Egyházát. Ha valaki méltatlannak gondolja magát, ne tekintse előbbi életét, hanem teljesítse kötelességét. Az ítélet napján kinek-kinek számot kell adnia azokról, akik reá bízottak. Nem fogod tanácsadóidra háríthatni vételkedet, amint ez Ádámnak sem sikerült, aki azt Évára hárította. Jöjj hát, kedvesem! Ne habozzál. Jöjj el hozzánk, akik szeretünk téged s az evangélium szerint adjuk neked e tanácsot. Hiszen nem te vagy az egyedüli szerzetes, aki püspökké lett. Sokan lettek már azzá. S ők nem lettek ezáltal rosszabbak, ellenkezőleg, maguk is előrehaladtak, míg másokat vezettek. Hogyan gondolod hát, hogy rosszabb leszel, ha a szenteket utánzod? Jöjj hát, siess! Lám, közeledik húsvét ünnepe. Ne engedd, hogy a hívek nélküled ünnepeljenek. Ki fogja nekik a feltámadás napját hirdetni, ha te elrejtőzöl? ...“ (MG. 25, 523—534.)

A szívből jövő meghívásnak nem állhatott ellen Dracontius: előjött rejtekéből s nyájának élére állva, nemsokára hiteért való szenvedéssel is pecsételte meg Krisztushoz való hűségét.

A véres vigilia.

Míg így Atanáz az apostolok buzgóságával és bátorságával teljesíté főpásztori hivatását, Konstantinápolyban végre elérkezettnek tartották az időt ördögi tervük megvalósítására. Jól ismervén az alexandriai nép hálás ragaszkodását püspökéhez, a császár a legnagyobb elővigyázattal látott hozzá aljas munkájához. Syrianus, a császári hadak főparancsnoka Egyiptomban, parancsot kapott katonáit

a legszigorúbb fegyelemben s állandó készenlétben tartani, Atanáz pedig távozásra felszólítani. Mindez meg is történt. Atanáz azt kívánta a főparancsnoktól, hogy mutassa meg neki az erre vonatkozó császári rendeletet vagy legalább közölje azt vele írásban, miután ő birtokában van oly császári iratnak, mely őt a császár legfőbb oltalmáról biztosítja. A nép is követelte ezt s az egész eljárás felfüggesztését addig, míg egy Konstantinápolyba menesztendő küldöttség vissza nem érkezik. Syrianus számolva az egyre nagyobb mérveket öltő nyugtalansággal, ebbe bele is egyezett, amivel visszatért a béke a lelkekbe. De ez a béke csak a nagy égi háború előtti csendesség volt. Húsz nap mulva kitört az égzendülés. A hívek ép egy ünnep előtti éjszakán — vigilián — voltak püspökükkel a templomban (356 február 9.), mikor éjfél körül hirtelenül ötezer harcos vette körül a templomot Syrianus vezérlete alatt. Bent zsoltárokat énekeltek, kint öldöklésre készültek. A 135. zsoltárt énekelte ép a püspök, mikor a katonák vad lármával törnek be az ajtókon s eszeveszetten hozzálátnak véres munkájukhoz. A megdöbbenés moraja zúg végig az imádkozó tömegben. Az áhítatos ének az életveszedelem sikongásává változik, melyet csak a betörők kürtszava harsog túl. Élesre fent kardok s török villognak a levegőben halálos sujtásra felemelve s ahol zsoltárok éneke és zsolozsmázók forró imája szállt fel ég felé, ott most halált hozó nyilak repülnek szerteszét. Ki írja le Atanáz érzelmeit e szörnyű órában? Azok a kardok mind őreá sujtottak le! Azok a török mind az ő szívét hasogatták! Azok az éles nyilak mind az ő lelkét járták által! Híveinek halálos veszedelme az ő halálos gyötrelme. fájdalmas kiáltásuk mint jégesőnek rémes kopo-

gása az ő atyai szívét verdesi. Mintha a nyájért való felelősség tövisszorúját, mely eddig is övezte ezt a szerető szívet, most egy láthatatlan vasmarok még szűkebbre szórította volna, töviseivel szörnyű vérzést okozva. De ép ez a vérré vált felelősségtudat legyűri benne a saját életeért való természetes aggodalmat s vaskézzel lefogja az életmentés ösztönét. Atanáz ott marad hívei között! Mintha belenőtt volna püspöki székébe! Pedig biztatják a menekülésre, kéri és sürgetik, mentse meg azt a nekik oly drága életét. Atanáz nem mozdul el helyéről! Csak ha majd övét mind már a veszélyen túl biztonságban fogja látni, fog magáról is gondoskodni. Betört a farkas a csendes akolba; hogyan hagyhatná el most nyáját? Nem béres ő, aki „*látja, hogy jön a farkas és otthagyja a juhokat és eljut... mert béres és nem törődik a juhokkal*“ (Jn. 10, 12.), hanem hivatásának tudatában élő s annak magaslatán álló jó pásztor, aki életét is kész juhaiért feláldozni. Míg ő így gondolkodik és határoz, papjai, látva az egyre közelebb érő gyilkosokat, minden ellenkezése dacára is megragadják és a katonák vérengző sokaságán át biztos helyre viszik. Ötezren szálltak véres harcba egy ellen és nem bírták legyőzni, mert ez egy fölött különösen örködött Istennek erős, legyőzhetlen keze! Az Úr mindig állja szavát s ha kell, csodával is teljesíti irgalmas ígéretét: „*Gyűlöletesek lesztek mindenki előtt az én nevemért, de azért egy hajszál sem vész el fejeteokről*“. (Lk. 21, 17.) Atanáz maga csodálatosnak vallja megmenekülését. (Apol. de Fuga 24. 25.)

Az elűzött pásztor helyét az ariánus György foglalta el, akivel szomorú napok virradtak az elárvult alexandriai egyházra. Mert Syrianus az Atanáz

elleni merénylet megghiúsulása fölötti haragjában most a híveken töltötte ki kegyetlen bosszúját. Elfogatások, bebörtönözések, kínzások és számkivételések napirenden voltak. Hiába folyamodtak az üldözöttek Konstantinápolyba: a császárnál süket fülekre találtak, hisz ő volt ez üldözésnek főintézője, a Syrianusoknak gonosz szelleme. Alexandriából egész Egyiptomra terjedt el az üldözés és sok hithű püspök osztozott Atanáz sorsában, miként a jámbor Dracontius, bár akadtak olyanok is, akik megalkudtak a helyzettel és jobb meggyőződésük ellenére ariánusoknak vallották magukat, sőt teljesen egyetértettek velük.

Atanáz előbb Alexandria közelében bujdosott, híveinek áldozatos szeretetéből tengetve életét. Mikor azonban Konstancius rendeletet bocsát ki, hogy mindenki tartsa kötelességének Atanáz rejtékét felkutatni és őt elfogva kiszolgáltatni, a sivatagba veszi magát, hogy ott várja be a vihar elmúlását. Nem volt ez idegen világ előtte. Mikor szent Antalnál járt, megismerte és meg is szerette a magányt. Mintha vihartól felkorbácsolt tengerről a csendes és biztos révbe siklott volna kicsi sajkája. Itt nem kellett gonosz emberekkel küzdenie, itt a jó Istennel társaloghatott az ima és elmélkedés hosszú óráin által. Sokat osztogatott lelki kincseiből, most ismét újakat gyűjthetett. Aztán megírja védőiratát a császárhoz azokkal a vádakkal szemben, melyekkel őt ellenségei illették, amint azt alább hallani fogjuk. Sem a császár, sem ariánus törzskara nem vállalkozott Atanáz megcáfolására. Az igazságot nem lehet megcáfolni, csak a rágalom sarával befödni és erőszakkal elhallgattatni. Az ő feleletük egy újabb rágalom volt, mely Atanáz gyávanak mondotta, mert elmenekült

Alexandriából. A száműzött erre is külön iratban megfelelt, melyről alább szólunk.

Sajnos, az önvédelmére írt lapok nem jutottak Konstanciushoz. Bizonyára elszégyenkezve olvasta volna ezt az igaz önvédelmet, hisz minden szava némaságában is hangosan vádolta őt zsarnoki önkényeért. Kérdés azonban, vajjon megszívlelte volna-e egyúttal. A kevélység nem fogad el tanítást. Durva kéreg az a lelken, melyről minden lepereg, az igazság kristályvize épűgy, mint a szeretet balzsama. További intézkedései határtalan erőszakosságról s engesztelhetlen gyűlöletről tesznek tanúságot. Még a sivatagban bolyongó Atanázznak is kellett ezt éreznie. A császár ugyanis felszólította Aethiopia királyait, hassanak püspökökre, Frumentiusra, hogy ő is szakítson Atanázszal, aki őt püspökké szentelte. Keresse fel Györgyöt Alexandriában, hogy tőle az igaz hitet megtanulja s általa helyeztessék azután püspöki székébe, mert Atanáz eretnek, kinek tanításától félteniök kell országukat. Konstancius tehát egyenesen apostolává lett az arianizmusnak s nem érte be azzal, hogy a saját birodalmában a legkegyetlenebb eszközökkel terjesztette azt el, hanem határain túl is kívánta elterjeszteni és mindenütt uralomra juttatni. Császári hatalmát tehát sírásásra használta fel. A jogarból ásó lett a kezében, mellyel nem szünt meg dolgozni. A niceai hitvallást akarta e sírban örökre eltemetni s vele az egész katolikus Egyházat. Zsarnoki intézkedéseivel egyre kongatta a halálharangot, kimondhatatlan szomorúsággal töltve el a katolikusok lelkét. Ez az az idő, melyről szent Jeromos írja, hogy az egész világ csodálkozva ariánusnak látta magát. „Úgy látszott, hogy a katolikus hit megbukott és Konstanciushoz

megjelent az antikrisztus vagy legalább is előfutára.” (Hergenröther: Kirchengesch. I. 253.)

De Krisztus nem hagyta el Egyházát. Kétezer éven át hűségesen teljesíti nagylelkű, biztató, bátorító ígérletét: „*Én veletek vagyok mindennap a világ végezetéig*“. (Mt. 28, 20.) És teljesedik az a másik ígérete is, mely szerint Egyházán a pokol kapui sem vesznek erőt sohasem. (Mt. 16, 18.) A mindenható császárnak is hamar kellett erről meggyőződnie. A sírba, melybe az Egyházat akarta eltemetni, az általa dédelgetett és nagyra nevelt arianizmus bukott alá. S letűnt az „örök“ császár is. Váratlanul szólította őt ki az életből a nálánál is hatalmasabb mors imperator, a halál. Az általa kongatott halálharang nemsokára a katolikus hit feltámadását hirdette világszerte. Az üldözés vértanúkkal gyarapította a diadalmas egyházat az égben és vértanui szellemet nevelt a küzdő egyházban a földön. Az elűzött püspökök vándorapostolokká lettek, mert míg átvonultak városokon, országokon, az igaz hitet hirdették s bár béklyókba voltak verve, eltiporták az ariánus tévtanokat. Utazásuk magában véve is hangosan kiáltó beszéd volt az ariánusok istentelensége ellen. Aki csak látta őket, mint hitvallókat tisztelte őket és undorral fordult el ellenségeiktől, mint hóhéroktól és gyilkosoktól — írja róluk maga Atanáz. (Hist. Arian. 34.) A számkivetési parancs elszakíthatta őket híveiktől, de nem szakíthatta el ama lelki kötelékeket, melyek a pásztort az ő nyájához kötik. A távolból is gondozták azokat, kiket az isteni Főpásztor gondjaikra bízott s amikor nem taníthatták, buzdíthatták őket élőszóval, írásaikkal keresték fel őket, hogy megerősítsék őket hitükben és vigasztalják árvaságuk szo-

morúságában. Így tett Atanáz is. „Isten majd megvigasztal titeket — írja egyik ilyen levelében. Szomorúság tölt el titeket, mert mások foglalták el erőszakkal templomaitokat. De azok csak a templomépületet bírják, ti azonban az apostoli hitet. Azok benn vannak ugyan a templomokban, de távol állnak a hittől; ti a templomokon kívül álltok, de a hit bennetek van. Boldogok vagytok, hogy a hit révén az Egyházban vagytok, az igaz hit szikláján álltok: elégedjete meg ezzel!“ És nemcsak híveit, hanem püspöktársait is gondozta, vezette, buzdította a sivatagból, mint szerető, gondos patriarkájuk. Ők is üldözést szenvedtek s őket is megkörnyékezte a kísértés ép hit dolgában. Az ariánusok kifogyhatlanok voltak a hitvallások gyártásában, melyek a legtöbbször oly ravaszsággal voltak megfogalmazva, hogy csak mélyebb hit tudás fedezhette fel bennük az eretnek tévedést. Ehhez járult a sokszor kegyetlen erőszak, mellyel az állami hivatalnokok a császár nevében azoknak elfogadását sürgették. Ily nehéz viszonyok közt bizony szükséges volt az okos irányítás és jól esett a biztatás, bátorítás az igaz hitben való hűséges kitartásra. Atanáz nem is mulasztotta el püspöktársait írásban felkeresni, amikor azt személyesen nem tehetette. Amikor az ariánus György székfoglalása után arról értesül magányában, hogy püspöktársai egy új hitvallás elfogadására szólítottak fel, rögtön körlevelet intéz hozzájuk, melyben óvva inti őket, hogy meg ne tántorodjanak hithűségükben. Gyalázat volna, — írja nekik — ha azt a hitet, melyet a Megváltótól kaptunk az apostolok által, Ariusért és az ő követőiért elveszíténők. Itt ezen a vidéken (ahol t. i. akkor tartózkodott) a legtöbben készek a halálig erőszakosságaiknak

ellenállani, kivált mióta a ti állhatatosságtokról hallottak. Azért kérlek, tartsátok erős lélekkel azt a hitet, melyet az atyák Niceában megerősítettek; védelmezzétek örömmel, bátran és rendíthetetlen bizalommal! Legyetek példaképei a híveknek s mutassátok meg nekik, hogy ép most kell az igazságért harcolni. Nemcsak az tesz valakit vértanuvá, hogy nem szór tömjént a bálvány elé, hanem az is fényes bizonysga a lelkiismeretnek, ha valaki nem tagadja meg hitét eretnekekkel szemben. Őrizzük hát meg, amit kaptunk. Még a testi haláltól se félünk. Az én véremre is szomjaztak eddig, de én ezzel nem törődöm, mert tudom, hogy nagy jutalom vár azokra, akik kitartanak. Tartsátok tehát távol magatoktól azt az idegen tanítást s meglesz a dicsőségtek mondhatni: Megőriztük a hitet! S el fogjátok nyerni az élet koszorúját, melyet megígért az Úr azoknak, kik őt szeretik. (Ep. ad episcopos Aegypti 20. 21.)

A császár erőszakossága tehát nem érte el célját. A számkivetés sem szüntette meg azt a benső szeretetviszonyt, mely a püspökök és a hívek között fennállott. Ellenkezőleg, még csak fokozta amazoknak lelkipásztori buzgóságát, emezeknek gyermeki ragaszkodását püspökökhöz, valamint áldozatos szeretetüket és bátorságukat hitük megvallásában. Az üldözés az addig lagymatagokat is öntudatos keresztényekké varázsolta, akik csak most jutottak annak teljes és világos tudatára, mily nagy kincs a krisztusi hit, amikor azt el akarták tőlük rabolni. Ami eddig talán mint homályos ismeret, mint határozatlan érzelem élt a lelkükben, most mint kemény és megrendíthetetlen meggyőződés nyilvánult meg beszédeikben, cselekedeteikben, egész életmódjukban. A császár tehát nagyon

csalódott. Tél helyett, mellyel meg akarta fagyasztani a hitéletet, tavaszt fakasztott a lelkek világában.

A romlásnak induló arianizmus.

S amily mértékben fellendült a katolikus hit, époly mértékben indult romlásnak az ariánus tévely. Ennek a romlásnak csirája benn rejtett a tanban: a tévely nem lehet örökéletű, a hazugság nem életképes. De hogy e csira oly gyorsan fejlődött ki s oly hamar hozta meg az egész tanrendszer összeomlását, azt az ariánus püspököknek lehet köszönni. Őket nem a Szentlélek hívta, nevelte s állította helyükre, hanem a császári kegy, illetve erőszak szemelte ki mint alkalmas eszközöket az ő szándékainak megvalósítására. Nem Rómából bizattak meg Krisztus nyájának gondozásával, hanem Konstantinápolyból küldettek helyeikre legtöbbször a császár katonáinak fedezete alatt. Nem a pápát, hanem a császárt tekintették fejüknek; nem papok voltak elsősorban, hanem császári hivatalnokok, akik mindenben uruk tetszését iparkodtak kiérdemelni. A legtöbb nélkülözött minden hittani tudást s távol járt a lelkiség magaslataitól. Küldetésükben nem a hívek lelki üdvét keresték, hanem a saját maguk anyagi érdekeit tartották szem előtt. A világból jöttek és a világnak éltek ezután is a püspöki méltóságnak s a főpásztori tekintélynek mérhetlen kárára. A szent hivatásból ők profán hivatalt csináltak, sokszor a legméltatlanabb foglalkozásra vállalkozva, hogy minél több vagyont harácsoljanak össze. Az alexandriai György is hússzállítója volt a seregnek világi életében, mint püspök pedig azokat a moresarakat bérelte, melyekben a papyrus tenyészett.

Csak természetes volt, hogy a hívek semmi lelki összeköttetésbe nem léptek ezekkel a császárkatonákkal, akiknek csak a nevük és ruhájuk volt a püspöké, lelkük és egész életük sokszor a legromlottabb világfit árulta el bennük lépten-nyomon. Ha mindezekhez hozzávesszük erőszakoskodásaikat, sőt kegyetlenségeiket a hívek üldözésében — mert vesszőzés, bebörtönözés, vagyonelkobzás s végre száműzés napirenden voltak — elmondhatjuk, hogy Konstancius igen rossz egyházfőnek bizonyult, mert oly emberekből állította össze törzskarát, kik csak szégyent hoztak reá és akaratlanul is siettették az arianizmus végromlását. „*Ha az Úr nem építi a házat, hiába munkálkodnak, kik azt építik; ha az Úr nem őrzi a várost, hiába vigyáz, ki azt őrzi.*“ (Zs. 126, 1.)

Mikor Árius szembehelyezkedett a niceai zsinat tanításával, oly lejtőre lépett, melyen nem volt többé megállapodás. Aki elhagyja Péter szikláját, zombékra lép s végre mocsárban vész el. Árius követőinek is ez lett a sorsuk. Miként atyamesterüket nem a Szentlélek tanította, úgy ők is emberi bölcseségnek gyenge világítása mellett kutatták az istenség végtelen, véges értelemmel fel nem mérhető örvényeit. Vakmerően le akartak szállni ennek a feneketlen óceánnak mélységeibe, hogy mint szerencsés bűvárok a megismert igazság s az igazság megismerésének drágagyöngyével gazdagon térjenek vissza a napvilágra. De belevesztek a mélybe, mert elfelejtették a mentőövet magukkal vinni: az alázatos hitet, a hitbeli meghódolást a földön járt Istenfiú szent tanítása előtt. Aki Krisztus arcába akar tekinteni, boruljon előbb arcra, mint a három apostol Tábor ormán és imádja őt, az Istenembert, aki azt mondotta: „*Én és az Atya*

egy vagyunk“ (Jn. 10, 30.) Aki róla akar beszélni, hallgasson előbb öreá. Aki róla akar tanítani, tanuljon előbb ötöle. Minden emberi bölcselkedés csak gyermekdadogás az ő tanítása mellett. Dörén cselekszik, aki tolvajlámpával akarja a napot megvilágítani: Krisztus a világ világosságának mondta magát! Az emberi értelemnek minden világossága csak szent János-bogárkának fénylése abban a sötétségben, mely az első bűn elkövetése óta nemünkre borul. Csak a hit olajából táplálkozó mécses világánál igazodhatunk el e sötétségben úgy, hogy valamikor az örök világosságba jutunk. Jaj azoknak, kiknek elfogy a szent olajuk! Jaj azoknak, kik e szelíd mécsvilágot esztelenül elfújják! Útjuk egyre bizonytalanabb, mert egyre szétágazóbb és egyre homályosabb. Az igazság kemény sziklába vágott via Appia, örökös napfényben; a tévelyé homályba vesző labirintus. Az igazság egy és mindig ugyanaz; a tévely annyiféle, ahány ember osztja és folyton változó. Áriusé is ilyen volt. Követői csak egy dologban voltak egyek: a katolikusok elleni gyűlöletben, az igazság elleni tusakodásban. Maguk közt azonban sohasem tudtak egyek lenni. Credójuk sokfélesége szétválasztotta őket. A sok árnyalat a tanításban mégis két csoportra osztható. Voltak, akik a Fiút teljesen máslényegűnek mondták, mint az Atyát, tehát a teremtmények sorába állították. Ő csak annyiban áll a többi teremtmények fölött, amennyiben az Atya őt közvetlenül, míg a többi teremtményeket csak közvetve teremtette. Az Atya csak felemelte őt isteni méltóságra és pedig nem, miként maga Árius tanította, a megváltás műveért való jutalomképen, hanem ettől függetlenül tisztán örök akaratelhatározással. Ez volt a szigorú

ariánusok tanítása, kiknek élén az antiochiai szerpap, Aetius állott s ennek tanítványa, a kappadociai Eunomius. Sokkal nagyobb volt azonban a *félariánusok* tábor, akik a Fiút hasonló lényegűnek (*homoiuzios*) mondták az Atyával, bár ennek a lényegben való hasonlóságnak különböző határokat szabtak. Mindkét tábor szükségesnek látta a maga tanát hivatalosan megfogalmazni és bizonyos alakba önteni. Így tettek a félariánusok 351-ben sirmiumi zsinatukon mely elvetvén a szigorú arianizmust, de viszont a niceai hitvallást sem fogadván el, a kettő közt bizonyos mesgyén állva áthidalni iparkodott az ellentéteket. De már 357-ben másként hangzik ez a hitvallás egy ugyancsak Sirmiumban tartott zsinaton. Ez a zsinat egyaránt eltiltja az egylényegű (*homouziós*) és a hasonló lényegű (*homoiuzios*) kifejezések használatát, mint amelyek nem találhatók a Szentírásban. Hogy egy zsinati határozatban mennyire jogosult egy tisztán bölcséleti kifejezés, fennebb (32. l.), a niceai zsinatról szólva, kifejtettük. A II. sirmiumi hitvallás azonban ezzel békét akart teremteni a szigorú ariánusok és a félariánusok között. A Fiúról pedig azt vallotta, hogy az Atyánál kevesebb, mert az Atya tiszteletben, méltóságban, dicsőségben és fenségben felülmulja őt; azért a Fiú neki alárendelve van épúgy, mint minden, ami kívülre létezik.

E második hitvallásról még alig szerezhett tudomást a világ, mikor 358-ban ismét csak Sirmiumban a harmadikat fogalmazták meg, mely újból megtiltva a „lényeg“ (*uzia*) szó használatát, a Fiút mindenben hasonlóknak mondja az Atyához. Ezt a hitvallást a következő évben, 359 május 22-én negyedszer is Sirmiumban újból megerősítették.

Hitvallásokban tehát nem volt hiány, de ép sokféleségük világosan mutatta, hogy nem hirdetik az igazságot, mert az igazság csak egy lehet. Nem is hozták meg az egységet a pártok között. Egyedüli reményük ezután már csak a császár volt. Miután ugyanis Konstancius is magáévá tette a sirmiumi hitvallást, azon voltak, hogy az ő segítségével azt uralomra is juttassák s evégre egy általános zsinat összehívását kérték tőle. A császár szívesen engedett e kérésnek s előbb Nikomédiát, majd Niceát jelölte ki a zsinat helyéül. Végre is jobbnak találta külön helyre a nyugatiakat és külön helyre a keletieket szólítani, amazokat az aemiliai Riminibe, emezeket az Isauriában fekvő Seleuciába.

Riminiben még ugyanazon évben (359.) 400-nál több püspök gyűlt egybe, kik közül 80-an voltak ariánusok Valens és Ursacius vezetése alatt. A katolikus püspökök a niceai hitvallás aláírását és Árius tévtanának elítélését követelték az ariánusoktól, amit azonban ezek kereken megtagadtak, a magukkal hozott III. sirmiumi hitvallást ajánlva elfogadásra. A katolikusok ezt visszautasítva az ariánusok vezetőit kiközösítették s e határozatukkal egy küldöttséget menesztettek a császárhoz. Azonban Valens és Ursacius megelőzték ezt s oly ügyesen jártak el a császárnál, hogy nem is fogadta a küldöttséget, hanem Adrianopolisba utasította őket: ott várják be döntését. Ugyanezt üzenete a Riminiben összegyűlt püspököknek. A küldöttség a hosszú várakozásban kifáradva ugyanezen év október havában a thraciai Nikében a sirmiumi hitvalláshoz hasonlókat írt alá, melyben a Fiú egyszerűen hasonlónak mondatik az Atyához „a Szentírás szerint“, mire visszatértek Riminibe. Eljárásuk itt a legnagyobb megbotránkozást

váltotta ki s kiküldöik meg is szakítottak velük minden érintkezést. De nemsokára ők is engedtek keménységükből, mikor egyrészt tudomásukra adatott, hogy addig nem távozhatnak Riminiből, míg ők is alá nem írják a nikei egyezményt, másrészt Valens az arianizmus több tételét kárhoztatta s az aláírandó hitvallásba azt is beiktatta, hogy a Fiú nem teremtmény, mint a többi. A püspökök megunták volt a haszontalan vesztegelést és vágyva vágyódtak haza térni. Taurus, a császári prefektus sem fukarkodott hol jóleső ígéretekkel, hol komoly fenyegetésekkel. Így írták ők alá azt a hitvallást.

A 359 szeptember 27-én megnyitott seleuciai zsinatnak még szomorúbb volt a lefolyása. A körülbelül 160 résztvevő között csak igen kevés volt a katolikus püspök, köztük a Phrygiába száműzött Hilarius Poitiersből. A többséget itt is a félarianusok alkották a szigorú arianusokkal szemben, akik egymás közt torzsalkodtak. Amazok ugyanis oly hitvallást akartak elfogadtatni, melyben a Fiú lényegében mondatik az Atyához hasonlónak, míg emezek csak az akaratban való hasonlóságot ismerték el. Meddő vitáikat végre a zsinatot vezető Leonas, a császár megbízottja is megunta s feloszlatta a zsinatot, mely alig tett mást, mint hogy a pártok vezetői egymást kölcsönösen kiközösítették. A félarianusok által a császárhoz menesztett tíztagú küldöttséget itt is megelőzték Acacius és Eudoxius, a kisebbség vezetői s fondorlataikkal ők is ki tudták vinni Konstanciushoz, hogy mind valamennyinek a Riminiben hozott határozatot kellett aláírnia, sőt Eudoxius a 360-ban tartott konstantinápolyi zsinaton elítélt Macedonius örökébe lépve a császárváros püspökévé

lett. Jól mondja Möhler e zsinatokról, hogy nem egyebek, mint a versengésnek, szemfényvesztésnek és erőszakosságnak csunya szövedéke. (Athan. der Grosse 494.)

Liberius pápa jól értesült a zsinatokon történetekről, bár nem képviseltette azokon magát. Mindkét helyen az erőszak vitte a szót s az erőszak döntött. Azért a pápa nem is hagyta jóvá a rimini határozatot. A püspökök is kijelentették, hogy megcsalták őket és erőszakosan kényszerítették az aláírásra. A katolikus hitben tehát ez nem tett kárt, még Liberius pápának állítólagos aláírása sem, mellyel a III. sirmiumi hitvallást aláírta s ezzel szabadságát megvásárolta. Még ha ez megtörtént volna is, nem tett volna vele Liberius ünnepélyes, az egész Egyházat kötelező hitnyilatkozatot, mint annak látható és ilyenekben csalatkozhatatlan feje, hanem a végső erőszaknak esvén áldozatul járt volna el helytelenül. „Ámde ez az elbeszélés nem áll minden vitán felül, mert a lényeges dologban hamisított okmányokra támaszkodik, továbbá, mert külső és belső érvek szólnak ellene s végre, mert Liberiusnak Rómába való visszatérése másképen is magyarázható. Amikor Konstancius Rómában időzött, ahol az ariánus párt Felix szerepét tette püspökké, felkeresték őt az előkelő római nők, hogy tőle Liberius visszahívását kérjék. Kérésükre a császár megengedte, hogy Liberius és Felix együttesen kormányozzák a római egyházat. Midőn e rendelkezés a cirkuszban a néptudomására adatott, meghotránykozva azt kiáltotta: Egy Isten, egy Krisztus, egy püspök! Mint-hogy pedig az elégedetlenség egyre nőtt Rómában és lázadástól lehetett félni, Konstancius visszahívatta Liberius, míg Felix elűzetett a városból.

A rómaiak, akik oly szigorúan ragaszkodtak a katholicus hithez, hogy kerültek minden érintkezést Felixszel, aki ugyan a niceai hitvallás szerint tanított de az ariánusokkal nem szakított teljesen, oly örvendezéssel és lelkesedéssel fogadták a visszatérő Liberiuszt, milyennel csak diadalmas hőseket szokták fogadni, amit bizonyára nem tettek volna, ha visszatérését a katholicus hitvallás feláldozásával vásárolta volna meg magának. Visszatérése után Liberius rendíthetetlen a hitben s hívei szentként tisztelik. Az elesett püspökökre bűnbánatot ró ki s azt mondja, hogy enyhén jár el velük szemben, amit aligha mert volna mondani, ha előbb maga is elesett volna. Azt is tudjuk, hogy Eudoxius és Aetius hívei voltak annak a hírnök terjesztői, hogy Liberius a homouziós elvetését aláírta s hogy ugyanezt állították époly igazságtalanul az agg Hosiusról s ezzel sokakat megtévesztettek." (Hergenröther: Gesch. I. 255.) Az oknyomozó történet tehát már eddig is elég érvet tud felhozni annak bizonyítására, hogy az ariánus erőszakoskodások az egymást érő zsinatokon nem voltak kárára sem a katholicus hitnek, sem a katholicus hívőknek. Az ariánusoknak egymás közti súrlódásai ellenben magának az arianizmusnak benső romlását jelezték és jelentették. A nagy tölgyfát, melynek ágai szinte az egész világot kezdték már beárnyékolni, lassan, de biztosan megőrölte a szű. 361 november 3-án pedig egy hatalmas ág tört le róla: Konstancius alig 45 éves korában meghalt. Hosszú, 24 évig tartó uralkodása a történelem szomorú, sötét lapjain van feljegyezve. Míg élt, senkisémm szeretete, halála után senkisémm siratta. Kortársai nem becsülték, még rokonai is megvetették. A Nérók és Diokleciánok Kain-bélyegével

homlokán, gyermektelenül és dicstelenül ment át az életen, még azoktól sem becsülve, akiket zsarnoki önkénye magasra emelt. „Amit alkotott, abból semmisem volt állandó; amire törekedett, abból semmit sem ért el.“ (Hergenröther: Athan. 16.) Mert volt egy ember, aki sziklaként útjába állt pusztító törekvéseinek, akinek pásztorbotja erősebbnek bizonyult a császári jogárnál, aki a sivatagban élve is irányította az egyházakat, akinek szava a pusztából is elhallatszott mindenüvé és visszhangra talált a lelkekben. Ez az ember Atanáz volt. Az Egyházat üldöző császárt elsöpörte az ítélet szele, az Egyházat védő patriarkát csodálatosan megóvta az isteni gondviselés az üldözés viharában. Konstancius dicstelenül sirba szállt, Atanáz dicsőségesen feltámadt számkivetésének csendes sírjából. Julián császár 362-ben visszaszólitotta a száműzötteket püspöki székeikre és teljes szabadságot biztosított minden vallásnak. A rabláncokat, melyeket elődjének zsarnoki önkénye kovácsolt az Egyháznak csak áldást hintő-osztó kezére, széttörte és az árvaság szomorúságát, melyet amaz annyi hitközségre hozott, Julián örvendező vígságra változtatta e rendelkezésével. Nem jóakaratból tette, hanem számításból: hadd tórjenek csak vissza a katolikus hit bátor védelmezői, hadd kezdjék meg újból kemény harcaikat a hitkérdések fölött; a két küzdő fél egymást fogja elemészteni s akkor újból feltámadhat a régi pogányság! Mert Julián pogány volt és égett a vágytól a már eltemetett pogányságot feltámasztani és régi jogaiba visszahelyezni. Csak emberi rövidlátás, mely az Egyházban is csak emberi alkotást látott, tűzhetett ki ilyen célt. Julián állítólag sokat bölcselkedett, de bölcs csak akkor volt volna, ha

okult volna elődjének meddő uralkodásán, ha levonta volna annak a 24 évig tartó, hol alattomban folyó, hol nyiltan kitörő és dühöngő harcból az Egyház ellen azt a nagy tanuságot, hogy amit Krisztus épített, azt ember sem furfangos aknamunkával, sem nyílt lázadással nem bírja lerombolni. A Péter-sziklán összetörik minden emberi fondorkodás és erőlködés, még ha császári mindenhatósággal lép is szövetségre. Krisztus irgalmas ígéretét soha senki nem fogja meghazudtolni. Ő pedig azt mondta Egyházáról, hogy a pokol kapui sem vesznek erőt rajta örökké! Julián igen hamar bukott alá arról a trónról, melyet erősebbnek hitt Péter sziklájánál.

Örömteljes visszatérés.

Atanáz is visszahozta tehát a császári rendelet Alexandriába, mely örvendezve cserélte fel az árvaság gyászruháját az örömeivel. A hívek szeretete és tisztelete, mellyel püspökük iránt mindenkor viseltettek s amely hosszú távolléte alatt sem fogyatkozott meg, hanem még inkább megnőtt és gyarapodott a hitvallóknak kijáró tisztelettel, valószínűs diadalünneppé varázsolta Atanáz harmadik visszatérését is. Elmult ismét a vihar. Széteszlottak újból a fekete felhők, melyek hat éven át ülték meg Alexandria egét s borítottak sötét éjszakát a pásztortól megfosztott hitközségekre. Kisütött a nap s meleg sugarai nyomában új élet bizsergett az alexandriai egyház vénáiban. A nyáj, melyet állandóan vérengző farkasok üvöltöztek körül, felszabadult a halálos félelem lidércnyomása alól és a biztonságból eredő örömmel vette körül gondos pásztort. S ha öröm tölté el a hívek szívét, mily örömet érezhetett még csak Atanáz, midőn újból

élvezhette emberi szabadságát, melyet egy zsarnok vett el tőle hat év előtt? Ami a viszontlátás örömét különösen édessé tette a szent püspök szívében, az híveinek lelki épsége volt. A tomboló vihar most sem tett kárt az ő vetésében! Az ellenséges ember által elhintett rossz mag nem tudott itt kihajtani. György püspök hiába beszélt nekik: nem hallgatták meg. Erőszakoskodásai eleve kizártak minden közeledést a hívek részéről. Ellenkezőleg, annyira meggyűlöltek az egész városban, hogy a nép felhasználva a Julián trónralépését kísérő zavarokat, nyílt lázadásban engedett soká rejtett haragjának kifolyást. Űtött hát a leszámolás órája! A feldühödött tömeg kézre kerítette kegyetlen elnyomóját és szörnyű bosszút állt rajta: tevére ültették Györgyöt s miután azon körülvitték a városban, a tevével együtt elégették őt. Julián elítélte a kegyetlenséget, de nem büntette elkövetőit. Ennek a népítéletnek áldozata nem érdemelt megtorlást. Talán Julián is érezte, hogy senkisem vétkezhetik büntetlenül akár az igazság, akár a szeretet ellen. György püspök pedig mindkettő ellen vétett s vétett számtalan esetben. A népítélet sokszor a büntető igazság diadala s megkönnyíti a bíráknak különben is nehéz kötelességét. A császár a maga hasznára is tudta azt fordítani, mert Györgynek értékes könyvtárát magához rendelé szállíttatni Antiochiába. (Hergenröther: Athan. 17.)

Atanáz nemcsak örömét önthette ki az oltár előtt, hanem mélyen érzett háláját is a száműzetésben is élvezett sok istenáldásért és kegyelemért. A sivatag csendjében jobban mélyedhetett el Istenbe, a Szentháromság titkának mérhetetlen mélységeibe, hogy ott alázatos imáadásban megismerve, amennyit véges elmével megismerni lehet.

tanítsa nemcsak kortársait, hanem minden időnek híveit és cáfolja nemcsak ellenfeleit, kik életére törtek, hanem minden időnek tévtanítóit, akiknek Krisztus istensége botránykő leszen, az a „kemény beszéd“, melyet kevély elméjük nem akar elismerni. Amikor a zsarnoki erőszak elzárta előle a szószerket, melyről híveit tanította, buzdította, lelkesítette, Atanáz tollat ragad, hogy írott tanításával késő századok tanítómestere legyen. Amikor ellenfelei a pusztába vitetik, mert nem bírnak vele a nagy hitigazságok feletti szellemi párviadalban, ő írásba foglalja éles elméjének meglátásait és oly szellemi fegyvertárt hagyományoz műveiben az utókornak, melynek még most is veszik hasznát mindazok, akik az igaz tant védik. Amikor ellenségei halálra ítélik és keresik, ő halhatatlanná teszi magát műveivel. Lehetetlenné akarták őt tenni s a keresztény világ nem tudott nélküle megenni. Tehetetlenségre kárhoztatták és ő örök életűt alkotott. Békóba vert kézzel is tovább építette a katolikus hittudománynak fenséges dómját, vihart álló pillérekkel erősítvén meg magasba törő íveit és remekbe faragott oszlopokkal, művészi faragványokkal ékesítvén óriási falait. Tünelmes tudásának hatalmas pörölyével zúzza szét a tévely Babeltornyát s építi fel a katolikus teológiának égbenyúló szentélyét. Mint az emberiség söpredékét kizárták őt a társadalomból s vadállatok közé hurcolták, miként maga mondja: s mégis az egész katolikus világ kívánczozott utána s imádkozott érte. S Isten meghallgatta ezt a forró imát s Atanáz boldogan érezte is annak hatását. Emberektől számkivette mégis Isten gyermekének tudta magát. A császári önkény által békóba verve is szabadnak érezte magát, annak a szent szabadságnak

birtokában, mellyel Isten Fia ajándékozott meg minket. A sivatag perzselő homokjába állítva is nem szűnt meg virágot hajtani, gyümölcsöt teremni. A száműzetés keserűségeért kárpótolta őt a felemelő tudat, hogy Krisztusért szenved s így a legméltóbban hálálja meg neki az ő keserves kínszenvedését, mellyel megváltott minket. Azért lelkében az üldözés e sötét éjszakában is állandóan derűs nappal van s míg körülötte a puszta éhes vadállatai üvöltenek, az ő lelkében békés öröme ének zsong: Jó nekem itt lenni! Atanáz a számkivetésben is — énekel. Angyalok karában áll s boldogan éneklivelük: „Az Istent szeretőknak minden javukra szolgál“. (Rm. 8, 28.)

4. Negyedik számkivetése 362—363.

Atanáz örömmel folytatta főpásztori munkáját ott, ahol hat év előtt abbahagyta, amikor a császár elűzte őt Alexandriából. Árván, elhagyatva állt a püspöki ház, mert aki elfoglalta, nem volt atyja a híveknek. Atanáz visszatérésével megváltozott a helyzet.

Szorgos munkában.

Mindenki tudta, hogy most ismét egy szerető, gondviselő atya lakik benne, aki mindig kész őket fogadni, akinek szíve csordultig van tele nagylelkű, áldozatos szeretettel, akinek mindenkihez van balzsamos beszéde, mikor lelki és gyógyító írja, mikor testi bajjal jő hozzá; aki soha nem unja kicsinyes panaszait és az egyházkormányzás súlyos gondjainak közepette is mindig talál időt a szegények és ügyefogyottak mindennapi bajait elintézni. Alexandriában mindenki úgy érezte,

hogy Atanáz háza mindnyájuknak közös atyai háza, ahol gazdag és szegény, előkelő és koldus egyenlőképen otthon tudhatja magát.

Híveinek e lelki és testi gondozása nem merítette ki Atanáz apostoli buzgóságát. Nemcsak egy városnak volt püspöke, hanem Egyiptomnak patriarkája is s mint ilyennek az összes egyházakra is terjedt ki főpásztori gondossága. Azért első gondja volt püspöktársait zsinatra szólítani. Méltóságának magas polcáról messzire ért éber tekintete. Áttekintette nemcsak a nyáját, hanem az akoln kívül állókat is figyelemmel kísérte. Szeretettel őrizte-ővta a farkasoktól az akolban levőket, de sokat gondolt az azon kívül tévelygőkre is. Fájt a szíve, hogy Árius tévedése sokakat tévedésbe sodort, az Egyháztól való elszakadása oly sokakat ettől elszakított. Ő mindezeket szerette volna visszahozni, mert tudta, hogy Krisztusnak nincs forróbb kívánsága, mint hogy egy akol legyen és egy pásztor. Sírt a lelke, azt a sok levált vesszőt látva Krisztus szőlőjében. Azon volt tehát, hogy mielőbb újra egyesítse őket Krisztussal, az éltető tőkével, még mielőtt végleg elszáradnak, mert száraz gallyaknak szomorú a végük az Úr példabeszédében. (Jn. 15, 6.) Atanáz jól ismerte a szeretet parancsát, mely amily mértékben parancsolja a bűnnek gyűlöletét, époly mértékben köti szívünkre a bűnösnek szeretetét. Amily undorral fordult el Árius hamis tanításától s ítélte el a csalást és erőszakosságot annak terjesztésében, époly résztvevő szeretettel viseltetett a tévely áldozatai iránt. S amily eréllyel iparkodott a tévelyt kiirtani, époly megértéssel törekedett annak követőit az igazságnak megnyerni. Mint tapasztalt lélekismerő jól tudta, hogy a szigorú ariánusoknál minden szeretetével

sem számíthat különös sikerre. De annál nagyobb reményekre érezte magát feljogosítva a félariánusokkal szemben, mint akiket jóformán csupán a homouziós = egylényegű szó, kifejezés választott el a niceai hitvallás követőitől. Azon volt tehát, hogy mindenképen egyengesse nekik az utat az Egyházba való visszatérésre. Ezért hívja egybe 362-ben ezt a zsinatot is, mely a visszafogadásra nézve következőt határozta el: Akik csak az erőszaknak engedve váltak el, megmaradhatnak előbb viselt méltóságukban vagy állásukban; akik ellenben lélekben is elszakadtak s védelmezték is az arianizmust, visszavehetők ugyan a hívek közösségébe, ha ezt töredelmes szívvel kérik, de nem a papságba. A visszavétel feltétele pedig mindkét csoportnál az, hogy elítélik Áriust és az ő tévtanát, leteszik a niceai hitvallást és a niceai zsinat legfőbb tekintélyét elismerik. Ezt a határozatot azután megerősítette Liberius pápa és szent Jeromos tanúsága szerint magáévá tette az egész nyugati egyház. (Hefele: Conciliengesch. I. 703.)

A zsinat másik feladata volt a Szentháromság tanának hittudományi kifejezéseit tisztázni. Az evangéliumi kinyilatkoztatás a hittitkokban új fogalmakkal gazdagította az emberi ismeretek tárházát s hirdetői csak lassan és fokozatosan teremtették meg azt a hittudományi nyelvet, melyet most már minden gyermek beszél a katekizmus alapján. (Dr. Pataky Arnold: Állag, személy, természet a christológiai vitákban. Hittud. Folyóirat. 1913.) Atanáz éles elméje játszi könnyűséggel tisztázta a fogalmakat s találta meg a megfelelő kifejezéseket a legelvontabb igazságok kifejezésére, ezzel is kitörülhetlen betűkkel írva be nevét a katolikus hittudomány történetébe. Sok

esetben csupán onnét eredt a félreértés, hogy ugyanazt a kifejezést más értelemben vették a görögül és másban a latinul beszélők. Atanáz e félreértést szépen el tudta simítani, mert mindkét nyelvet bírta. (Hefele I. 705.)

A Krisztus hozta békével telt lelke nemcsak a zsinaton, hanem azon kívül is az engesztelődés szükségét hangoztatta és a megbékülés útjait kereste s egyengette. Bárhol ütötte fel fejét békétlenség, Atanáz mindig kész volt a békéltetőnek sokszor nagyon hálátlan szerepére. Annak a Krisztusnak volt a tanítványa, aki mint békefejedelem lépett a békétlen világba angyaloknak békeénekétől kísérve, aki békét szerzett Isten és ember, ég és föld között, saját vérével írván meg a nagy békeszerződést a keresztfán. Mint békéltető szól Atanáz az antiochiai egyházhoz írt levelében is (Ep. ad Rufinian.), melyet joggal mond Möhler (515. l.) legszebb levelei egyikének. Antiochiában két pártra szakadtak a hívek s e bajt még csak növelte Lucifer, Cagliari tüzes lelkű püspöke, midőn Antiochiába jövéen, azzal vélte a békét helyreállíthatni, hogy a már meglevő két püspök mellé egy harmadikat szentelt fel Paulinus személyében. Atanáz békülékeny irányával sem értett tökéletesen egyet. Ő ugyanis a szigorúbb eljárásmódnak volt híve mindazokkal szemben, akik bármiképen vétettek a hitegség ellen. Így a rimini zsinat határozatait helyeslő és megerősítő püspököket ő azzal akarta büntetni, hogy székeiktől megfosztassanak. Hívei közül némelyek még tovább menve, úgy ezeket, mint az arianizmusból megtérőket újból meg is keresztelték és csak úgy fogadták vissza a hívek közösségébe. Az ilyképen már eretnekséggé vált szakadás azonban nem öl-

töltött nagyobb mértéket és hamarosan meg is szűnt teljesen, Julián császárnak bizonyára nagy bosszúságára, aki ép ezektől a szakadásoktól s belső meg hasonlásoktól várta a gyűlölt Galilei művének teljes összeomlását, hogy annak romjain aztán újjáépítse a rombadőlt pogányságot.

Zsinati munkásság és békéltető fáradozás még korántsem merítették ki Atanáznak sem munkakedvét, sem munkaerejét. Míg az egész Egyház érdekeiért küzd és dolgozik, egy pillanatra sem feledkezik meg főpásztori kötelességeiről híveivel szemben. Míg a zsinaton és leveleiben az összes egyházakhoz szól és századoknak jelöl ki irányt, addig otthon a legodaadóbb lekipásztorkodásban valósítja meg a nemzetek apostolának fenséges programját: mindenek mindenévé lenni. Míg irataiban minden idő igazságkeresőit oktatja, addig templomának szószékéről is nap-nap után tanítja, buzdítja, vigasztalja, erősíti az ő híveit. Jönnek is mind, akik csak jöhetnek. Hívők és hitetlenek, keresztények, zsidók és pogányok. Atanáz tiszteletreméltó alakjában az Úr felkentjét látják, beszédében az ő apostolát hallják. Szószéke mint a Sinainak mása magaslik ki körükből s aki róla hozzájuk beszél, oly tekintélynek örvend köztük, mint Mózes, Jahve bizalmasa Izraelben. Az élet tüzes sivatagában ez a szószék oly virágos oázis, melyen mindenki felüdül. Itt állandóan teljeseedik Krisztus kegyelmes ígérete: *„Aki énbenem hisz, annak bensejéből, miként az Írás mondja, élő víznek árai fakadnak“*. (Jn. 7, 38.) Alexandria szent püspöke második Mózesként egyre új forrásokat fakaszt a mindennapi élet köves, tövises útján, melyeknek éltető vizéből bőven meríthetnek és boldogan töltözhetnek mindazok.

akik keresik az Istent. Úgy áll közöttük, mint Isten embere, aki sasszemével beletekintett az istenség mérhetlen mélységeibe, aki kincsre vágyó bűvárként alászállott az igazság feneketlen tengerébe s igazgyöngyök páratlanul gazdag terhével tért vissza a napvilágra, hogy széthintse kincses gazdagságát az igazságot szomjúhozó lelkekben. Az élet keresztútjáról tértek be hozzá. Porosan jöttek, tépetten, rongyosan is. Lelkükben kételylyel, szívükben keserőséggel, ajkukon panasszal. S itt, e szószék árnyékában megoldást találnak lelket tépő kételyeikre, szívük a vigasztalódás színmézével telik meg és nyelvük a megadás és bizakodás himnuszait tanulja énekelni. A keresztyének megerősödnek hitükben, a pogányok pedig ámulva járnak Atanáz kegyes kézvezetésével e hit ienséges világát és alázatosan felvételért könyörögnek. Oly sötét lélekkel jöttek ide s itt mennyei világosság árasztotta el őket. Mintha vastag hályogot fejtett volna le szemükről a szónok. Most mind tisztábban látnak a nagy életkérdésekben: honnét vagyunk, miért vagyunk e földön s mit kell tennünk, hogy természetfeletti rendeltetésünket elérjük. Mintha tüzet szórt volna a lelkükbe, mely kiégetett belőle minden nemtelent, minden alantast és aljast, amiért eddig lelkesedtek, éltek-haltak. S miután megutáltatta velük a pogány erkölcstelenséget, miután erős kézzel kivezette őket a romlás fertőjéből, nagylelkű, megértő szeretettel elkalauzolja őket a keresztyén erkölcs virágos mezőire s felvezeti őket a lápokról az evangéliumi tanácsok Táborhegyére: hadd töltszenek a Krisztuslátás és Krisztusbírási boldogító örömeivel, örvendező boldogságával!

Atanáz sok pogányt térített meg. Ékesszólásánál

is meggyőzőbb és hódítóbb volt példás élete, melynek ők is állandó szemlélői voltak. Szeretetének jótéteményeit ők is élvezték, házában számukra is volt hely, mert szívében az isteni Mester mindeket átfogó szeretetének szent tüze égett. Krisztus szava, melyből annyi szeretet és vágyódás csendül ki, az ő meggyőződése is: *„Egyéb juhaim is vannak, melyek nem ez akolból valók; azokat is ide kell terelnem és hallgatni fogják az én szómat és egy akol lesznek és egy pásztor“.* (Jn. 10, 16.) Az alexandriai akol egyre jobban telt meg, mert pásztorának nemcsak a benne levőkre, hanem a kívülre tévelygőkre is volt gondja. Ékesszólásának bűvös fuvolaszával magához édesgette őket és segíteni mindig kész, áldozatos szeretetének jótéteményeivel megnyerte őket Krisztusnak. Főpásztori szívének mindig örömnépe volt, valahányszor a keresztségben lemoshatta e szerencsétlenek lelkéről az eget elzáró bűn Kain-bélyegét s megkoronázhatta azt az istenfiúság végtelen értékű koronájával. Atanáz szőlője tehát egyre nagobbodott és szorgos munkáját látható áldás kísérte.

Julián, a hamar eltűnő felhő.

Ez örömdetes gyarapodásnak és virágzásnak híre eljutott Julián füléhez is, de nem örömet, hanem irigységet és haragot váltott ki a pogány császár szívében. Tehát nem vált be számítása! A számkivetésükből hazabocsátott püspökök nem veszekeszenek és nem tépdésik Krisztus egyszövésű köntösét darabokra. Ellenkezőleg, a legszebb harmónia uralkodik közöttük és apostoli munkájuknak nyomában mindenütt új virágzásnak indul a krisztusi hit. Mint jó pásztorok, az evangéliumi igazság virág-

dús legelőjére terelik nyájaikat és nemcsak megvédik azokat a farkasok garázdálkodása ellen, hanem még gyarapítják is a pogányok soraiból. S mindebben Atanáz a vezér, kinek példáján indulnak mind a többiek. Az ő tanítását iktatják határozataikba a zsinatok, az ő irányítását követik az egyházak, az ő békeszeretete árad szét a hívek seregeiben. Püspöki széke dicsőbb, mint a császár trónusa. Pedig szegényes e székek külső felszerelésében s aki benne ül, kopottas ruhát visel és szinte koldusnak látszik a fényben tündöklő-pompázó császár mellett. De e szegény ember igen gazdag, mert Isten van vele s bár nincsen jogara, mégis uralkodik a szívek fölött. Nincsenek zsoldos katonái, mint a császárnak, de mégis légió azoknak száma, akik hallgatnak szavára. Julián mindezt látja s érzi és lelkében sötét érzelmek, fekete gondolatok kezdenek rajzani. A pogányság feltámasztására vonatkozó szándékai mind hajótörést szenvednek Alexandria püspökének rettenthetetlen bátorságán, apostoli buzgóságán és páratlan népszerűségén. Még a kegyeivel elhalmozott pogányok is tisztelettel veszik őt körül, többre becsülik és jobban szeretik, mint a császárt. A püspök szeretete nekik értékesebb amannak minden ajánlédánál. Ha Atanáz helyén marad. — mondogatja neki pogány környezete — egyhamar nem lesz egyetlen tisztelőjük sem az isteneknek Alexandriában! Nem kellett a császárt soká biztatniok: a sötét gondolatok kegyetlen elhatározássá sűrűsödtek lelkében: Atanázról el kell üzni Alexandriából. sőt megölni! De mintha maga is visszariadt volna ettől: előbb levelekbe önti ki keserűségét, hogy így előkészítse rá a világot. Atanáznak. — írja egyik levelében — aki annyi császári rendelettel

száműzetett, külön parancsot kellett volna bevárnia, mely neki a visszatérésre jogot adott volna, mert ő a Konstancius által elűzött galileiaknak — így nevezi a keresztényeket — csak a hazájukba, de nem egyúttal az egyházukba való visszatérést engedte meg. Arról értesülvén tehát, hogy Atanáz szokott vakmerőségével a galileiak által püspökinek mondott székére visszatért s e visszatérése Alexandria jámbor lakóinak igen kellemetlen, azért megparancsolja, hogy Atanáz rögtön hagyja el a várost, nehogy keményebb büntetést vonjon magára.

Alexandria „jámbor lakói“ azonban hallani sem akartak arról, hogy újból megfosztassanak atyjuknak mindnyájukat boldogító jelenlététől s azért e parancs visszavonását kérték a császártól. Julián újból felelt. Az alexandriaiak nagyon hálátlanok multjuk és az ő isteneik iránt, ha Atanáz annyira tartóztatják. A császár iszonyú szegénynek tartja, ha csak egy alexandriabeli is a gyűlölt Galilei hívének vallja magát. Mert nemde Sándor alapította, Serapis és Isis istenek pedig védelmezték városukat. Mi jót hoztak nekik a galileiak? Térjenek vissza Helios isten tiszteletére, kinek visszfénye a ragyogó nap; kövessék a császár példáját, akkor nem fognak tévedni. De ha már nem akarnak engedni babonájukból, — a kereszténységből — legalább Atanáz ne tűrjék meg körükben. Van kívülök elég tanítványa, kinek öröme telik benne, ha tanításaival fülüket csiklandoztatja. Ha pedig egyéb ügyességéért kívánják viszsamaradását. — mert úgy hallja, hogy mindenre alkalmas, csavarteszű ember — úgy tudják meg, hogy ép ezért kell távoznia, mert nem tűrhető, hogy egy ilyen minden hájjal megkent ember nép-

vezérnek tolja fel magát, legkevesbbé Atanáz, aki még dicsőségének fogja tartani, ha fejét veszik. (Ep. Jul. imp. 26—51.)

Bár nincsenek történeti feljegyzéseink e levelek hatásairól, mégis biztosra vehetjük, hogy Alexandria hívő népe a legnagyobb visszatetszéssel fogadta e pogány írásokat, de egyúttal szomorúsággal is, mert egy újabb száműzetésnek hideg, lelket dermedtő szelét érezte ki belőle. E szomorú sejtelmek csakhamar be is teljesedtek. Amikor Alexandriába írt a császár, ugyanakkor Ecdicius, Egyiptom prefektusa is kapott tőle levelet, melyben száz arany fontnyi büntetéssel fenyegeti meg őt és katonáit, ha záros határidőn belül nem űzi el Atanáz a városból. A császári parancs világosan megjelöli Atanáz bűnét is, melyért így kell bűnhődnie: az ő működése folytán az istenek közmegvetés tárgyaivá lesznek, hiszen még előkelő nők is kérik tőle a keresztséget! Ép azért Ecdicius nem örvendeztetheti meg őt, a császárt nagyobb örömmel, mint ha jelenteni fogja, hogy Atanáz kiűzetett Alexandriából. (Ep. Jul. 6.)

A prefektus természetesen nem késlekedett urának parancsát teljesíteni. A száz fontnyi büntetéstől való félelem katonáit is szokatlan ügybuzgósággal tölté el. Atanáz ismét megemlékezvén az Úr szaváról: „*Mikor pedig üldöznek benneteket az egyik városban, fussatok a másikba*“ (Mt. 10, 23.), még idejekorán elhagyta Alexandriát. Rendíthetetlen istenbizalma nem ismert félelmet. Tudta, hogy a császár életére tör, de e sötét felhő árnyékában is derűs maradt a lelke. „Béke idején — mondja Pammónak, egy kolostor apátjának — nem érzek szívemben oly nagy bizalmat, mint üldözés idején! Mert erősen remélem, hogy annál nagyobb irgal-

mat nyerek, minél többet szenvedek Krisztusért!“ Az Úr nem hagyja el övéit! Ha kell, még csodával is kész rajtuk segíteni! Ez Atanáznak is meggyőződése. Azért hagyja el nyugodtan házát: nemsokára újból visszatérhet otthonába! Nem szorul vigasztalásra, inkább ő vigasztalja övéit. Julián oly felhő — mondja nekik — amely egyhamar el fog tűnni! Így siet le a Nilusra, hogy azon Felső-egyiptomba hajózzék. Ecdicius emberei erről tudomást szerezvén, nyomban utána eveznek. Atanáz már látja is a császári hajót — azon többen eveznek, mint az ő csónakján. Mégis nyugodt marad és hű embereinek ámulatára hirtelenül megfordíttatja a járművet, vissza, ahonnet elindultak. Nemsokára a császáriak mellé kerülnek. Izgatottan kérdik, merre van Atanáz? — Nincs messzire innét! — feleli nyugodtan maga Atanáz és mindkét fél folytatja útját. Atanáz meg volt mentve. A császár hóhérai tüvé tették utána egész Felső-egyiptomot, míg Atanáz Alexandriában és környékén bujdosva teljesítette a nyájáért meghalni is kész jó pásztor kötelességét. Búcsúszavai nemsokára teljesedtek. Julián császár alig két évi uralkodás után meghalt. A romok, melyekből újjá akarta építeni a pogányságot, őt is eltemették. Kevélyen hirdette, hogy gyökerestül kiirtja a kereszténységet és visszaállítja régi fényében a római birodalmat, sőt gyarapítja hatalmát Perzsia meghódításával. De Isten ellenáll a kevélyeknek. A perzsák éles nyilainak egynike a császárt is leterítette azon a harcmezőn, melyen ő dicső diadalt vélt arathatni. Bukását meglátta Istentől adott látomásban a vak Didymus is (Hergenröther: Athan. 18.) és talán a Lucifer égből való bukását látó próféta szavai fakadtak az ő ámuló ajkain is:

„Hogyan leestél az égből, ki reggel felkeltél! le-rogytál a földre, ki megsebesítetted a nemzeteket! Levonatott pokolba kevélységed, leesett a te holt-tested és lepled férgek lesznek“. (Iz. 14, 11.) A kevélység cédrusát letörte Isten igazságos haragjának villáma. Ellenben az alázatosság ibolyája tovább terjesztette édes illatát Krisztusnak alexandriai kertjében. Egyben mégis igaza volt Juliánnak, utolsó vallomásában: Győztél Galileai! Krisztus mindig győz! Krisztust soha senki le nem győzheti! Aki nem engedi magát szeretetétől legyőzteni, az kemény vaskezeének zúzását kénytelen tapasztalni. A dicstelenül elvérző Juliánnak sok követője a századok folyamán mind tanu reá. Mily esztelenek és vakmerők, kik nem hallgatnak Klió józan intelmeire!

Julián végével véget ért a pogányság újjáéledése is. Amit épített, rombadőlt s akik vele tartottak, szégyenkezve elszéledtek és bűnbánóan kopogtattak az Egyház kapuján, bebocsáttatásért könyörögve. S az Egyház elüljárói, a püspökök, mint annak a jó Pásztornak helyettesei, aki szeretettel törte magát az elveszett juh felkeresésében s megtalálván, örömmel vitte vissza vállain az akolba. nagylelkű megbocsátással megnyitották e kaput a bűnbánóan zörgetőknek. „Miután nem kaphatunk elégtételt mindenért, amit elszenvedtünk, — így szól az ő határozatuk — azért mindent nagylelkűen megbocsátunk. Meg akarjuk mutatni, mire tanítják a gonosz szellemek a pogányokat és mire minket Krisztus. Szelidséggel akarjuk az igaz hit elterjedését előmozdítani és megbocsátó szeretettel elnyomóinkat legyőzni!“ (Hergenröther: Ath. 18.) Krisztus tanítványaihoz méltó határozat! Annak lelke szól ki belőle, aki a város bűnös asz-

szonyát sem kergette el lábaitól, melyeket az drága kenettel s ennél is értékesebb bánatkönnyűivel öntözött, hanem megvédelmezett a farizeus gáncs ellen és feloldozott bűneinek nyomasztó terhe alól, mondván: „*Menj békével! A te bűneid meg vannak bocsátva*“. (Lk. 7, 48.)

Derűs ég alatt.

Julián helyébe a nemeslelkű Jovián lépett, aki katolikus hitéből nem csinált titkot. Már mint tribunus bátran kijelenté, hogy inkább mond le a főtisztai méltóságáról, mintsem megtagadja hitét. Julián azonban nem akarta e kiváló katonát elveszteni. Mikor ennek halála után a sereg őt akarta császárrá kikiáltani, újból kijelenté, hogy nem veheti át a hatalmat fölöttük, mert keresztény. „Mi is keresztények vagyunk!“ — felelék azok lelkesen s így ő lett a császár.

Első intézkedésével visszaadta a szabadságot az Egyháznak s ezzel a száműzött püspököknek is. Atanáz jól jövendőlt. Az a felhő hamar szétfoszott és a béke napja ragyogta be újból az Egyházat. A halálra keresett főpásztor ismét visszatérhetett otthonába, a bujdosó ismét szabadon hirdethette az evangéliumot. Az árvaság keserű könnyűi édes örömkönnyűkké váltak a hívek szemében, mert kimondhatatlan öröm tölté el szívüket annak visszatérése fölött, akiben közös atyjukat tisztelték és szerették mindnyájan. Hangos lett újból a püspöki ház. A hívek egymásnak adták a kilincset és a nagy búcsújárás nem akart véget érni. Mindenki személyesen akart meggyőződni, hogy nem álom, hanem örömteljes valóság, ami őket most jóleső izgalomban tartja. Az örvendve hódolók hosszú sorához maga Jovián császár is csatlako-

zott ama leveleivel, melyeket Atanázhoz intézett. Az ariánusok aljas rágalmaiért a császár hívő tiszteletével, fiúi ragaszkodásával és szeretetével kárpótolta a gondviselő Isten hűséges szolgáját. Azok hazug vádak sarával dobálták meg a szent püspököt; most maga a császár fon homlokára koszorút erényeiből. Azok mint az emberiség söpredékét és csupa rossznak okozóját elítélték; most a földi igazságszolgáltatás legfőbb őre, maga a császár zeng dicséretet elévülhetlen érdemeiről, melyeket apostoli munkásságával szerzett. Azok évtizedek óta csak azon fondorkodtak, hogy ezt a fényes elmét, a katolikus hittudománynak e messzire világító tornyát vagy lerontsák, vagy kiállítsák a sivatagba, hogy ne világíthasson többé az igazságot szomjuhozó, az Istent kereső embereknek; most maga a császár áll tanítványai közé s aki csak parancsolni szokott, most alázatosan oktatást kér Atanáztól a mi szent hitünk titkairól. „Mint-hogy nagy csodálattal vagyunk a te példás életed, a mindenség Urával való hasonlóságod és a mi üdvözítő Krisztusunkkal való benső egyesülésed iránt, amik a te erényeid, — így ír a császár — azért dicsérünk téged, legtiszteltebb püspök, ki nem riadtál vissza seinni fáradságtól, nem féltél üldözőid semmiféle dühétől s az ősi hitben, mely neked oly drága, életveszélyek közt is kitartva, mindmáig harcoltál az igazságért; azért is dicsérünk, hogy erényes életeddel állandó példaképe vagy az egész hívő népnek. Ezennel tehát visszahívunk téged és parancsoljuk is, hogy az üdvösség hirdetésére visszatérj. Menj tehát vissza szent egyházadba, legeltesd Isten népét és imádkozzál buzgó lélekkel értünk is Istenhez. Mert tudjuk, hogy a te könyörgésed folytán úgy mi,

mint azok, kik velünk együtt keresztény módon gondolkodnak, a felséges Istentől nagy segítségben fogunk részesülni.” (MG. 26. col. 814.)

A császár másik levele, melyben szent hitünk titkairól oktatást kért, sajnos, elveszett. De bírjuk Atanáz válaszlevelét. (MG. 26. col. 814—819.)

Hogy a császárnak dicsérete mennyire nem volt pusztá előzékenység s még kevésbbé hizelgés, hanem meggyőződéses tisztelet Atanáz iránt, azt az események hamarosan megmutatták. Jovián ugyanis személyesen is óhajtotta őt megismerni s azért magához szólította Antiochiába. Atanáz szívesen tett eleget a császár óhajának. Örült a lelke, hogy végre a katolikus püspökök is szívesen láttott vendégek lesznek a császári palotában, mely évtizedek óta csak az ariánusoknak állt nyitva. A császár kitüntető tisztelettel fogadta kedves vendégét. Az a szent öröm tölthette el szívét, mely Zakeusét töltötte el, mikor az Úr Jézus tért be hozzá. Az ariánusok mindezt irigy szemmel nézték. Ha eddig is ellenséges érzülettel viseltettek Atanáz iránt, most pokoli gyűlölettel teltek el iránta. Évtizedeken át egyebet sem tettek, mint ez ember ellen harcoltak a harag és irigység minden fegyverével. A hazugság mérgezett nyilainak ezreit bocsátották reá s nem egyszer úgy látszott, hogy végeztek is vele. S most a császár oldalán áll, teljes mértékben bírván nemcsak kegyeit, hanem szeretetét is. Gyűlöletük annyira elvakította őket, hogy nem látták meg a történetekben Isten ujját, mellyel *„szétszórta a szívük szándékában kevélykedőket s letette a trónról a hatalmasokat és felmagasztalta az alacsonyakat”*. (Lk. 1, 51.) Ahe-lyett, hogy teljes vereségük tudatában letettek volna minden ellenkezésről és bűnbánóan keres-

tek volna megbocsátást annál, aki ellen annyit vétettek, újból előszedték mérges nyilaikat, a rágalom rozsdás fegyvereit s új harcot indítottak Atanáz ellen. Hiszen Konstancius is nagy barátságot mutatott valamikor vele szemben s az ő fondorkodásuk mily engesztelhetlen gyűlöletté változtatta azt nemsokára. Háttha Joviánnál is sikert érnek?

Atanáz nem jött egyedül Antiochiába. Sokan kísérték őt a császárhoz, hívei és ellenségei egyaránt, utóbbiak egy Lucius nevű ember vezérlete alatt, aki Alexandria püspöke akart lenni. Nem is nyugodtak, míg az épen kilovagló császár elé nem kerültek.

— Kik vagytok? — kérdi őket a császár.

— Keresztények vagyunk — felelik.

— Mely városból jöttetek?

— Alexandriából.

— Mit akartok?

— Arra kérünk, hatalmadra és birodalmadra kérünk, adj nekünk püspököt.

— Megparancsoltam, hogy Atanáz, aki püspökötök volt, székét újból elfoglalja.

— Ő hosszú éveken át volt számkivetésben és mint vádlott pörbefogva.

Egy katona felvilágosítja a császárt, hogy ezek ariánusok, annak a Györgynek maradék hívei, aki valóságos átká volt Alexandriának s a világnak, mire a császár megsarkantyúzza a lovát és szó nélkül otthagyja őket.

Az ariánusok azonban nem tágitottak. Másodszor is felkeresik a császárt s most már bátrabban beszélnek.

— Nekünk panaszaink vannak — mondják — bizonyítékaink Atanáz ellen. Már 30 év előtt szám-

üzte őt a nagyemlékű Konstantin, Konstancius és Julián.

— Ami 20 és 30 év előtt történt, — feleli határozottan a császár — az elévült. Ne is beszéljetekekem többet Atanázról. Tudom, miért emeltek ellene panaszt és miért volt számkivetésben.

De harmadszor is tolakodnak a császár elé.

— Más panaszaink is vannak Atanáz ellen — kezdik. — Bárkit is küldj nekünk, csak Atanázt ne!

— Megmondtam már, — szól keményen a császár — hogy Atanáz ügye el van intézve!

— Ha Atanázt küldöd, tönkremegy a városunk. Senki sem tart vele.

— Tudakozódtam és megtudtam, hogy igaz-hitű és jó tanítómester.

— Ajkai szépen szólnak, — így az ariánusok — de a szívében fondorlatos.

— Amit ti róla mondotok, elég annak megállapítására, hogy helyesen és jól tanít. Ha tehát helyesen tanít és jól beszél, szívében azonban rosszul gondolkodik, Istennel lesz dolga, mert mint emberek csak a beszédet halljuk; egyedül Isten ismeri a bensőt.

— De ő eretnekeknek mond minket.

— Ez az ő és minden jó tanítómester kötelessége.

— Hatalmadra kérünk: nem bírjuk őt elviselni! Az egyház javait is eltulajdonítja.

— Ti hát pénz miatt jöttetek panaszra és nem egyházi ügyben. Menjetek már és nyugodjatok meg! (MG. 26. col. 819.)

A támadás tehát harmadszor is kudarccal végződött. Jovian hitbéli meggyőződése és az ebből táplálkozó nagy tisztelete Atanáz iránt oly acél-

pajzs volt, melyről az ariánusok minden nyila há-
tástalanul lepattant. A császár kegye azonban nem
tette Atanáz elbizakodottá, még kevésbé bosszú-
állóvá. Az udvaroncok hódolata sem tévesztette
meg őt. Tudta, hogy náluk a hitvallás csak külső
ruha, melyet a császár vallásos meggyőződése
szerint máról holnapra változtatnak. Így fogta fel
sok ariánus püspök megtérését, köztük a caesareai
Acaciusét is. Nem lelki megtérés és nem meggyő-
ződésből fakadó meghódolás volt ez a tanító Egy-
ház előtt, hanem jellemtelen köpönyegforgatás és
kicsinyes önzés, mely csak magával törődik, csak
a magáérdekeit tartja szem előtt. Nem e megtérések-
ben találta Atanáz legnagyobb örömét, hanem az
Egyház szabadságában, abban, hogy ismét szaba-
don hirdetheti az evangéliumot és szabadon telje-
sítheti főpásztori kötelességeit a hívek lelki gondo-
zásában. Az idő eljárt fölötte is: 68 éves volt
ekkor; de sem a kor, sem a kiállott sok nélkü-
lés és szenvedés nem bénította meg lelkét. Azzal
az örömmel, melyet a földműves érez vihar után,
ha úgy látja, hogy az nem tett kárt a vetésben,
folytatta Atanáz is lelkipásztori munkáját hívei-
nek körében. Most az a vihar nagy jótéteménynek
is bizonyult, mert elsöpört egy császárt, aki a
krisztusi hit kiirtását tűzte ki uralkodásának, sőt
életének céljául és szétkergetve az üldözés sötét
felhőit, Jovián személyében oly védelmezőt adott
az Egyháznak, aki katolikus meggyőződésének
nemcsak bátor kifejezést szokott adni, hanem ér-
vényt is tudott szerezni. Jovián e tiszteletreméltó
hitvallása és erélyes fellépése Atanáz érdekében
béklyóba verte az ariánus önteltséget s erőszakos-
ságot, viszont az Egyházra úgy hatott, mint a má-
jusi eső, melynek nyomában virágba fakad a ha-

tár. Atanáz örvendezve nézte e virágfafakadást s bizonyára hálatelt szívvel énekelte az apostollal: „Az Istent szeretőknek minden javukra szolgál“. (Rm. 8, 28.)

5. Ötödik számkivetése 367.

A szenvedés pohara, melyet Isten Atanáznak szánt, még nem telt meg egészen. Alig süttött ki a nap, máris eltakarta egy fekete felhő és sötétség borult ismét a keleti egyházra. A jólelkű Jovián csak nyolc hónapig uralkodott, midőn 364 február 16-án hirtelenül ragadta el őt a halál az élők sorából. Valószínűleg erőszakos halállal halt meg: a mélyen vallásos és erősen katolikus császár nem kellett sem a pogányoknak, sem az ariánusoknak. de még az üreslelkű udvaroncoknak sem, akik megszokták úgy élni, amint különböző szenvedélyeiknek jól esett. „A gonoszság — írja Hergenröther — nem tűri az erényt s a sötétség nem a világosságot.“ (Ath. 20.) A jobbak mind megsiratták, mert nemes lelkülete, jellemessége és lelkiismeretessége, mely a legfőbb hatalomban a legnagyobb kötelességet látta, kiváló államférfiúi és hadvezéri képességei áldásos és dicsőséges uralkodást helyeztek kilátásba. Az elárvult trónt a katolikus Valentinián foglalta el, aki azonban a birodalom keleti felét átengedte fivérének, az ariánus Valensnek s ezzel új üldözést zúdított a keleti egyházra. Mert Valens Eudoxius, Konstantinápoly ariánus püspöke keresztelte és nevelte meggyőződéses ariánussá, telve gyűlölettel a katolikusok iránt. Valens ebből nem is csinált titkot. Alig emelkedett trónra, egymás után adta ki rendeleteit az arianizmus visszaállítása érdekében. A 366-ban Nikomédiában tartott zsinaton nyíltan is ariánus-

nak vallotta magát s az arianizmust tette uralkodó vallássá. Még a pogányoknak és zsidóknak is teljes vallásszabadságot biztosított, csak a katolikuskokat üldözte minden hatalmában álló eszközzel egészen úgy, mint annak idején Konstancius. E szomorú idők története mégis ragyogó betűkkel van az Egyház évkönyveibe beírva, mert minél inkább üldözte a császár Krisztus híveit, annál inkább kellett meggyőződnie, hogy „a korlátlan császári hatalommal szemben is van egy áthághatlan gát: a katolikus lelkiismeret”. (Hergenröther: Ath. 20.)

Eudoxius azonban nem szűnt meg tanítványát újabb és nagyobb erőszakosságokra ragadni. Ő is Atanázban látta legnagyobb ellenségét, a katolikus hitnek ama bátyját, melyen minden ariánus fondorkodás és erőszakoskodás tehetetlenül megtörik. A császár engedelmes tanítványnak bizonyult. Többet tett, mint amennyit mestere talán kívánt, mert 367-ben rendeletet adott ki, mellyel mindazokat a püspököket, akiket Konstancius széküktől megfosztott és Julián visszahívott, ismét száműzte.

A császári rendelet alig szült valahol oly nagy elkeseredést, mint Alexandriában. Alig rajonghatták még körül a számkivetésből haza tért püspököket, s ime újból ki akarják őt ragadni körükből, a mindnyájukat szerető és szeretettel gondviselő atyát a nagy család köréből. Örömüket, melyet visszatérése fölött éreztek, túlhamar akarja tőlük elrabolni az ariánus császár. A templomok, melyek csak az imént visszhangzottak öröm és hálaének-től, ismét síró panasztól hangosak. Sírnak a papok, mert meg akarják őket fosztani püspöküktől. Sírnak a hívek, mert el akarják tőlük vinni főpásztorukat. Sírnak a szegények, sírnak az árvák és

özvegyek, sírnak a betegek, mert Atanáz a szegények atyja, az árvák vigasztalója, a betegek gondviselője, az özvegyek támasza volt. Mind sírnak, mert ő mindenkinek mindene volt. S miként a fuldokló a szalmaszáalba is belekapaszkodik, úgy ők is a császári rendelet szavaival vélik szeretett püspöküket megmenthetni. Mert talán nem is vonatkozik reá ez a kegyetlen rendelet. Hiszen azokat sujtja számkivetéssel a császári szózat, kiket Konstancius megfosztott püspöki székiüktől és Julián visszahívtott. Már pedig Atanáztt Julián is elűzette a városból és nem hívhatta többé vissza. Bízót örömmel adják elő okoskodásukat a város prefektusának, aki látva a nagy nyugtalanságot és attól félve, hogy az egyre hangosabban megnyilatkozó elégedetlenség végre is lázadásban fog kitörni, szívesen megígéri nekik, hogy kérésüket külön a császár elé fogja terjeszteni.

Atanáz tisztában látott. Amily jólesett főpásztori szívének a hívek szeretetének és ragaszkodásának e naiv megnyilatkozása, époly biztosra vette, hogy a császári rendeleten az mitsem fog változtatni. Azért felhasználva a nép megnyugvását, a kedélyek lecsillapodását, melyet a prefektus ígérete idézett elő, észrevétlenül elhagyta a várost. Isten Lelke vitte őt ki belőle, az a Lélek, aki állandóan összeköttetésben áll Krisztus Egyházának elöljáróival, irányítja, bátorítja, felvilágosítja és megvédi őket a világ hatalmasainak erőszakosságai ellen. Atanáztt is ő védte meg s vezette ki a halálos veszedelemből. Még annak a napnak éjjelén megszállták a császár katonái azt a templomot, melyben Atanáz tartózkodott. Át is kutatták minden zegét-zugát utána, de eredmény nélkül. Atanáz már biztonságban volt. A város közelében tar-

tózkodott s minthogy a császár kiüzte őt az élők köréből, a holtak csendes birodalmában. a temetőben keresett és talált menedéket.

Távozása most is szomorúsággal tölté el a hívek szívét, de e szomorúságot mégis enyhítette az a tudat, hogy így elkerülte a halált. A katonaság megjelenése ellenben s a templomnak erőszakos felkutatása újból hullámszóba hozta a lelkeket. A város prefektusának éber figyelmét ez nem kerülhette el. Nem is késett a császárt erről értesíteni. S Valens jobbnak látta meghátrálni, mintsem egy veszedelmessé válható lázadásra okot adni. Alig négy hónap mulva, hogy említett rendeletét kiadta, visszaszólitotta Atanáz szék helyére. S újból kisütött a nap Alexandriában s újból örömeiktől visszhangzottak a templomok. A jó pástör ismét ott állt nyája között, végre úgy, hogy el se hagyja többé őket. Utolsó számkivetése a temetőbe vezette őt, édes szüleinek sírboltja szolgált neki lakásul. Mintha visszatért volna oda, ahonnan csaknem 70 év előtt elindult az élet keresztútjára: a szülői házba. Mert most sírbolt volt a házuk s valamikor oly beszédes ajkuk régen elnémult. Atanáz mégis meghallotta szavukat: sírok közt, abban a halálos csendben meghallja s megérti a lélek az ott lakóknak néma beszédét is. Mintha hívták volna! Mintha kitárták volna karjaikat, úgy mint 70 év előtt, hogy szívükre öleljék. S biztató volt a tekintetük. Nemes önérzet sugárzott ki szemükből, mely könnyben úszott. Mintha azt mondták volna neki: Örömünk és büszkeségünk vagy te, édes fiunk! Jutalmunk és boldogságunk! Jöjj! Az Úr megelégette harcodat érte! Jó harcot harcoltál, mert megtartottad és megvédelmezted az igaz hitet! Ékes korona vár reád! Jöjj hát! Mi várunk!

Az ötödik számkivetésből is ugyanazzal a meggyőződéssel tért vissza otthonába Atanáz, mint az előbbi négyből: „Az Istent szeretőknek minden javukra szolgál”. (Rm. 8, 28.)

III. A nagy egyháztanító.

A tengeri viharról szóló elbeszéléssel nemcsak történetet írtak az evangélisták, hanem jövődőlést is. Alig siklott ki Péter hajója pünkösöd csendes révéből a nyílt tengerre, máris heves szelek kezdtek vitorláit tépdesni. Alig adott magáról életjelt e pünkösödnek szülöttje, máris élesre fent török villogtak meg fölötte. Az Egyház már születésében is híven osztozik isteni Alapítójának sorsában, kinek jászola fölött szintén török villogtak. De a császárhóhérok nem értek célta. Miként a betlehemi Kisded erőteljes gyermekké fejlődve tért vissza egyiptomi számkivetéséből, épúgy az Egyház is megerősödve került ki a vérengző császárok által készített három százados vérfürdőből. A milánói szabadságlevél azonban korántsem jelentett örök békét. Megszüntette a százados vérfürdőt, felhozta az Egyházat a katakombákból az élet fórumára, polgárjogot adott a számkivetettnek s megoldva rabláncait felszabadította krizmás kezét arra a nagy kultúrmunkára, melynek százados gyümölcseit, népeket nemesítő, egyéneket boldogító áldásait mi is élvezzük; de az ellentétes szeleket nem tudta megszüntetni. Amikor elültek a véres üldözések három századon át tomboló hullámai, a különféle tévtanok viharai zúgtak végig a lelkek világán oly félelmetes hullámverést idézve elő,

mely nem egyszer végveszéllyel látszott fenyegetni Krisztus Egyházát.

Ilyen rémes vihar volt az is, melyet Árius támasztott Jézus Krisztus istenségének tagadásával. Mint gyenge szellő vette kezdetét Alexandriában, de nagyon rövid idő múlva orkánná nőtt, melynek pusztításait sírva nézte az Egyház Rómában épűgy, mint Jeruzsálemben. De Krisztus most sem hagyta el Egyházát. Nem szüntette meg e vihart egyetlen szavával, mint akkor a tengeren, de támasztott olyan férfiút, aki püspöki méltóságában a pápa tekintélyével lépett fel ellene s e tekintély súlyával vetett gátat rombolása elé. (Dr. Bardenhewer: *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, III. 45.) E gondviselészerű férfiú Atanáz volt, kit a Teremtő mindama kegyelmekkel megajándékozott. mindama képességekkel felruházott, melyek szükségsek voltak, hogy az alattomoság, rágalom és erőszakosság nemtelen fegyvereivel küzdő ellenfelet legyőzze. Mindenek előtt mélységes, megingatlanul erős hitet adott neki az Úr — nazianzi szent Gergely „az Egyház oszlopá”-nak dicsőíti a fölötte mondott emlékbeszédben — s ehhez oly éleslátást, mellyel első tekintetre felismerte ellenfelének tévedését, bármily fényes ékesszólással védelmezte is azt. Bármennyire kitűntek az ariánusok a vitázás művészetében, Atanáz ebben is messze felülmulta őket. „Míg ők minden mélyebb vizsgálódás nélkül szűkölködtek, addig ő mélyen járó elmével bírt s az eszmék nagy gazdagságával rendelkezett. S eze-
ket bámulatos világossággal s meggyőző ékesszólással tudta kifejteni.” (Möhler 107.) Árius tévelye arra kényszeríté őt, hogy a Szentháromság titkainak örvénylő mélységeibe szálljon alá, melyekből ügyes búvárként ritka gyöngyökkel tért vissza.

Tiszta megismeréseivel, biztos megállapításaiival tanítómesterévé lett az összes századok hittudósainak s megjelölte az irányt, melyben haladniok kell, ha nem akarnak a tévely útvesztőire tévedni. Éleslátásával pedig arányos volt ékesszólása is. Amit elmélyedő lelke kitermelt, azt ő világosan, meggyőzően és érthetően el is tudja mondani élő szóval épügy, mint írásban. Ékesszólása nem a szavak keresettségével, nem a beszéd mesterkéeltségével tűnik ki, hanem az igazság fényében tündöklök s a meggyőződés erejével hat. Nem vidám, játszi zene, amely elbájol, hanem csupa Wagneri dallam, csupa Beethoveni akkord, mely ünnepi hangulatot lop be a lélekbe. Művei nem virágos rétre vezetnek, melyet víg csobogású csermely öntöz, melyről százféle virág árasztja felénk édes illatát s mely fölött ékes madárcák énekelnek, hanem olyan erdőbe, melyben százados fák messze elágazó, lombdús ágai közt örökös szellő suttoz titokzatosan, mohos tövükben pedig szent remeték imádkoznak és elmélkednek az Örökkévalóról s az örökkévalóságról. Atanáz mindig nagy igazságokat tárgyal; legtöbbször a hittitkoknak elragadó, fenségükkel fel-emelő, de megfoghatatlanságukkal lesújtó szféráiban jár, azért komoly s emelkedett mindig a beszéde. „Hívő lelke megbotránkozik az ellenfelek istentelen állításai fölött, a Szentírásban való jártassága az érvek kimeríthetlen készletével látja el őt, természetes éleslátása minden ellenvetést szét tud szedni s a meleg, emelkedett, a legmélyebb meggyőződésből fakadó hangban van valami magával ragadó.” (Bardenhewer III. 45.) „Összes műveiben — írja Silbert II. 317. — jól tudta írásmódját úgy a tárgyhoz, mint a személyekhez

alkalmazni, akikkel tárgyalt. Beszéde mindig anynyi kellemmel, erővel és szerénységgel van fűszerezve, hogy az olvasó meg is szereti az igazságokat, melyeket bizonyít. Bizonyítása mindig világos, irálya egyszerű, de értelmes, élénk és erőteljes.“ Művei ép azért kezdettől fogva nagy tekintélynek örvendtek és köztiszteletben álltak, „mert azokkal — úgy mond alexandriai szent Cyril MG. 25. CCLXXVII. — mint valami jóillatú kenettel az egész világot csodálatosan felüdítette“. Kosmas apát sokak gondolkodását tolmácsolta, mikor azt tanácsolta Moschusnak: „Ha ráakadsz valamire Atanáz műveiből és nincsen papirod, írd le ruháidra“. A leírásokban nem is volt soha hiány, de köszönet sem mindig. A nagy tisztelet, mellyel a századok Atanáznak adóztak, nem egy idegen művet írt az ő nevére, az érdekelt eretnekek ellenben sok helyen hamisították meg azokat. Az ókori irodalom kutatói megtisztították e salaktól az aranyat és különválasztották a csempészetet az eredetitől, a Migne-féle kiadásban egy teljes kötetben. (MG. 28.) Atanáz nem szorul idegen tollakra! Irodalmi hagyatéka így is tekintélyes. Lángelméje folyton termelt. A történelem ismer harmincéves háborút: Atanáz ötven éven át állt harcban és e harc fáradsagai s veszélyei között is mindig talált időt értékes gondolatainak megörökítésére. A történelem s az igazság iránti felelősségének tudatában nem rejti véka alá azt a csodás világosságot, melyet Istentől kapott és nem szűnt meg imádságos szorgalmának olajával táplálni. Művei Migne kiadásában három kötetet töltenek be s az alább említettek korántsem merítik ki azoknak sorozatát. Alexandriának az a világító tornya, melyet II. Ptolemeus épített, rég megszűnt világítani. Szent püs-

pöke, Atanáz tizenhat század mulva is messzire világító fároszként áll az igazság révébe törtető lelkek világában és hatalmas fénysugarakkal világítja meg Krisztus Egyházát az egész földkerekségen. A századok nem törték meg fényerejét s bár milliók töltöztek vele, nem fogyatkozott meg máig sem. Minden természetes fényforrás kimerül idővel, mert tápláló anyjuk, a nap is folyton hül. A lélek örökké él, gondolatai s alkotásai halhatatlannok. Mennyivel inkább az oly kiváltságos, oly tüneményes lélekéi, mint amilyen Atanázé volt. Mint ahogyan az egyiptomi piramisok hűségesen állnak őrt a fáraók emléke fölött, úgy őrzik Atanáz áldott emlékét is azok a szellemi piramisok, melyeket műveiben emelt magának. Némáságukban is hangoz tanúságot tesznek írójuk nagyságáról s megerősítik a történelem ítéletét, mellyel Atanáz a nagy egyháztanítók dicső sorába állította!

1. Hitvédelmi munkái.

A krisztusi hit lángoló szeretete, mely Atanáz szívét mindig hevítette, természetszerűen hittudományi és hitvédelmi művek írására sarkalta őt s igaza van Bardenhewernek, midőn azt mondja, hogy „más körülmények között is íróvá lett volna s akkor is a megtestesülés hittételét választotta volna kedvenc tárgyává“. (I. m. 45.) Első szárnypróbája is megerősíti ezt. A sas a magasba vágyik! „Az Ige megtestesüléséről“ szóló művének (MG. 25. 96—198.) csak mintegy előszava „a pogányok elleni irat“-a. (MG. 25. 1—96.) Kimutatván ugyanis előbb a sokistenség tarthatatlanságát és semmiségét s behozonyítván ezzel szemben az egyistenség kizárólagos jogosságát, fenséges tanításban mu-

tatja be a megtestesülés titkát, megcáfolva mindazon ellenvetéseket is, melyeket úgy a zsidók, mint a pogányok ellene hangoztattak. „Az első kísérlet Jézus élete legfontosabb mozzanatainak s az egész kereszténységnek tudományos rendszerbe való foglalására“ — mondja Möhler (123. l.); „a régi egyház megváltástanának klasszikus tolmácsolása“ — írja Bardenhewer. (III. 52.) Pedig Atanáz alig volt 25 éves, amikor azt 320-ban írta. (Bibliothek der Kirchenväter: Athanasius II. 5.)

„Isten, a világ teremtője — olvassuk *„a pogányok elleni iratát“*-ban — túlradó szeretetében tulajdon Logosa, a minket üdvözítő Jézus Krisztus által saját képére teremtette az emberi nemet s azt akarta, hogy az ember a kegyelem birtokában igazán boldog, halhatatlan életet éljen. De az emberek nem becsülték a jobbat s azt keresték, ami közelebb állt hozzájuk. Közelebb pedig a test állt az ő érzékeivel. Elfordulva Istentől s az ő szeretetétől, az ember a test különböző kívánságainak adta át magát. — Némely pogány bölcselő ugyan azt hirdette, hogy a rossz önálló állag és önmagáért létezik. De tévedtek, akár mikor tagadják, hogy a Teremtő minden létezőnek végső oka, akár mikor megengedik, hogy ő a mindenség teremtője, de egyúttal a rossz végső okának mondják, mert szerintük a létező dolgok közé a rossz is tartozik. Mert a rossz nem származik a jóból, nincsen is benne s nem létezik általa. A jó nem lehetne többé jó, ha a rosszal vegyülne vagy forrása volna a rossznak. — Az eretnekek persze egy másik istent is képzelnek maguknak mint a rossznak ősoját. De ezeket könnyű megcáfolni úgy a Szentírásból, mint az emberi észből. A rossz nem jön Istentől s nincs is Istenben, kezdetben nem is volt s nem is önálló állag, hanem a jótól elfordult ember gondolta ki, ami nincs és neki kedvez. Így a bálványok kigondolása is a rosszból származik. Az Istennek tartozó tiszteletet előbb az égre a napra, holdra és csillagokra vitték át.

Majd mélyebbre süllyedve a levegőt istenítették s a légi tüneményeket mondták isteneknek. Végre embereket emeltek isteneik közé, úgy életben levőket, mint megholtakat, sőt kődarabokat és fatuskókat, csúszó-mászó állatokat és dúvadakat. S ha legalább itt megállapodott volna az esztelenek vakmerősége! De soha nem létezett s egyáltalában nem létező dolgokat tettek meg istenneké. Ilyenek az egyiptomiaknál a kutya-, kígyó- és számárfejű istenek, a libyaiaknál a kosfejű Ammon. — Mások még tovább menve gonoszágukban, a kéjt és bűnös kívánságot istenítették. Ilyen az ő Erosuk és Aphrodite Paphosban. — Uralkodókat is istenítették vagy azok gyermekeit majd az irántuk való tiszteletből, majd a zsarnokságuktól való félelemből. Ilyen mostanában Antinous, Hadrián császár kedvence, kit ugyan embernek tudnak és pedig oly embernek, ki tele volt kéjjel, de akit mégis tisztelnek attól való félelmükben, aki ezt megparancsolta. Midőn ugyanis Hadrián Egyiptomban járt, megparancsolta az elhunyt Antinoust, kéjének eszközét tisztelni, mert halála után is szerette ezt az ifjút. Senki se csodálkozzék ezen, mikor napjainkban is így tesz a római szenátus, mintha hatalmukban állana isteneket teremteni, holott maguk csak emberek és nem tagadhatják halandó voltukat. De így volt ez a görögöknél is s a legfeltűnőbb az, hogy még Plátó is, a nagyhírű bölcse, Sokratessel leszáll a Píraeusba Artemis imádására, kit emberkéz alkotott. — Istennek nincs teste, ő örökéletű s nem szorul rá semmire. A bálványok pedig mulandó alkotások és emberi gondozásra szorulnak. Hisz sokszor látjuk, mint újítatnak meg, miután eső, idő vagy valamely teremtmény azokat eléltelenítette. Mily dörék tehát, kik isteneknek mondják saját alkotásaikat s oltalmat kérnek azoktól, miket szorgosan kell gondozniok, hogy ne pusztuljanak el előttük. — Miként azok, akik elfordulnak a naptól és sötét helyen tartózkodnak, úttalan utakon bolyonganak, a jelenlevőket nem látják, a távollevőket pedig jelenlevőknek képzelik s bár néznek, mégsem látnak, épúgy azok is, akik elfordultak az Istentől és lélekben

elsötétültek, mint a részegek és vakok oly dolgokat képzelnek el, melyek nem is léteznek. — A sokistenség különben atheismusba vezet, mert mikor az egyik város a másoknak isteneit elveti, mind összevéve az összes isteneket vetik el. Az egyiptomiak az Apis bikát tisztelik, mások ugyanazt Zeusnak feláldozzák. A libyaiaknak van egy Ammon nevű kosuk, melyet istenként tisztelnek, de mások épen kost áldoznak előszeretettel. Az egyik hely istenei tehát másutt áldozatul hozatnak az ottani isteneknek. — Sőt, némelyek annyira mennek istentelenségükben és esztelenségükben, hogy képzelt isteneknek még embereket is feláldoznak. Így tesznek a skyták a hajótöröttekkel és mindazokkal a görögökkel, kik élve kerülnek kezeikbe. Mások Ares tiszteletére százas csoportokba osztják a hadi foglyokat és ugyanannyit ölnek meg, ahány százat elfogtak. — De nemcsak a skyták követtek el ily kegyetlenségeket. Az egyiptomiak is mutattak be ily áldozatokat Hera tiszteletére. A főniciaiak és kretaiak Kronos kegyét gyermekáldozataikkal iparkodtak megnyerni. A régi rómaiak is emberáldozatokkal tisztelték az ú. n. latiumi Zeust.“

Atanáz e szomorú lelki világ ecsetelése után áttér a Logosra, mint a mindenség teremtetőjére és kormányzójára, „hogy őáltala az Atyát is megismerjük s a pogányok belássák, mennyire távolodtak az igazságtól“. Előbb azonban kimutatja a lélek értelmességét és halhatatlanságát, „mert vannak eretnekek, akik ezt tagadják s azt hiszik, hogy az ember semmi egyéb, mint a látható testalkat“. „Csak az ember gondol kívül álló dolgokra, jeleníti meg magának a távollevőt, mérleget és határozza el magát szabad ítélettel arra, amit jobbnak ismert meg. Az értelem nélküli teremtmények csak a jelenvalókat látják és csak arra törekszenek, ami szemük ügyébe esik, még ha ebből kár is háramlik rájuk. Így mindenki tapasztalja, hogy az emberi értelem más valami, mint a testi érzékek. S mivel más valami, ép azért az érzékek bírójává lesz s megítéli azt, amit ezek felvesznek, emlékezetben tartja s megmutatja nekik a

jobbat. Erre csak ember képes s ép ebben nyilvánul meg a lélek értelmes volta, ami megkülönbözteti az értelem nélkül teremtményektől. A halandó ember gondolkodhatik halhatatlanságról, a mulandó ember az örökkévalóságról annyira, hogy közömbössé válik a jelenvalók iránt és az örökévalók után vágyódik. A test önmagától nem jutna ilyen gondolatokra, melyek fölötte állnak s egyáltalában nem gondolna kívülre álló dolgokra, mivel halandó és mulandó. Más valaminek kell tehát lennie, ami az ellentétet s a test természetét felülmulót gondolja. De mi lehetne ez más, mint az értelmes, halhatatlan lélek? A léleknek a testtől való különbözőségéből halhatatlansága is következik „mert ha a test természeténél fogva halandó, akkor a léleknek halhatatlannak kell lennie, hisz egészen más mint a test. Ha továbbá a lélek az, amely a testet mozgatja, úgy ebből következik, hogy a lélek, mely magamagát mozgatja, a testtől való elválása s ennek eltemetése után is önmaga mozgatja magát, vagyis tovább él, mert hisz mozgása nem más, mint élete. — Ezt a testben való tevékenységéből is beláthatjuk. Mert ha a test tehetetlenül nyugszik is az ügyben s meg sem bír mozdulni, a lélek saját erejéből mégis a test természete fölé emelkedhetik és szinte megválva tőle, bár mégis egyesülve vele gondolkodik és vizsgálja a természetfeletti rendet: sőt gyakran összeköttetésbe lép szentekkel és angyalokkal, akik a látható világon kívül állnak. Mennyivel inkább fogja a testtől való különválása után — ha Istennek úgy tetszik — a halhatatlanság fényét szemlélni? Mert ha már a testtel való összeköttetésben testen kívüli életet él, úgy még inkább fog a test halála után tovább élni és élni meg nem szünni, Isten kegyelmes rendelése szerint, aki úgy teremtette az ő Logosa, a mi Urunk Jézus Krisztus által“.

E kitérés után folytatja bizonyítását. Kifejtve a felesleges összhangot, mely a természetben uralkodik, így ír: „Ha tehát a természetben nem szabálytalanság, hanem szabályosság, nem rendetlenség, hanem rend uralkodik és mindenben összhang, józanul gondolkodva

arra kell következtetnünk, hogy létezik egy Úr, akitől mindez származik s aki ez összhangot létrehozza. Mert ha szemünknek láthatatlan marad is, a rendből és összhangból mégis következtethetünk az Úrra, a rendezőre és királyra. Mert ha látjuk, hogy például egy államban, mely sok és sokféle emberből áll, kicsinyekből és nagyokból, gazdagokból és szegényekből, aggastyánokból és ifjúkból, férfiakból és nőkből, e sokféle elem mégis összhangban él egymással, tehát a gazdagok nem harcolnak a szegények ellen, a nagyok nem a kicsinyek ellen, az ifjak nem ellenkeznek az aggastyánokkal, hanem mind valamennyien békés egyetértésben vannak egymással, ha mondom ezt látjuk, biztosan azt következtetjük, hogy itt egy kormányzó van, aki az összhangról gondoskodik, mégha őt nem is látjuk. A rendetlenség fejtelenséget árul el, a rend kormányzóról tanuskodik. S ha a test tagjait összhangzó együttműködésben látjuk, tehát hogy a szem nem ellenkezik a hallással s a kéz nem harcol a láb ellen, hanem minden egyes tag ellenkezés nélkül teljesíti feladatát, úgy ebből biztonssággal következtetjük, hogy a testben lélek lakik, mely a testtagokat kormányozza, még ha nem is látjuk. Ép-úgy kell a mindenségben uralkodó szabályosságból és összhangból a világ kormányzóját, Istent elismerni és pedig egyes számban és nem többesben. Már a mindenség rendje s a részek közti összhang nem sokra mutat rá, hanem egyre, aki azokat uralja és kormányozza, a Logosra. Mert ha sok kormányzója volna a teremtnak, ilyen rend nem is volna lehetséges, mivel mindegyikük mindent akarna kormányozni s a többivel harcban állna. Miként a sokistenséget (polytheismust) az istenség tagadásának (atheismusnak) állítjuk, épúgy sokak uralma fejtelenséget (anarchiát) jelent. Ahol nincsen uralkodó, szükségképen rendetlenség áll be. Másrészt a sok és sokféle rész közti összhang egyetlen uralkodóra mutat rá. Ha valaki például egy sok és különböző húrú hárfát hall messziről szólni és ámul a húrok harmonikus összhangzása fölött, mert nem a mély vagy magas vagy közepes húr szól egymagában.

hanem mind valamennyi egy közös akkordba olvad össze, úgy bizonyára nem azt következteti ebből, hogy a hárfa magától szól vagy hogy sokan pengetik, hanem inkább azt, hogy csak egy hárfás egyesíti művészetével az összes húrokat tökéletes összhangba, még ha őt nem is látja. Épígy következik a világmindenségben uralkodó összhangzó rendből, abból a tényállásból, hogy a felsőbb nem fordul az alsóbb ellen, sem az alsóbb a felsőbb ellen, hanem minden egy közös rend szolgálatában áll, hogy csak egy és nem sok kormányzót és királyt szabad az egész teremtés fölött gondolnunk, aki fényével mindent megvilágít és mozgat. De ki lehetne ez más, mint Krisztusnak legszentebb, felséges Atyja, aki saját bölcsességével és tulajdon Logosával, a mi Urunkkal és Üdvözítőnkkel mindent jóra irányít, rendel és tesz. — A Logoson nem azt a Logost értem, aki minden teremtetett lénnel egyesítve van és azzal születik, akit némelyek — a stoikusok — „termékenyítőnek (*spermatikon*) szoktak nevezni. Oly értelemben sem veszem az ígét, amint mi emberek használjuk, a szótagokból álló ígét: hanem értem a jónak élő és tevékeny Istenét, a mindenség Istenét, aki önmaga által Logos (*Autologos*), aki különbözik a teremtetett dolgoktól s az egész teremtetéstől, aki az Atyának tulajdon és egyetlen Logosa. — Mint a jóságos Atyának jóságos Logosa rendelte el a világ berendezését, amikor az ellentéteket kiegyenlítve összhangot alkotott belőlük. Ő „az Istennek ereje és bölcsesége“ adja az égi testeknek körfutásukat és erősíti meg a földet lebegésében intésével. Ötöle megvilágítva adja a nap a földnek a világosságot s kapja a hold az ő fényét kimérve. Neki köszönhetjük, hogy esők áztatják a földet, hogy a tenger határai közt maradjon a föld bőven terem mindenféle növényt. — De ha ez így van s töle függ ég és föld és minden, ami abban létezik, mily dörék akkor azok, kik nem akarják őt elismerni és tisztelni, hanem a nemlétezőt a valóság fölé emelték s az egyedül való Isten helyett a nem létezőt istenítették, esztelen gonoszságukban a teremtetést imádták a Teremtő helyett. Ez éppolyan, mintha valaki bá-

mulva állna a város házai előtt, de ezeknek építőmesterét figyelemre sem méltatná, vagy mintha valaki dícsérné a hangszert, de nem akarna tudni arról, aki azt készítette és felhangolta. Amint az ilyen ember értelem nélkül való, épúgy szellemileg betegeknek tartom azokat, akik nem ismerik el az Istent s nem tisztelik az ő Logosát, a mindenek megváltóját, a mi Urunkat, Jézust Krisztust, aki által az Atya mindent elrendez, fenntart és mindenről gondoskodik.“

„A *Logos megtestesüléséről*“ szóló műben Atanáz mindenek előtt a világnak és az embernek a Logos által való teremtését bizonyítja a görög bölcsélet tévedéseivel szemben s rámutatva a bűnbeesés szomorú következményeire az azokból való megváltásban Isten könyörületes jóságát ecseteli. Mert a Logos „megkönyörült a mi nyomorúságunkon, leereszkedett a mi mulandóságunkhoz s hogy az Atyának műve az emberben ne hiúsoljon meg, testet vett fel és pedig nem más, mint a mi testünket a bűntelen és szeplőtelen Szűz érintetlen testéből. Mint az Atyának fia halhatatlan; azért vett fel halandó testet s e testet szeplőtelen áldozatként halálra adta, hogy e helyettesítő áldozattal elűzze mindnyájunktól a halált. Mert mindenek fölött állván mindnyajunk életeért váltságdíjat fizetett és kifizette adóságunkat halálával. S így mint az Istennek halhatatlan fia a test révén mindnyájunkkal közösségbe lépven, természetesen minket is mindnyájunkat halhatatlanságba öltöztetett a feltámadás ígéréteben. Mert a halálnak nincs többé hatalma az emberek fölött a Logos miatt, aki köztük *egy* testben lakozott. Mint mikor egy hatalmas király valamely nagy városba jön s bár ott csak *egy* házban vesz lakást, mégis az egész városnak szerez becsületet, úgy hogy nem támadja azt meg többé ellenség vagy rabló, hanem teljes tiszteletben tartja a benne lakó, bár csak *egyik* házában lakó király miatt, — így volt a dolog a mindenség királyával is. Az emberi nem elpusztult volna, ha az Úr és Üdvözítő, Istennek fia nem jött volna el a halálnak véget vetni“. — Jézus Krisztus is evett, ivott, kifáradt s aludt, mint minden ember,

„de miként ez valóságos emberségéről tesz tanuságot, úgy a testével végbevitt művei Isten fiának bizonyítják. — Mert ha ördögöknek parancsol s azokat kiűzi, úgy ez nem pusztán emberi, hanem isteni mű. S ha látjuk, mint gyógyít betegségeket, ki tartaná őt akkor még pusztá embernek és nem Istennek? — Kit ne juttatna a tény, hogy a születés hiányait pótolva megnyitja a vakon születettnek szemét, arra a gondolatra, hogy az ember születése az ő hatalmának van alávetve s hogy ő az ember alkotója és teremője? Aki ugyanis olvasmit ad, amivel az ember születésétől nem bírt, annak nyilván úrnak kell lennie az ember születése fölött is. — Miután azonban teste tökéletesen emberi test volt, meghalnia is kellett. De mivel e testben a Logos lakott, nem porladt el, hanem ment maradt a romlástól. — Feltámaszthatta volna testét mindjárt halála után, de bölcs előrelátással nem így tett, mert azzal az ellenvetéssel élhettek volna, hogy nem is halt meg igazán. Viszont nem halasztotta hosszabb időre feltámadását, hogy ne mondhasa senki, miszerint más testben támadt fel. — Meghall, mivel halandó volt, de feltámadt, mivel az élet volt benne, feltámadásának tanui pedig az ő művei. — Ha a hitetlenek azért tagadják Krisztus feltámadását, mert nem látni őt, akkor természetes jelenségeket is tagadásba kell venniök. Isten lényegéhez tartozik ugyanis, hogy nem látjuk, de műveiből igenis megismerjük őt. A vak is, aki nem látja a napot, de melegét érzi, tudja, hogy egy nap sugározza be a földet. Mert már csak világos, hogy egy holt Krisztus nem üzhet ki ördögöket. De ha nevének pusztá említésére futva távoznak, akkor már csak él annál is inkább, mivel a gonosz szellemek, akik az ember előtt elrejtett dolgokat is látják, meggyőződhetnek róla, vajjon Krisztus halott-e vagy él“. — Atanáz azután hosszú sorban vonultatja fel az ó- és újszövetségi könyvekből ama bizonyítékokat, melyek a Logos megtestesüléséről szólnak, ezek közt Dániel híres jövendölését ennek idejéről. Mert a zsidók azt állítják, hogy még nem jött meg az ideje. Atanáz idézvén Dániel szavait a hetven évhétről így

folytatja: „Talán találhatnak kifogásokat a többi jövendölések ellen s magyarázhatják is ezeket egy még csak jöendő időre. De mit mondhatnak Dániel szavai ellen, melyek a felkentet hirdetik s azt nem pusztá embernek, hanem mint a szentek szentjét hirdetik, akinek eljövelekor Jeruzsálem még állni fog, de azután próféták és látomások megszűnnek Izraelben? Dávid, Salamon és Ezechiás is felkenettek, de Jeruzsálem és a templom tovább is fennállott és a próféták tovább jövendöltek: Gád, Asaph, Náthán s utána Izaiás, Ozeás, Amosz és mások. Az is igaz, hogy a felkenteket szenteknek is mondták, de sohasem „a szentek szentjei“-nek. — Mikor szűnt meg Izraelben próféta és látomás, ha nem akkor, amikor Krisztus, a szentek Szentje megjött? A Logos-Isten eljövetelének fontos bizonyítéka az a tényállás, hogy Jeruzsálem nem áll fenn többé s nincs többé sem próféta, sem látomás. Mert ha már itt van az előre hirdetett, mirevalók akkor még olyanok, akik hirdessék?” — Atanáz a zsidóknak adott cáfolat után áttér a pogányok kifogásaira. Ha a Logoshoz méltatlannak mondják a megtestesülést, önmagukkal jönnek ellenkezésbe, hiszen a görög bölcsélet az egész világot nagy testnek mondja, melyet a Logos éltet. „Ha tehát a Logos az egész világban úgy van, mint valami testben, hogyan mondható akkor hozzá méltatlannak, hogy egy emberrel egyesült? — Ha pedig azt mondják: Miért nem jelent meg a teremtés egy szebb részében, mint például a napban, holdban, a csillagokban vagy tűzben, úgy tudják meg, hogy az Úr nem azért jött, hogy tündököljön, hanem hogy gyógyítsa a szenvedőket s őket oktassa. Már pedig a teremtmények közt nem volt egy sem, mely Istenről való gondolkodásában eltévedt volna, mint egyedül az ember. A nap, hold és csillagok nem tértek el a nekik kijelölt rendtől, csak az ember fordult el a jótól.” — A pogányoknak főleg abból bizonyítja a megtestesült Logos, vagyis Krisztus istenségét, hogy Krisztust mindenütt imádják és mindenütt ugyanazt az egy Jézus Krisztust, míg a pogány istenek tisztelete nagyon szűk körökre terjed ki és számuk meg-

számlálhatatlan. Továbbá Krisztussal megszűntek a különféle jósdák és a bűvészet. Végre Krisztus erényes életre neveli az embereket, amit a pogány bölcselők nem tudtak elérni.

2. Hittudományi és vitázó munkái.

A Szentháromság fenséges titkának vizsgálása volt Atanáz legkedvesebb foglalkozása. Mint a kőszáli sas, kiemelkedni a sáros földből, a fölötté terpeszkedő lomha ködből, felemelkedni még az örökös hófedte hegycsúcsoknál is magasabb szférákba s ott az örök derű tiszta ózonjában úszni a fényes napba szegzett szemmel — ez Atanáz sas-lelkének legnagyobb öröme. A titok mindig ingerelte az ember tudnivágyását. Akik pusztán természetes erőkkel akarták a természetfeletti világot meghódítani s megfelelkezve emberi voltukról, véges értelmükkel a Végtelent átfogni, mind Ikarus szomorú sorsára jutottak. Atanáz alázatos hittel s hívő alázattal szemléli az Istent. Az ő vizsgálódása nem plátói bölcselkedés, — bár a görög bölcselőket és Plátót is jól ismerte (Möhler 108.) — hanem hívő imádás, mely az isteni kinyilatkoztatás kettős forrásából, a Szentírásból s a szent hagyományból táplálkozik. Mint Mózes az égő csipkebokor előtt, úgy Atanáz is leveti az emberi tudálékosság saruit vizsgálódásaiban és arcra borulva hallgatja a magát kinyilatkoztató Istent, hogy azután búvárként elmerüljön az isteni tanítás mérhetlen tengerébe s felhossa onnét ama drágagyöngyöket, melyeknek csillogásában most is gyönyörködünk. Az ariánusok ellen írt négy beszédje vagy könyve (MG. 26. 11—526.) egész nagyságában mutatja be nekünk Atanáz. Első

könyvében a niceai hitvallást magyarázza a Fiúnak örök származásáról az Atyából és állagi egységéről övele az ariánusok téves állításaival szemben. A 2. és 3. könyvben sorbaveszi ama szentírási helyeket, amelyekre ők hivatkoztak s kimutatva magyarázataiknak erőszakos s téves voltát, e helyek helyes értelmezését adja. A 4. könyv, mely azt bizonyítja, hogy a Fiú az Atyától különböző személy, csak lazán függ össze az előbbiekekkel s talán nem is származik Atanáztól. Épúgy kétes a „Háromságról és a Szentlélekről“ szóló mű atanázi eredete. „A megtestesülésről“ három könyvet tulajdonítanak neki, melyek közül az ariánusok ellen írott (MG. 26. 983—1028.) kétségkívül az övé, míg az Apollinarius ellen írott két könyve (u. o. 1093—1166.) eredete kétes. Az Atanáz nevééről ismeretes hitvallás — *Symbolum Athanasianum* — sem az ő alkotása, bár a történeti kutatások máig sem tudták szerzőjét megállapítani. De elnevezése is mutatja, mennyire összeforrott a köztudatban a Szentháromság tana Atanázzal. Levelei is, melyek csak csekély számban jutottak el hozzánk, főleg hittudományi kérdéseket tárgyalnak, miként a sivatagból 356—362 közt Serapion püspökhöz intézett négy levél (MG. 26. 529—676.), melyekben főleg a Szentlélek istenségét bizonyítja, továbbá a 370 vagy 371-ben írt három levél (MG. 26. 1049—1090.), melyek közül az Epictetus, korintusi püspökhöz intézett oly nagy tekintélynek örvendett, hogy az efezusi és a kalcedoni zsinatok atyái azt saját felfogásuk és hitvallásuk kifejezőjének mondták.

Az ariánusok elleni első beszédében Atanáz az eretnekségtől akarja olvasóit megóvni, kemény szavakkal illetve Áriust, mint az antikrisztus előfutárát. Ismertet-

vén Thália (lakoma) című művét, éles bonckése alá veszi téves állításait és biztos vezetőként vezet el a Szentháromság fenséges titkának örvénylő mélységei fölé. Tanítását nem emberektől vette, hanem a Szentírásból merítette, melyet sűrűn idéz: „Oly kifejezések, mint: volt idő, midőn nem létezett“ (a Fiú), vagy „mielőtt lett volna“ csak teremtett dolgokról használtak, melyek a semmiből lettek s amelyeknek az Igéhez semmi közük. Mert ha az Írás ezekkel szemben a Fiút „örök“-nek mondja, akkor a Fiú nem lett a nem létezőből s nem is tartozik a teremtett dolgok közé, hanem az Atyának örök képe és igéje, mely mindig volt és mindig van, mivel az örök világosságnak visszfénye. Mit fantazizáltak hát a Fiú előtti időkről? Vagy miért helyezték istenkáromló módon az Igét az idők utánra, mikor őáltala lettek az idők is? — De tovább mennek s azt mondják: Ha a Fiú örökkévaló és együtt létezik az Atyával, úgy ezzel már nem fiúnak, hanem az Atya testvérének mondjátok. Ó, az esztelenek! Ha csupán az Atyával való örök létezését állítanók róla s nem mondanók őt egyúttal Fiúnak, színlelt lelkiismeretességüknek még volna alapja. Ha öröknek mondjuk s egyúttal az Atyából való Fiúnak valljuk, akkor hogyan mondható a nemzett a nemző testvérének? Mert az Atya és a Fiú nem származtak egy előbb létező okfölből (principium), hogy testvéreknek volnának tarthatók, hanem az Atya okfője a Fiúnak s az ő nemzője. Az Atya tehát atya és nem fia valakinek: a Fiú pedig fiú és nem testvér. Mert az Atya állaga sohasem volt tökéletlen, hogy az, ami tulajdona, csak utólag járult volna hozzá. Aztán a Fiú sem származott az Atyából emberi nemzés módjára úgy, hogy később volna mint az atyai létezés, hanem ő az Istennek nemzése s mint az örök Isten tulajdon Fia öröktől fogva létezik. Az ember időben nemz, mert természete tökéletlen. Isten nemzése ellenben örök, mivel természete mindig tökéletes“. — Az ariánusok ugyanis azt mondták, hogy hogyan lehet Isten mindig tökéletes, ha a Fiúval gyarapodott. — „A Háromság nem lett, hanem öröktől fogva van: egyetlen Isten-

ség van a Háromságban és csak egy a Szentháromság dicsősége. És ti merészkedtek azt különböző természetekre bontani. Így a pogányok tesznek, midőn keletkezett háromságot fogadnak el. De a keresztények hite csak egy változatlan, tökéletes és mindig ugyanaz maradó boldog Háromságot ismer s azt sem nem toldja meg valamivel, sem nem engedi meg, hogy valaha is hiány volt volna benne, mert mindkettő istentelen vélekedés". — Az ariánusok Isten Igéjének örökkévalóságából a teremtmények örökkévalóságára következtettek. Atanáz így felel: „Micsoda hasonlóság van a Fiú és a teremtmények között, hogy úgy beszélhessen valaki az Atyáról, mint a teremtményekről? A teremtmény a Teremtőn kívül van; a Fiú ellenben az állagából való nemzés. Azért a teremtménynek nem mindig kell léteznie, mert a Teremtő akkor teremt, amikor akar. A nemzés ellenben nem az akaratnak van alárendelve, hanem az állaghoz tartozik. Teremtő akkor is van, ha még nincsenek teremtmények. Atyának azonban senkit sem neveznek és nincs is, ha nincsen fiú. Bár Isten mindig teremthet, a teremtmények mégsem örökkévalók, mert a semmiből lettek és nem is léteztek, mielőtt lettek volna. Hogyan létezhetett volna együtt a nem létező a mindig létező Istennel? Azért Isten csak akkor teremtette a dolgokat, amikor akarta és ez nekik javukra szolgált. A Fiú ellenben, aki nem teremtmény, hanem egyállagú az Atyával, mindig létezik." — A görög bölcsélet az „*agennētos*" = „aki nem lett" kifejezést használta Isten jelzésére. Atanáz ezzel szemben azt fejti ki, hogy „az igazságnak és istenfílelemnek jobban felel meg Istent a Fiúra való tekintettel Atyának hívni, mintsem őt csupán a teremtményekkel vonatkozásba állítani s őt „nem lett, nem keletkezett"-nek mondani. Mert amily nagy köz van az Ige és a teremtett dolgok között, épolv nagy, sőt még nagyobb a különbség az Atya-név s a „nem keletkezett" elnevezés között. A „nem lett" kifejezés a pogányok találmánya, akik a Fiút nem ismerik: az Atya-név ellenben a mi Urunknak kegyes közlése. Hitünk alapjának is ezzel a névvel kell az ő

szándéka szerint összefüggésben állnia, mert megparancsolta, hogy ne a „nem lett“ vagy lett-nek, sem a teremő és teremtménynek nevében, hanem az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében kereszteltessünk meg. — Ha az Úr nem lett volna emberré, mi nem váltattunk volna meg bűneinktől s nem támadtunk volna fel a halálból. — Meghalt testben, de ismét feltámadt, mert maga Isten volt e testben. — Azért lett az Ige, mely Isten volt, testté, hogy testben megöletvén, hatalmával minden embert életre keltsen“.

A II. és III. beszédben Atanáz mint éleslátású szentírásmagyarázó tündöklök előttünk, fölényes tudással cáfolván meg az ariánusok érveléseit a Szentírásból. Az ariánusok is, mint mind a többi eretnekek, a Szentírás szavaival bizonyígtatták tévedéseiket. Főleg Péld. 8, 22., Apcs. 2, 36., Zsid. 3, 2. és sok evangéliumi helyre hivatkoztak Krisztus istenségének tagadásában. Atanáz a mélyen járó hittudós komolyságával és alaposágával adja meg e helyek helyes s igaz magyarázatát. Sokat olvasta ő a Szentírást és sokat elmélkedett fölötte, azért hatolt be titkos mélységeibe. Lelke mint a tisztán zengő hárfa, melyen ugyanaz a Lélek játszik, aki a Szentírásban beszél; azért olyan világos és megnyugtató az ő tanítása. Örömmel olvassuk, mert megerősít hitünkben: Atanáz ugyanazt tanítja több mint 1500 év előtt, mint amit ma is vallunk! Ha a XVI. század válasújítói, vagyis az új vallás alapítói feltámadnának alig 400 éves sírjukból, szomorúan kellene látniok tanításuk elsorvadását, szellemi hagyatékuknak közel 400 részre való szétomlását. S e 400-féle hitrendszerben nem találnának egyetlen egyet sem, mely mindenben ugyanazt tartaná, mint amit ők hirdettek. Világos jele ez annak, hogy tanításuk tévedés volt, mert az igazság örökké ugyanaz! Ha Atanáz kikelne 1500 éves sírjából és fellépne a Szent Péter-bazilika szószékére, most is ugyanazt hirdetné, amit kortársainak hirdetett! Megmondotta az Úr Jézus: „Az ég és föld elmulnak, de az én ígéim el nem mulnak“. (Lk. 21, 33.)

Ugyanezzel a felemelő tudattal s jóleső érzéssel olvas-

suk a Serapionhoz intézett négy levelét is. Ez a Serapion a kolostorból került az Alsóegyiptomban fekvő Thmuis püspöki székébe és Sozomenos szerint (Hist. eccl. 4, 9.) életszentségével épúgy kitűnt, mint tudományával. Miként Alexandria szent püspöke, úgy ő is gondos pásztorként őrködött nyája fölött és nem engedte, hogy az eretnokség azt megmételje. Pedig Árius tévtanát hamarosan más követte: a Szentlélek istenségének tagadása. Természetes következménye volt ez amannak. Ha a Fiú az Atyának teremtménye és viszont teremtmője minden kívülre létezőnek, akkor a Szentlélek is az ő teremtménye. Serapion értesülvén e tévtanításról, levélben kéri Atanáz segítségét az ellene indítandó harcra. A 358 körül írt levél a már harmadik számkivetését szenvedő Atanázra indítja, hogy kifejtve a Szentháromság titkát bebizonyítsa a Szentlélek istenségét. Amit ő- és újszövetség erről csak mond, azt itt mind felsorolva és megmagyarázva látjuk.

„Isten nem olyan, mint az ember s nincsen megosztható természete — írja első levelében. — Azért nem is nemzi a Fiút megosztással. De a Fiú sem része az Atyának. Az istenségben az Atya határtalan értelemben atya és a Fiú határtalan értelemben fiú s azért az Atya mindig atya s a Fiú mindig fiú volt. S miként az Atya sohasem lesz fiú, úgy a Fiú sohasem lesz atya. S miként az Atya sohasem fog megszűnni atya lenni, úgy a Fiú sem fog soha megszűnni fiú lenni. Hasonlóképen a Lélek sem mondatik soha Fiúnak, hanem a Fiú az Atya fiának és a Lélek az Atya lelkének nevezetik s így van egy istenség a Szentháromságban s egy hit benne. Ép azért döreség a Szentlelket teremtménynek mondani, mert ha teremtmény volna, nem kötetnék össze a Háromsággal, mely csak egy Isten. Ennyi elég a hívőknek: itt a kerubok szárnyaikkal útját állják a továbbnézésnek. Mert amiről a hit révén van tudomásunk azt nem emberi bölcseséggel, hanem hívő meghallgatással kell felfognunk. Hogyis lehetne azt, ami felülmúlja a teremtettséget, méltóan megmagyarázni? Vagy melyik fül tudná felfogni azt, amit embernek sem hallani sem elbeszélni

nem szabad? — Hisz semmi teremtetten lény s főképp az ember nem tud a kibeszélhetetlenről méltóan beszélni. — A Háromság szent és tökéletes, isteni természete az Atyában és Fiúban és Szentlélekben nyilvánkozik meg; nincs benne semmi idegenszerű vagy kívülről hozzáadott s nem is áll teremtből meg teremtményből, hanem egész valójában teremtő és alkotó erő. Mindig azonos önmagával és természete szerint oszthatatlan: működése csak egy. Mert az Atya mindent a Logos által a Szentlélekben tesz. — Ez az egész Egyház tanítása az ég alatt. Aki elvesz valamit a Háromságból és csak az Atyának vagy csak a Fiúnak nevében vagy a Szentlélek nélkül az Atyában és Fiúban kereszteltetik meg, semmit sem nyer el, hanem üresen távozik és befejezetlen marad, mert a befejezés a Háromságban nyugszik. Éppúgy az is, aki a Fiút különválasztja az Atyától vagy a Lelket a teremtmények közé alacsonyítja le, nem bírja sem a Fiút, sem az Atyát, hanem az ilyen istentelen és rosszabb a hitetlennél. — Amit a Lélek valakinek kioszt, azt az Atya a Logos által adományozza. Mert minden, amivel az Atya bír, a Fiúé is s azért minden, amit a Fiú a Lélekben adományoz, az Atyának kegyajándéka. S ha a Lélek bennünk van, a Logos is bennünk lakik, aki azt adja és a Logosban az Atya is. Miként ugyanis a kegyelmet az Atya adja a Fiú által, úgy az adományban csakis a Szentlélek által részesülhetünk. Mert ha részünk van őbenne, akkor bírjuk az Atya szeretetét, a Fiú kegyét és a Szentlélek közösségét.“

Megható alázatossággal zárja be levelét a szent egyháztanító. „A pusztában fogalmaztam meg e rövid frásomat azok kedvéért, kik eltértek az igazságtól, mitsem törődve bizonyításom gyengesége s gyarlósága fölötti gúnyolódásukkal. Azzal a forró kéressel küldöm azt neked, hogy olvassad, egynémely helyen megjavítsad s a gyenge érveléssel szemben elnözéssel légy.“

A Szentlélek istenségét tagadó eretnekségnél nem kevésbé veszedelmes volt az a tévtan, melyet Apollinaris, 361 óta Laodicea püspöke hirdetett. Fel nem foghatván az isteni és az emberi természetnek Krisztus egy

isteni személyében való egyesülését, csak egy és pedig isteni természetet tulajdonított neki. Szerinte Krisztusban az emberi lélek helyét az isteni Logos foglalta el. Egy 370-ben tartott zsinat elítélte e tévelyt s Epiktetus, Korintus püspöke e zsinati határozatokat elküldte Atanáznak, aki 371-ben levélben válaszolt a püspököknek. E levélből megismerjük magát a tévtanítást is, mely szerint Krisztus teste egylényegű a Logossal, de különben csak látszólagos test volt, melyet a Logos nem Mária testéből, hanem a saját lényéből vett. Krisztus, ki testben szenvedett, nem megváltó, mert nem is Isten. A Logos csak mint szent emberben lakozott benne, de Krisztus más, mint a Logos, miként a Logos is más, mint az Isten Fia. Atanáz szent felháborodással utasítja vissza a tévedések e halmazát s kimutatja tartóhatatlan voltukat. „A Niceában egybegyült atyák — írja levelében — nem azt mondták, hogy a test, hanem hogy a Fiú maga egylényegű az Atyával s a Szentírás tanítása alapján azt vallották, hogy a Fiú az Atyának lényéből, teste ellenben Máriából való. Ha a Logos egylényegű a testtel, mely természeténél fogva a földből való s ha másrészt a Logos egylényegű az Atyával, miként a zsinati atyák vallják, akkor az Atya is egylényegű lesz a testtel, mely a földből vétetett. Hogyan korholhatják akkor (Apollinaris s az ő követői) az arianusokat, kik a Fiút teremtménynek mondják, ha az Atyáról is azt állítják, hogy egylényegű a teremtményekkel, sőt továbbmenve istentelenségükben azt mondják, hogy a Logos hússá, csonttá, testté változott át s megváltoztatta saját természetét? — A Logos, aki mások bűneit tette jóvá, maga nem vétkezett, hogy testté kellett volna változnia, magamagáért áldozatot hozni s így magamagát megváltani.“ — Atanáz azután végig megy az evangéliumon, hogy kimutassa Krisztus testének valódi voltát, de ez a test nem volt maga a Logos, hanem annak eszköze a megváltás művében. „Csodálatos is, hogy ugyanaz szenvedett is és nem is szenvedett; szenvedett, mert teste szenvedett s ő e szenvedő testben volt; és nem szenvedett, mert a Logos természeténél

fogva Isten s azért nem is szenvedhet. A test nélkül való volt a szenvedésre képes testben, a test pedig magában hordozta a szenvedésre képtelen Logost. — Krisztus teste valóságos test volt, ugyanolyan, mint a mienk, mert Mária a mi nőtestvérünk, minthogy mindnyájan Ádámtól származunk. Bár a Fiú Isten volt és a dicsőség ura, mégis testben volt, melyet a gyalázat fájára szegeztek és megcsúfoltak. A test szenvedett ugyan, midőn a kereszten átszúrták, de mivel a Logosnak temploma volt, telve volt az istenséggel. Ép azért a nap is, midőn teremtőjét a megkínzott testben szenvedni látta, visszahúzta sugarait és sötétségbe borította a földet; a test azonban halandó természete ellenére is a Logos miatt saját természete fölé emelkedett, elveszté a természete szerinti romlandóságát s romolhatlanná vált, mivel magába vonzotta volt az ember fölött álló fenséges Logost. — Az ariánusok megtagadták Krisztust, mi azonban megvalljuk és imádjuk őt, nem választván szét egymástól a Fiút és a Logost, hanem tudván, hogy a Logos maga a Fiú, aki által minden lett s aki által megváltattunk.“

3. Történeti művei.

Atanáz mint az igaz hit leghatalmasabb védelmezője az arianizmus ellen nemcsak csinált történetet, — az arianizmus története elválaszthatlanul forrt össze Atanáz élettörténetével — hanem meg is írta e történetet, nem annyira rendszeres történeti műben, mint inkább a személyét ért igazságtalan vádak elleni védelmében. Miként isteni Mesterét a farizeusok és írástudók, úgy őt is állandóan üldözték az ariánusok s nem győzván igazsággal, a rágalom saráival iparkodtak nagyságának fényét elhomályosítani. Atanáz sem mint ember, sem mint püspök nem hagyhatta szó nélkül e rágalmakat, de legkevésbé mint az igaz hit előharcosa s az ariánusok elleni küzdelemben annak

legfőbb képviselője. E védelmi iratai e kor történetének legértékesebb lapjai. Ilyen „Az ariánusok elleni védelem“ (MG. 25, 247—410.), melyet második számkivetéséből való visszatérése után, 348—350 körül írt. Ilyen a valószínűleg 357 nyarán „Konstancius császárhoz intézett önvédelem“ (MG. 25, 595—642.), melyben ama rágalom ellen tiltakozik, mintha Konstans császárt Konstancius ellenségévé tette és a lázadó Magnentiust pártolta volna. „Az ékesszólás művészetének remekalkotása“ (Bardenhewer III. 62.), melyben Montfaucon a nagy Cicerónak egy beszédét vélte olvasni. Ilyen a talán ugyanazon évben írt „Önvédelem a menekülésről“ (MG. 25, 643—680.) az ariánusoknak ama rágalma ellen, mintha gyávaságból hagyta volna el püspöki székét. A neki menedéket nyújtó szerzetesek kérésére végre 358-ban megírja „Az ariánusok történeté“-t (MG. 25, 691—796.), melyben a 335—357 közti időszak történetét adja.

„Az ariánusok elleni védelme“ a IV. század első felének leghitelesebb története. „Atanáz itt fölötte áll e kor összes történetíróinak részint azért, mert legtöbb esetben mint szemtanu beszél, részint azért, mert a legponosabban mondja el a történeteket s hozza az okmányokat is, melyeknél semmi sem biztosabb.“ (MG. 25, 246.) Atanáz nem kevesebb, mint 36 történeti okmányt mentett meg e művében az utókor számára. Nemes önértet csendül is ki művének befejező mondatából: „Annyi s oly kiváló püspöknek védelmét és szószólását mellettünk kell hogy mindenki ártatlanságunk hitelre méltó és elégséges bizonyosságának tartsa“.

Az ártatlanság nemes öntudata csendül ki a Konstanciushoz intézett védelemnek is minden sorából. „Csak szégyenpírral vállalkozom ama rágalmak megcáfolására, — írja Atanáz — melyeket — úgy hiszem — vádlóm sem merne jelenlétünkbea elmondani. Fel-

emelt kézzel, miként az apostollól tanultam *Istent hívom bizonyságul lelkem mellett*, hogy sohasem beszéltem rólad rosszat testvérednél és soha nem izgattam őt ellened, amiről rágalmaznak. — Ha az sem marad titokban, amit az emberek ellenetek, császárok, titkon beszélnek, nem kell-e hihetetlennek tartanod, hogy én a császár színe előtt, annyi ember jelenlétében ellened beszéltem volna? Én ugyanis sohasem láttam testvéredet magányosan, sem ő nem beszélt velem soha négy szem között, hanem mindig a város püspökének és másoknak társaságában járultam eléje s tértem is tőle vissza. — Vádlóm egyetlen egy tanut nem fog találni a meg nem történteokról. Én mellettem ellenben tanuskodik az igazság, sőt a te jószágod maga is. Mert emlékezél csak vissza, vajjon azon ismételt alkalmakkor, amikor veled beszélhettem, mondtam-e valami rosszat csak az Eusebianusokról is, akik pedig kegyetlenül zaklattak engem, vagy vádoltam-e olyanokat, akik igazságtalanul megbántottak? Ha tehát azokat sem vádoltam, akiket vádolni ugyancsak volt okom, micsoda esztelenségtől elragadtatva vádolhattam volna az egyik császárt a másikkal és izgathattam volna a testvért testvére ellen? — Ami pedig a másik rágalmat illeti, mintha levelet írtam volna a bitorlónak, kérlek, vizsgáld meg a dolgot úgy, ahogyan és azok által, akik által csak akarod. Hidd el nekem, császár, hogy nem is tudtam magammal elhittetni, hogy valaki ily rágalmat kieszelhetett volna. De mivel az ariánusok azzal dicsekedtek, hogy át is adta nekik azt a levelet, kimondhatatlan félelem fogott el s álmatlan éjszakákon át vitatkoztam velük, mintha jelen voltak volna. — Isten a tanum és tanum Krisztus is, hogy azt az ördögöt, Magnentiust nem is ismerem. Vajjon ismeretlen ír-e ismeretlennek levelet? S hogyan is kezdtem volna azt a levelet? Talán így: Jól tetted, hogy megölted azt, aki engem mindig tisztelettel fogadott s akinek jótéteményeiről sohasem fogok megfélemleni? Dicsérlek, hogy hozzám közel álló férfiúkat, mint hűséges keresztényeket láb alól eltettél? Igen kedves vagy nekem, amiért lemészároltad Rómában azokat, akik a

legnagyobb szeretettel fogadtak be engem? — Nagyon szeretném, ha rágalmozómat szemtől szembe megkérdezhetném, melyikünk örült inkább boldog emlékü Konstans biztonságának, melyikünk imádkozott buzgóbban érte? — Ugyanezzel a nyíltsággal és bátorsággal cáfolja elleneinek harmadik rágalmát a még fel nem szentelt templom használatáról. „Kérlek, — fejezi be védelmét — fogadd el e védőiratomat és add vissza a hazának és az egyházaknak püspökeiket és papjaikat, hogy nyilvánvalóvá legyen a rágalmozók gonoszsága, te pedig most és az ítélet napján bizalommal mondhasd a mi Urunknak és Megváltónknak, Jézus Krisztusnak: Nem vesztettem el senkit tiedből, az elűzötteket visszavezettem és visszaadtam saját egyházaiknak.“

Az ariánusok kifogyhatlanok voltak rágalmak kitálásában. Midőn Atanáz az erőszaknak engedve s az okosságra hallgatva elhagyta székhelyét, ők gyávasággal vádolták és lelkiismeretlen béresnek mondták, aki saját életét többre becsüli nyájánál. A rágalomra külön iratban: „*Önvédelem a menekülésről*“ felelt a szent püspök Elpanaszolva ama hallatlan kegyetlenségeket, melyeket az ariánusok Krisztus hívein világszerte elkövettek, áttér a gyávaság rágalmára. „Fáj nekik, — úgy mond — hogy nem tehettek el láb alól s amikor félénkséget vetnek szememre, tulajdonképen önmagukat vádolják. Mert ha csunya dolog menekülni, sokkal gonoszabb dolog üldözni. Senki sem fut a jóságos és szelíd, hanem csak a kegyetlen és gonosz ember elől. — Ha becsmerlik azt, aki elrejtőzik azok elől, kik őt halálra keresik: mit mondhatnak akkor Jákobról, mikor fut Ezsau elől? Mit Mózesről, mikor Madiam földére fut a Fáraó elől? — De talán ezeket, mint réges-régen történeteket, nem is olvasták; azonban az evangéliumban olvashatókra sem emlékeznek vissza. Mert az apostolok is elrejtőztek a zsidóktól való félelmükben. És Pál is, mikor Damaszkus prefektusa halálra kereste, kosárban bocsáttatott le a falon s így menekült meg a biztos haláltól. — Az ószövetségi törvény elrendelte, hogy menedékvárosok jelöltessenek ki. Az idők teljességében pedig az Atyának

Igéje, mely hajdan Mózeshez szólt, megmondá, mit kelljen tennünk: *Mikor üldöznek benneteket az egyik városban, fussatok a másikba.* — Ezt követték a szent vértanúk az üldözésekben: elmenekültek, elrejtöztek, de elfogatva bátran vértanúságot szenvedtek. S ha némelyek közülük önkényt szolgáltatták ki magukat az üldözőknek, azt nem vakmerőségből tették, hanem abból az elszántságból, mellyel a vértanúságra vállalkoztak, mindenki úgy győződött meg, hogy az a Szentlélek-től származik. „Atanáz azután elmondja „menekülésének történetét, „hogy ellenei legalább ezt hallva meg-szégyenüljenek és megbéküljenek“.

„Az ariánusok története“ kiegészítése az ellenük írt „négy beszédnek“. Azon szerzetesek kérésére írta, akiknél számkivetésében menedéket talált. Sok kínjába került — úgy mond a hozzájuk írt kísérő levélben — amannak is megírása, „mert minél inkább láttam hozzá az íráshoz s erőltettem meg magamat, hogy az Ige istenségét megértsem, annál inkább távolodott tőlem a megértés; beláttam, hogy annál képtelenebb vagyok ennek elérésére, minél inkább gondoltam, hogy már elértem. Mert még azt sem bírtam leírni, amit megismerni véltem, sőt amit írtam is, kevesebb volt mint gyenge árnyéka annak, amit megismertem. Bizony higgyétek, sokszor akartam az írást abbahagyni. De hogy sem nektek szomorúságot ne okozzak, sem azokat, akik e kérdésekről vitatkoznak, hallgatásommal meg ne erősítsem gonoszságukban, erőszakot véve magamon megírtam e keveset s megküldöm nektek. Mert ha az igazságot most a mi gyengeségünk miatt nem is foghatjuk fel úgy, amint van, mégis megismerhető — miként a Prédikátor mondja — a gonoszoknak esztelensége. Írtam pedig ezeket, mert tudom, hogy a hívőknek a jámborság megismerésére elég a gonoszság megcáfolása. Mert ha nem is foghatjuk fel, mi az Isten, mégis megmondhatjuk, mi nem ő. Ugyanez áll a Fiúról is, mert ha sokkal messzibbre állunk is természetre nézve tőle, semhogy őt felfoghatnók, mégis meg tudjuk cáfolni azokat, miket az eretnekek felhoznak. — Így írtam eze-

ket, amint tehetségemtől tellett. Ti pedig, szerettem, fogadjátok nem úgy, mint az Ige istenségének tökéletes magyarázatát, hanem pusztán mint olyan írást, mely egyrészt megfeddi Krisztus ellenségeinek gonoszságát, másrészt a jóakaratnak alkalmul szolgál a Krisztusban való jámbor s józan hit megszerzésére. Az ariánusok eretnekségének tökéletes cáfolata az Úrnak ítélete Árius fölött. Mert ki nem látja be ebből, hogy gyűlöletes az Úr előtt ez az eretnekség, még ha akadtak is pártfogói az emberek között. Amikor pedig ezeket olvassátok, értünk is imádkozzatok. A kéziratot pedig mielőbb küldjétek nekünk vissza, senkinek át ne adjátok, sem magatoknak le ne írjátok, mert nem illő, hogy dadogóknak és tudatlanoknak levele az utódokhoz is eljusson“. Ki ne épülne Atanáz megható alázatosságán? De kérését nem teljesítették. A „dadogónak“ tanítása táborhegyi kinyilatkoztatásként hangzott a jámbor szerzetesek fülében s bármennyire szerettek engedelmeskedni, ez esetben úgy érezték, nem szabad engedelmeskedniök; engedelmetlenségükkel valóban nagy kincset mentettek meg Klio számára.

4. Szentírásmagyarázatai.

Amikor elült a hosszú harc s Atanáz végre saját otthonában békét élvezhetett, a Szentírás olvasása s magyarázása volt legkedvesebb foglalkozása. Jól ismerte, mert ifjúkorától fogva sokat olvasta és nagyrészt emlékezetből tudta is. Ötven éven át ellenségeivel volt dolga, sok rosszakaratú emberrel; most boldogan követhette lelkének vonzalmát és zavartalanul társaloghatott Istennel. S amit lelke az isteni kinyilatkoztatás írott emlékeibe való ábitatos elmélyedésben megismert és kitermelt, azt mint buzgó tollforgató le is írta a jövőendő nemzedékek számára. Sajnos, hogy ez írásainak egy része nyomtalanul elveszett, másik része sem jutott el hozzánk eredeti egészében. Így vélekednek

az ókeresztény irodalomtörténet művelői az ő „Zsoltármagyarazatá”-ról is. Mint drágagyöngyöket gyűjtötték össze a régi íróknál talált töredékeket a katénák szerzői, kiknek gyűjteményét most Migne kiadásában olvassuk. (MG. 27, 55—590.) Az ariánusok elleni vitákban szükséges szigorúan tudományos magyarázatokkal szemben itt inkább épületes célokat követhetett, melyek a magyarázatban nagyobb szabadságot is engedtek meg. Hogy mily mélyre hatolt bele a zsoltárok szellemébe, szépen mutatja „Marcellinushoz intézett levele” (MG. 27, 11—46.), melyet a zsoltárokról írt emelkedett hangú zsoltárnak mondhatnánk, az azokban rejlő szépségeket dicsőítő himnusznak. „A zsoltárok címeiről” írt műve valószínűleg elveszett. Amit ily elnevezés alatt Antonelli bíbornok 1746-ban mint Atanáz művét közzétett s most Migne kiadásában is (MG. 27, 649—1344.) olvasunk, valószínűleg a jeruzsálemi Hesychius papnak műve az V. századból. (Bardenhewer III. 64.) Ép-úgy elveszett a „Prédikátor könyvé”-hez s az „Énekek éneké”-hez írt magyarázata is, melyről Photius tesz említést.

„Az egész Szentírás, — írja Marcellinusnak — úgy az ó-, mint az újszövetség Istentől sugallt és hasznos a tanításra. — De a zsoltárok könyve mind a többinek gyümölcsét foglalja magában és énekbe fűzi. — Leírja a lélek összes indulatait s ezeknek változatait, úgy hogy mindenki mintegy képen láthatja azokat, mely után önmagát is alakíthatja. — Vannak zsoltárok, melyeket úgy olvas az ember, mintha saját beszéde volnának s bánattal telik el. — Oly tükör ez, melyben kiki önmagát látja meg és saját indulatait ismeri meg.” — Atanáz azután hosszú sorozatban elmondja, melyik zsoltárt mily alkalommal, vagy hangulatban kell imádkozni. — „Hogy pedig a zsoltárok változó dallamban mondatnak,

az nem a dallam kedvéért történik, hanem a lélek gondolatainak összhangjáról tanuskodik. Aki helyesen zsolozsmázik, összhangolja a lelkét és egvensúlyba hozza; elfelejti szenvedéseit és örömmel tekint arra, amit Krisztusban bírunk.“

5. Aszketikus művei.

Atanáz a lelkek nevelésében is mester volt. Mint gondos lelkipásztor megtanította híveit Isten parancsait mindenben hűen teljesíteni. De nem érte be ezzel. Jól ismerte a lelkeket. Tudta, hogy a kötelesség útját járókon kívül vannak olyanok is, kik az evangéliumi tanácsok magasságaiba vágyódnak, kik többre becsülik a szűzi fátyolt a menyasszonyinál, kik a szent szegénységben látják a legmaradandóbb gazdagságot s a tökéletes engedelmességben a legfelemelőbb szabadságot. Atanáz kezdettől fogva járta e magaslatokat s hogy minél többeket oda felvezessen, megírja „a szűzességről“ szóló művét. (MG. 28, 251—282.) S amit itt mintegy elméletileg elmond, azt „szent Antal életrajzában“ gyakorlatilag is bemutatja. (MG. 26, 835—976.) Nem sok könyvnek volt oly óriási hatása a lelkekre, mint ennek az életrajznak. Alig írta meg Atanáz, máris latinra fordította s átdolgozta Evagrius, a későbbi antiochiai püspök, egy ismeretlen fordító pedig szír nyelvre. E háromféle kiadásban járta be — mondhatni — az egész, akkor ismert világot és legkedvesebb olvasmányává lett a római és milánói előkelő köröknek épúgy mint Jeromos és Paula betlehemi kolostoraiban. Atanáz az „aszkézis tükrének“ mondja előszavában; annak is bizonyult, mert mind e tükörbe nézőknek arcán új vonás jelentkezett: a lemondás és önmegtartózkodás szeretete.

„A szüzességről“ szóló művében üdvös tanácsokat ad arra az erényre, melynek dicsőségét zengi. „Szeressük a bőjtöt, — úgy mond — erős bástyája az a szüzességnek. Miként ugyanis Ádám evés miatt űzetett ki a paradicsomból, úgy csak bőjtöléssel térhetünk oda vissza. Ebben az erényben keresd tested ékességét, ó szűz és tetszeni fogsz az égi Jegyesnek. Mert akik a világgal tartanak és drágakenetekkel, illatszerekkel, drága ruhával és arany ékszerrel ékesítik testüket, hogy az embereknek tessenek, nem tetszhetnek az Istennek. Krisztus semmit sem követel tőled ezekből, hanem csak tiszta szívet és érintetlen, a bőjtölésben megsanyargatott testet. S ha némelyek azt mondják neked: Ne bőjtölj gyakran, hogy el ne gyengülj! — ne higgy nekik, mert az ellenség küldte őket. — A bőjt meggyógyítja a betegségeket, kiszárítja a test ártalmas nedveit, elűzi az ördögöket, kiveri a rossz gondolatokat, világosabbá teszi az elmét, tisztává a szívet és megszenteli a testet, az embert Isten trónusához állítja. — Legyen zsoltárkönyved és tanuld meg a zsoltárokat. A felkelő nap már kezdedben lássa e könyvet.“ Atanáz a ma is divó zsolozsmaórákat említi. A harmadik órában (tertia) gondoljon az imádkozó szűz arra, hogy ekkor ácsolták össze a keresztet; a hatodikban arra, hogy ekkor feszítették rá Krisztust; a kilencedikben a Megváltó halálára. — „Jaj annak a szűznek, aki szabály nélkül él, mert olyan, mint a kormány nélküli hajócska: hányják-vetik a hullámok, míg végre sziklába ütközve nyomtalanul elsüllyed. — Nem sokan bírják a könnyek kegyelmét, hanem csak azok, kiknek lelke az égicre irányul. Mert tisztán látó szemmel bírván látják a pokol kínjait, melyek a bűnösöket gyötrik, az örök tüzet, a külső sötétséget. De látják az égi ajándékokat is, melyekkel Isten az ő szentjeit megajándékozta, a koronákat, a fényes lakásokat, az örök életet, sőt magát az Istent. Hogyne sírna tehát ezeket látva? Sír ugyanis, hogy megmeneküljön azoktól a kínoktól és ismét sír és könyörög, hogy méltó legyen a mennyei javakra. — Olajod ki ne fogyjon lámpásodból, nehogy a Jegyes

eljövén, azt kialudva találja. Nem tudod, mikor jön, elalváskor-e, avagy hajnalban. Minden órában gondolj halálodra; gondold meg, ki elé kell állnod! — Nehéz az önmegtartóztatás, de semmi sem édesebb az égi Jegyesnél. Itt keveset szenvedünk, ott elérjük az örök életet!“

Atanáznak jó mestere volt a lelkiekben. Szent Antal remeténél járt ő iskolába. A tőle nyert lelki nevelést életrajzának megírásával hálálta meg, ércnél maradandóbb emléket állítván így mesterének. Sok épületes dolgot mond el róla és sok üdvös intelmet mondat el vele. Így azon oktatást is, melyben a szerzeteseket részesíté. „Nektek — úgy mond — a gyermekek módjára mindent az atya elé kell hoznotok, én pedig mint nálatok öregebb elmondok nektek, amit tudok és tapasztaltam. Különösen arra legyen gondunk, hogy abba ne hagyjuk, amit egyszer megkezdettünk. Hisz oly rövid a mi életünk az örökkévalósághoz mérten. Minden földi dolgot értéke szerint adunk el és csak egyenlő dolgokat cserélünk el egymással. Az örök élet ellenben kevésért szerezhető meg. Mert ha akár száz évig gyakorlunk szigorú lemondást, nemcsak száz évig, hanem örökön örökké fogunk annak fejében az égben uralkodni. Ha letesszük romlandó testünket, halhatatlanságban kapjuk vissza. — Ne gondoljuk azt se, hogy nagyról mondtunk le. Mert az egész földkerekség is igen kicsi az egész éggel szemben. Miként megvetünk egy ércpénzt, hogy száz aranyat nyerjünk, épúgy az, aki az egész földnek ura s arról lemond, csak keveset ad és százszor annyit kap érte. — Micsoda haszonnal jár olyasmit megszerezni, amit nem is vihetünk magunkkal? — S a lemondásban nap-nap után ki kell tartanunk, mert tudjuk, hogy az Úr, ha csak egy napig is hanyagok vagyunk, nem bocsát meg a multért, hanem megharagszik ránk hanyagságunk miatt. Judás is egy éjszakán veszítette el a mult minden fáradozását. — Azért ha reggel felébredünk, gondoljuk, hogy az estét meg nem érjük s amikor este elalszunk, hogy többé fel nem ébredünk. Rövid az életünk s naponként osztja azt ki nekünk a gondviselés. — Ne féljetek, ha erényről hallotok, mert ez nem áll

távol tőlünk és nincs is kívülünk, hanem megvalósítása bennünk van és könnyű, ha csak akarjuk. — Hatalmas ellenségeink a gonosz szellemek. De nem kell tőlük félni, mert minden mesterkedésük meghiusul Krisztus kegyelme által. — Mindent megkísérlenek: beszélnek, lármáznak, dörömbölnék s örülten kacagnak, füttyölnek; de ha rájuk sem hederítünk, akkor sírnak és jajgatnak, mint a legyőzöttek szoktak. — Nincs hely, mely őket a kísértésben akadályozná, de senkit sem árthatnak, csak fenyegetni tudnak. Ha volna hatalmuk, nem jönnének seregestül, elég volna egy is, hogy megtegye, amit akar és bír. Ép azért meg kell őket vetni mint satnyákat. — Csak Istent kell félni, a gonosz szellemeket ellenben meg kell vetni.“ A szent reményének üdvös tanításai meg is hozták szép gyümölcsüket. „Úgy állottak a kolostorok a hegységben — írja alább Atanáz — mint sátrak telve karokkal, melyek zsoltárokat énekeltek és a Szentírás olvasásában buzgólkodtak, bőjtöltek és imádkoztak, örvendeztek és irgalmasságot gyakoroltak, szeretettel és megértéssel voltak egymás iránt. Ha valaki látta e kolostorokat és bennük a szerzetesek életét, fel kellett kiáltania: Mily szépségesek Jákob házai és Izrael sátrai!“

6. Levelei.

Akiktől ellenségeinek erőszaka ismételten elszakítá, híveit a gondos főpásztor a távolból sem szünt meg evangéliumi oktatásban, atyai buzdításban és vigasztalásban részesíteni. Amit körükben tartózkodva élő szóval tett, azt a távolból írásban tette. Levelei is magukon viselik annak a komoly gondolkodásnak, mindig emelkedett lelkületnek bélyegét, mely egyéb írásait jellemzi. Hiába keresünk bennük személyét vagy életmódját megvilágító bizalmaskodásokat, bármennyire szeretnénk is ilyeneket olvasni. Atanáz sohasem nézi önmagát, hanem egész lelkével Krisztuson csüng és az ő

Egyházán. S ha mégis beszél magáról, azt kénytelenségből teszi, mivel személye a legszorosabban volt az Egyház érdekeivel összeforrvá. Ép azért levelei egyúttal az Egyház akkori történetének legbecsesebb lapjait képezik. Ilyen „a niceai zsinat határozatairól“ szóló levél (MG. 25, 415—476.), mely egy meg nem nevezett barátjának akar érveket szolgáltatni a zsinat határozatainak, különösen a homouziósoknak, mint nem szentírási, hanem tisztán bölcséleti kifejezésnek védelmére. Ilyen a 359 őszén írt levele „a rimini és seleuciai zsinatokról“, melyben e két szomorú emlékü zsinat lefolyásának történetét adja. (MG. 26, 682—794.) Egy másik levélben nagynevű elődjét, Dionysius püspököt védi meg az ariánusok ama rágalma ellen, mintha velük érzett volna. (MG. 25, 479—522.)

„A niceai zsinat határozatairól“ szóló levelében a homouziós szó ellen hangoztatott kifogásokra is kitér. Ez a szó mindenek előtt kifejezi azt a hitigazságot, hogy „az Ige az Atya állagából való“; de akkor jól mondatik homouziós = egvállagú, egylényegű az Atyával. A zsinat atyái tehát helyesen fejezték ki magukat. „S hogy e kifejezést nem ők gondolták ki, miként az ariánusok szemükre hányják, hanem másoktól és pedig előttük előktől vették át, azért akarjuk megmutatni, hogy még ez a vádjuk se álljon fenn többé.“ Nos, ezt a kifejezést: az Atya állagából — már Theognostos is használta, az alexandriai iskola hírneves tanítómestere a III. század második felében. És használta Dionysius, Alexandria püspöke ugyanazon időben egy Dionysius pápához intézett levelében. És használta ugyanez a szent Dionysius pápa (259—268.), sőt Origenes is.

„Mi tehát ki tudjuk mutatni, hogy ez a kifejezés atyákról atyákra szállott át: de ti, újszidók és Kaifás tanítványai, mely atyákra hivatkozhattok, kik a ti kifejezéseiteknek kedveznének? Egyetlen egyet sem fogtok

valaha is találni, mind utálattal fordulnak el tőletek az egy ördögöt kivéve, aki egyedül atya és okozója elszakadástoknak.”

Különös érdemet szerzett Atanáz *ünnepi körleveleivel*, melyeket évenként húsvét előtt intézett Afrika püspökeihez, illetve saját híveihez, hogy őket a feltámadás ünnepének méltó megülésére előkészítse. (MG. 26, 1351—1432.) E levelek ugyanis megvilágítják az egyházi életet — így pld. a 40 napi böjtölés szokását — s így megbecsülhetlen adatokat szolgáltatnak a történelemnek. Másrészt rávilágítanak sok oly kérdésre, mely fölött máig is vitatkoznak, — mint pl. a szentírási könyvek jegyzékét (kanon) adó 39. levél 367-ből — amivel ismét a hitvédelem művelőit kötelezte nagy hálára.

Ünnepi körleveleiben a nyájáért aggódó főpásztor beszél ugyanazzal a komoly beszéddel, mely összes írásait jellemzi. „Azért, mert távol vagyok tőletek, testvéreim, — kezdi a 338-ban írt levelét (Ep. X.) — mégsem feledkeztem meg a szokásról, melyet az atyák hagyományából vettem át. S bár nehéz megpróbáltatások nehezedenek reánk s az igazság ellenei régen nyomoznak utánunk és furfanggal azon vannak, hogy valamilyen írásunkra rátalálva, abból vádat alkothassanak ellenünk és sebeink fájdalmát nagyobbítsák, mégis mivel az Úr erőt ad hozzánk és megvigasztal szorongattatásainkban, nem féltünk e körlevelet megírni és üdvösséges húsvétet kívánni. — Mert bár a hely elválaszt minket egymástól, de az Úr, aki az ünnepet adja, sőt maga a mi ünnepünk s nekünk a Szentlelket küldi, lelkileg egybegyűjt minket a béke kötelékével. — A szorongattatást, melyet szenvedtem, annak idején levélben tudattam veletek, testvéreim. Ami embereknél lehetetlen, azt Isten lehetővé teszi s amit emberek meg nem tehetnek, azt Isten könnyű szerrel megteheti, t. i. hogy minket visz-

szavezet hozzátok s nem enged prédául esni azoknak, akik elűzni törekszenek. — Az istenfélő sok bajon és szenvedésen át be fog menni a mennyországba, oda, ahonnet száműzve van a fájdalom és szomorúság. Ellenben, aki a gyönyöröknek él, rövid ideig vigad, azután szomorúságban lesz, mint Ezsau, aki rövid élvezettel vesztét okozta. — Ő édes testvéreim, ha a szorongatásból a vigaszba, ha munkából a pihenésbe, ha betegségből az egészségbe, ha halálból a halhatatlanságba megyünk át, akkor nem kell szomorkodnunk. S nem kell félnünk, ha a világ Krisztusnak hadat üzen, hanem inkább azon kell lennünk, hogy Istennek tessünk e megpróbáltatásokban, melyeket úgy kell tekintenünk, mint alkalmakat az erények gyakorlására. Mert hogyan gyakorolja valaki a türelmességet, ha nincsenek viszontagságai? Hogyan az erősséget, ha nem éri ellenség támadása? Hogyan a nagylelkűséget, ha nem előzte meg igazságtalanság és sérelem? A mi Urunk és Megváltónk, Jézus Krisztus ezeknél sokkal rosszabbakat tűrt el; tűrte, amikor ütötték, s nem haragudott, mikor szenvedett, hanem odanyujtotta hátát az ostorcsapásoknak, arcát az ütéseknek s nem fordította azt el a köpésektől; végre, miként akarta, halálra vitetett, hogy példaképünk legyen minden erényben. — Ha mindegyikünk e példákhoz fog alkalmazkodni, bizonyára le fogjuk győzni az ellenség minden erőlködését. — Ez az Úr kegyelme, ez az ő tanítása az emberekhez. Ő szenvedett, hogy az embernek halhatatlanságot szerezzen; leszállt, hogy minket felmagasztaljon; halandóságba alázza le magát, hogy ami halandó halhatatlanságba öltözzék; a halálba ment, hogy nekünk halhatatlanságot adományozzon s a holtakat élettel ajándékozza meg. — Azonban Árius és Manes és az eretnekek ezeket semmibe sem véve Krisztust támadják és a Megváltót káromolják. Mert hogy az emberért leszállt az égből, ők tagadják istenségét; hogy a Szűzből születni látták, ők kétségbe vonják, hogy Istennek fia; hogy az időben emberré lett, ők tagadják örökkévalóságát. Nemcsak hogy hálát nem

adnak neki, hanem gyalázattal illetik. — Mi ellenben, testvéreim, dicsőítsük Istent s mondjunk neki, a mindenség királyának hálát a zsoltárossal énekelvén: *Aldott legyen az Úr, ki nem adott minket az ő fogaiknak martalékul.*” (Zs. 123, 6.)

IV. Csendes révben — boldog vég. 363—373.

Atanáz sajkája tehát besiklott a csendes révbe. Soká, évtizedeken át hányódott kint a háborgó tengeren. Sokszor úgy látszott, hogy a bösz hullámok el is nyelik már. De amikor legnagyobb volt a veszély, mindig kimentette egy láthatatlan kéz az örvényből s hatalmas lendítéssel csendes vizekre terelte. Az a kéz volt ez, mely valamikor csendet parancsolt a viharzó galileai tengernek és az ámuló apostolok ajkain e szavakat fakasztotta vihart fékező erejével: „*Kicsoda ez, hogy a szél és tenger is engedelmeskednek neki?*” (Mk. 4, 40.) Krisztus mindig nagylelkűen teljesítette utolsó ígértét, mellyel megvált e földről: „*Én veletek vagyok mindennap a világ végezetéig.*” (Mt. 28, 20.) Egyházával volt az Árius támasztotta viharban is. Nem némította el hirtelenül, mint akkor a galileai tengeren tette. Hagyta tombolni, hogy a világ meglássa, hová jut, ha elszakad tőle. Másrészt férfiúkat támasztott, kik sasszemükkel beletekintettek istenségének mélységeibe és szinte természetfeletti tudással világították meg a Szentháromság felfoghatatlan titkát, hogy az ember már e földön kezdhesse meg azt az alázatos imádást, melyet az egész örökkévalóságon át folytatni hivatva van. Férfiúkat, kik mindenek előtt önmagukban valóstították meg az evangéliumot életszentségükben. hogy

azután vezérei legyenek mindazoknak, akik jószándékkal keresik az Istent. Szenteket és tudókat egy személyben, akik életükkel és tudásukkal világító tornyokként állnak az időnek végtelenbe nyúló tengerében. Imádságos és dolgos embereket, akik mindig Istennel beszéltek, hogy azután sokat beszélhessenek öröla. S amit az Istennel való bizalmas beszélgetésben megtudtak, azt nemcsak élőszóval hirdették kortársaiknak, hanem írásba is foglalták, hogy minden idő emberiségét megtanítsák Istenről helyesen gondolkodni. Ezek az egyházatyák, az a ragyogó, fehér sereg, mely az areopági Dénestől és római Kelemtől kezdve megszakítás nélkül vonul végig a századokon s melynek minden tagja kitörülhetlenül írta be nevét a művelődés történetébe. A IV. század is ismerte e dicső sereget. Krisztus akkor is örködött Egyháza fölött. Galliában Hilarius, Hispaniában Hosius, Itáliában Ambrus, Konstantinápolyban aranyházú János, Kisázsiaiban N. Vazul, nazianzi és nyssai Gergely, Palesztinában jeruzsálemi Cyril és a betlehemi remete, Jeromos, Afrikában Antal, Pachomius Makarius remeték és a vak Didymus — hogy csak a legfőbbeket említsük — mint tündöklő csillagok ragyognak az Egyház egén. De e nagyok s dicsők közül is kimagaslik Atanáz. „Az ő tekintélye előtt mindenki meghódol s ami Isten nagy ajándéka volt az egész Egyház számára: ez az ember aggkorában is ifjú erővel rendelkezett!” (Möhler 527.) Még szükség volt e munkabíráásra, e fáradhatlanul tevékeny erőre, mert bár maga révbe ért és békét élvezett haláláig, kint a tengert még éles szelek szántották keresztül-kasul s ezeknek nyomában magas hullámok járták. Atanáznak tudomása volt minden legkisebb hullámverésről és mint tapaszt-

talt hajós nem is szűnt meg a hullámokkal küszködőket tanácsaival segíteni. 368-ban Damazus pápa zsinatot tartott Rómában s annak határozatait megküldte Atanáznak is. Erre Atanáz is zsinatot tart Alexandriában s ebből körlevelet intéz az afrikai püspökökhöz. E körlevélben a rimini zsinat ellen emeli fel szavát, mint amelyen az erőszak győzedelmeskedett a meggyőződés felett. Egy másik levélben, melyet a pápához intézett, köszönetet mond neki erélyes intézkedéseiért az ariánusokkal szemben, mert Damazus újból megfosztotta széküktől Valenst és Ursaciust, bár másrészt csodálkozik, hogy miért nem tette meg ezt a pápa a milánói Auxentiussal is, aki arra épűgy rászolgált, mint amazok. Atanáz Alexandriából is tisztán látott Milánóig. Auxentius ugyanis mint ügyes politikus meg tudta magának nyerni a különben hithű Valentinián császár kegyeit is, de bármennyire kárhóztatta is Áriust, szívében mégis ariánus volt és maradt mindvégig. Atanáz tekintélyét eléggé mutatja az a tény, hogy Damazus pápa 370-ben újból zsinatot tartott s azon Auxentiust kiközösítette. A zsinati irat is nem egyéb, mint Atanáz említett körlevelének kivonata.

Amily tekintélynek örvendett Rómában, époly tisztelettel tekintettek reá az egész keleti egyházban. Szépen tanuskodnak erről szent Vazul levelei Atanázhoz, melyekben az antiochiai egyház szomorú meghasonlását elpanaszolva, arra kéri őt, hogy egyesítse az összes nyugati püspököket s bírja rá őket együttes fellépésre a békerontók ellen. „Kicsoda alkalmasabb erre nálad? — írja a Dorotheus szerpap által küldött levelében. Ki látja meg élesebben, hogy mire van szükség, mint te? Ki érez bensőbben a szenvedő testvérekkel, mint

te? Ki bírja nagyobb mértékben az egész nyugat tiszteletét, mint a te tiszteletreméltó ősz fejed? Ékesítsd a mi szent hitünkért való ezer harcodat még ezzel a művel is! Küldj néhány hithű embert a nyugati püspökökhöz. Beszéld el nekik a nyomorúságot, mely minket nyom és oktasd ki őket arra nézve, hogy hogyan segíthetnének rajtunk.“ Atanáz azonnal elküldte Caesareába Péter papot a kellő utasításokkal. Vazul ismét felel. „Míg a többi püspök ereje eléggé van igénybe véve, ha saját egyházukról gondoskodnak, te nem éred be ennyivel. Mert megszakítás nélkül dolgozol tanulmányokon, intesz, levelezel és küldesz követeket, kik a legjobb tanáccsal látnak el. Minél jobban terjednek a betegségek, annál inkább fordulnak feléd mindenek szemei abban a meggyőződésben, hogy csak a te oltalmazásban találhatnak vigaszt e csapásokban. Mindnyájan, akik akár hallomásból, akár tapasztalatból ismerni tanultak, úgy vannak meggyőződve, hogy imádságod erejével és intézkedéseid bölcseségével meg tudsz minket menteni e rémes viharból. Ne szűnj meg azért értünk könyörögni és leveleiddel bizalmunkat táplálni!“

Atanáz híven meg is tette mindezt, azonban az antiochiai békétlenséget mégsem sikerült megszüntetnie. Ez azonban korántsem kedvetlenítette el a szent patriarkát, akinek békeszerető lelke nem szűnt meg a jobb jövőben bízni s azért dolgozni. Minden félreértett, igazságtalanul elítélt vagy üldözött ember benne hatalmas védőre talált. Bár hitkérdésekben senkisémm volt nála határozottabb, a tévéllyel szemben senkisémm szigorúbb nála, mégis mindig megértő szeretet és szeretetteljes megértés hatotta át minden szavát és cselekedetét a tévedőkkel szemben. Mintha azonban belelátott

volna a szívekbe, mintha olvasott volna a vesékben, sohasem védelmezett meg arra méltatlant. A védelmére méltók közt is a legméltóbb volt Caesarea szent püspöke, Vazul. Mert őt is támadták, szinte eretnekséggel vádolták ama szelíd eljárása miatt, melyet a megtérőkkel szemben tanúsított. Midőn ugyanis Tarsusban vita támadt a papok közt arra nézve, mily hitvallást követeljenek a Szentlélekről a megtérni akaróktól, a két párt mindegyike Vazulhoz fordult felvilágosításért. S Vazul azt felelte nekik, hogy aki a niceai hitvallást elfogadja, a Szentlélekről pedig azt vallja, hogy nem teremtmény, felvehető a hívek közösségébe. Ezzel sokan nem voltak megelégedve, mert a Szentlélek istenségének határozottabb megvallását tartották szükségesnek. Vazul ellenben e kérdést azért nem akarta élére állítani, hogy minél többen megtérjenek. A hívek közösségében élve mindjobban fogják hitünket megismerni s akkor a Szentlélek istenségét is határozottabb alakban vallani. Így gondolta Vazul; de e jószándékát sokan félreismerték sőt félremagyarázták is, mintha ő maga sem vallaná a Szentlélek istenségét oly határozott alakban, mint amilyenben az Egyház kezdettől fogva, már az apostoli hitvallásban vallja. Midőn ez Atanáz tudomására jutott, rögtön tollat ragadott és emelkedett szózatban védte meg Caesarea szent püspökének igazhitűségét. Tudta, kit védelmez. Vazul dicsősége volt az Egyháznak, szikla, melyen a császár minden erőszakossága megtörött. Mert Valens császár mindent elkövetett, hogy az ő városát, Caesareát is ariánussá tegye. 372-ben azzal a megbízással küldte hozzá Modestus prefektust, hogy ez őt a homouziós feladására rávegye. A prefektus előbb javainak el-

kobzásával fenyegeti, majd számkivetéssel, végre halálbüntetéssel. Vazul nyugodtan hallgatja meg őt és nyugodtan felel is. Gyenge fenyegetések ezek ahhoz, — úgy mond — hogy megbiztatásában sikert érjen. Vagyonelkobzás őt nem érinti, hisz nincs semmije hitén kívül. Azt meg épenséggel nem tudja, mi az a számkivetés, mert számára minden ország idegen föld s viszont minden országban megtalálja hazáját, mert minden ország az Istené. A haláltól pedig nem fél, hiszen gyenge nők sem félnek tőle; ő inkább örülne neki, hogy mielőbb Istenhez kerüljön. — Modestus ámulva hallgatja e beszédet. Mégis tovább kísérletezik, hátha mégis célt ér vele. A niceai zsinat egyetlen szavának, a homouziós feladását kéri tőle. De Vazul határozottan felel: Még a szórendet sem változtatom meg e hitvallásban, semhogy egyetlen egy szavát is kihagyjam! — Modestus leverve távozik: itt nem ő győzött! „Ilyen püspökre még nem akadtam!” mondja elragadtatással. „Akkor még nem is találkoztál püspökkel!” — feleli neki Vazul. Ó igen, Atanáz jól tudta, kit ajándékozott meg bizalmával és szeretetével: Vazul érdemes volt reá!

Egészen más állást foglal el Apollinarissal szemben, aki tévelyt hirdetett, azt tanítván, hogy Krisztusnak nem volt emberi lelke; ennek helyét benne a Logos, a második isteni Személy foglalta el. Pedig mint Árius kemény ellenfelét igen becsülte és több levéllel is tüntette ki őt, melyekre azután Apollinaris mint igazhitűségének bizonyítékaira hivatkozott. Jóhiszeműséget nem is lehet tőle eltagadni. A Krisztus istenségét tagadó ariánusokkal szemben úgy vélte ezt megvédelmezhetni, hogy az emberi lélek helyébe a Logost állítva, a legszorosabb összeköttetésbe hozta Krisztusban az istensé-

get az emberséggel. Azt hitte, hogy így egy csapással kivégzi az arianizmust, mely az emberi test természetes gyengeségeiből és szenvedéseiből kovácsolta legerősebb érveit Krisztus istensége ellen.

Atanáz éleslátása rögtön felismerte Apollinaris tévedését és ennek veszélyes voltát. Mert következményeiben ez a tévedés felfordítja az egész keresztény hitrendszert. Ha ugyanis Jézus Krisztus nem volt tökéletes ember, emberi testtel és lélekkel, akkor az ember megváltása is kérdésessé válik. Atanáz nem is késlekedett e végzetes tévely cáfolatával. Már túl van a hetven éven s a mérhetlenül sok szenvedés bizony megviselte őt, de csak testben. A törékeny, kicsi testben most is az a nagy lélek dolgozik, mely már első megnyilatkozásaiban tíz talentumos gazdagságának adta tanujelét. A nagy kor megtörhette szeme világát, de nem lelkének éleslátását. A számkivetések mondhatlan nélkülözései megbéníthatták az amúgyis gyenge test erőit, de nem a benne lakozó értelem képességeit. Az Apollinaris elleni iratban a mélységeket szerető hittudós egyesül a felülről jövő felvilágosítással tanító szentírásmagyarázóval. Amaz biztosan mutatja meg a megismerhetőségek határait, emez világosan, mindenki által érthető beszédben szólaltatja meg a kinyilatkoztató Istent. Atanáz tanít, cáfol, magyaráz, vitatkozik, védelmez, de mindezt szeretettel, megértéssel, nem legyőzni, hanem meggyőzni akarván ellenfelét. Apollinaris nagy érdemeket szerzett Áriussal szemben. Atanáz ezt nem felejtette el, azért oly kiméletes vele szemben, hogy még nevét sem említi. Hiszen nem is az ember, hanem a tévely ellen küzd; emezt cáfolja, hogy amazt megnyerje.

Ha szent János azt mondja, hogy „az Ige hússá lett“, úgy ezalatt embert, testből és lélekből álló embert kell érteni, mert szent Pál szerint Isten Fia szolgálai alakot vett fel, az alakító elem pedig az emberben a lélek, azért mondják a lélektől elhagyott testet alaktalannak. Erről az emberi lelkéről beszél maga Krisztus is, mikor mondja: „Szomorú az én lelkem mindhalálig“. (Mk. 14, 34.) Róla mondja az evangélista, hogy megrendült (Jn. 11, 33.), ami nem érthető Istenről, mert Isten nem rendülhet meg, de a pusztá húsról, testről sem, melynek nincsenek érzelmei. Krisztus továbbá imádkozott, amit nem tehetett mint Isten, hanem csakis mint értelmes, lélekkel bíró ember. Megkísértetése a pusztában is érthetetlen, ha nem volt értelmes lelke. Végre halálát is úgy fejezi ki az evangélista, hogy „kilehelé lelkét“. (Lk. 23, 46.)

Az apollinaristák másik nagy tévedését, mintha Krisztus magával hozta volna testét az égből, azzal cáfolja Atanáz, hogy rámutat Krisztus nemzetségtáblájára. Hogyan volna Dávid fiának mondható, ha nem volna tökéletesen emberi teste? Ha Isten Fia nem egyesülhetett volna emberi testtel, akkor az ember sem egyesülhetett volna Istennel. Akkor pedig nincs értelme a megváltásnak. A megváltás viszont nem áll csupán abban, hogy hiszünk Krisztus érdemeiben és bízunk benne, hogy azok nekünk is betudatnak; a megváltás isteni erő, mely kiirtja bennünk a bűnt. S ha meghalunk a bűnnek, a megváltás által oly bensőséges viszonyba jutunk az Istennel, mely hasonló Krisztusnak titokzatos viszonyához az ő Egyházával vagy a férj és feleség egyesüléséhez a házasságban. Nagyon tévednek az apollinaristák akkor is, mikor azt mondják, hogy Krisztusban az istenség is szenvedett. Mert ha az apostol szerint „a di-csőség Urát megfeszítették“, úgy ez arról a végtelen megáláztatásról értendő, mely a keresztfeszítésben a Logost is érte, de nem jelenti azt, hogy a Logost is keresztfeszítették.

Így írt Atanáz 372-ben. Mint 76 éves aggastyán is az ifjúkor lelkesedésével küzd az igazságért, a

férfikor érettségével beszél annak kifejtésében. A Szentháromság nagy titka mindvégig a legfontosabb kérdés volt számára és kevesen hatoltak abba oly mélyen bele, mint ő. Kevésnek adatott oly éleslátás, mint aminővel ő szemlélte ezt a tündöklő napot anélkül, hogy beleszédült volna. Atanáz már itt a földön kezdé meg a mennyei öröm élvezését, mely nem egyéb, mint a teljes Szentháromság ki-mondhatatlanul boldogító szemlélése.

Az apollinaristák ellen írt műve hattyúdala Atanáznak, kinek egész élete egy folytonos tiltakozás az igazság meghamisítása ellen. (Batiffol.) Krisztus istenségének apológiája volt életének állandó éneke, az lett hattyúdala is. Az Úr megelégtelte hű szolgájának sok szenvedését. Erős kezével visszahozta őt utolsó számkivetéséből is, hogy otthon, övéinek imádkozó körében készülhessen arra a nagy útra, mely a földi számkivetésből az örök hazába vezet. Atanáz nem félt ettől az úttól. Aki életében keresztutat jár s azt megadásos, bízni meg nem szűnő, imádságos lélekkel járja, annak szemében az a komor kapu, mely ez út végén sötétlik, a halál kapuja nem félelmetes. Mert úgy reméli s úgy érzi is, hogy ez számára nem lesz örök börtönnek kapuja, hanem annak a mennyei lakoma termébe nyílik, melyről Krisztus szölegyik példabeszédében. Atanáz válni készülő lelke is ezzel a szent reménnyel volt telve. Istent szerető szívét is ez a boldogító érzélem dobogtatta. Egyre lassabban dobogott most e szív — már kifáradt 77 éves munkájában, egyre jobban közeledett utolsó dobbanásának pillanata. Atanáz nyugodtan várta ezt a pillanatot. Sokszor gondolt ő erre, jól tudván, hogy ez dönti el egyúttal a megmászíthatlan örökkévalóságot. Minden cselekedetét ez a gondo-

lat irányította s hatotta át, azért volt egész élete olyan példás s áldásos. Az istenfélő Jób keserűnek mondja e gondolatot, a haldokló Atanáz csak édességét érzi. Igen, jó volt 50 évet számkivetésben, üldöztetésben, nélkülözésben s e sok szenvedés mellett mégis folytonos munkásságban eltölteni! Jó volt igazságtalanul meg- és elítéltetni, -- a küszöbön álló Bíró szeméből csupa elismerés sugárzik feléje! Ellenségei a rágalom sarával dobálták meg, — Krisztus ragyogó koronával várja! Négy császár öt ízben száműzte őt s mint a társadalomra veszélyes embert a pusztába kergette a vadállatok közé — csaknem 18 évet töltött számkivetésben — Krisztus nagy diadalmenetben készül hű szolgáját az égbe vezetni! Atanáz a halál fagyos kezének érintésére üvegesedő szemmel is jól látja ezt a fényes menetet. Mind eljöttek, akikkel csak találkozott az életben s akiket megtanított Istennek tetszően élni. Mind a jóbarátai, mind az ellenségei is. Amazok, hogy meghálálják barátságát, emezek, hogy megkérlélik erőszakosságukért s rosszakaratukért, mellyel vesztére törtek. Megszégyenülve hódolnak most előtte. „Mily jó volt volna reád hallgatnunk! Mily üdvös téged követnünk! Életed és tanításod csupa világosság volt, de mi a sötétséget szerettük! Táborhegyi magasságokban jártál, — de mi a mocsarakban maradtunk!” Ez Árius bűnbánó szava annak a fekete seregnek nevében, melynek élén áll. „Nemcsak igazságtalanok voltunk, midőn száműztünk, — mondják a császárok mélyen meghajtott fejjel — hanem esztelenek is, mert te mint a béke apostola a birodalomnak legerősebb támasza voltál! Bocsáss meg nekünk!” „A sár, mellyel nevedet bezúdíítani akartuk, — mondják rágalmazói Eusebiussal élü-

kön — visszahullott fejünkre, rá a lelkünkre, azért vagyunk olyan piszkosak. Te fényben állsz és neved fényleni fog örökké!“ De jönnek tanítómesterei is, élükön a vértanu Péter püspökkel és remete szent Antallal. Öröm sugárzik ki szemükből és öröm csendül ki beszédükből, mellyel dicsőítik Istent, hogy ilyen tanítvánnyal áldotta meg őket. S jönnek a szegények, árvák, özvegyek, üldözöttek, betegek légiói, hálával a szívükben, hálálkodással az ajkukon mindazért a felsorolhatlan sok jóért, amivel szenvedéseikben őket Atanáz elhalmozta. De megszólal maga Krisztus is. Lágy a beszéde, az ég öröme muzsikál benne. Ünnepeles minden szava, mint súlyos aranyak csengése — az Úr nagylelkűen fizet! „Jöjj, hűséges szolgám! jöjj az én házamba és foglald el a lakást, melyet számodra készítettem. Jöjj megnyugodni dülő csaták után, melyeket az én tanításomért harcoltál rettenthetetlen bátorsággal. Jöjj megpihenni a hosszú s fáradságos munka után, melyet szőlőmben végeztél. Akiket reád bíztam, te nem engedted elveszni. Gondos pásztora voltál nyájadnak, mert jó legelőre, az evangéliumi igazságok dús mezejére terelted és bátran megvédelmezted a farkasok támadásai ellen. Nagyon szerettél, mert sokat dolgoztál és még többet szenvedtél érettem. Kálváriát jártál velem s érettem. Miként engem, úgy téged is ráfeszítették a szenvedések keresztyére, a gyalázat fájára s te sem szálltál le róla. Őt szent sehem égelő fájdalmait te ötszörös számkivetésed mérhetlen szenvedéseivel háláltad meg. De miként egykor véres sebeimet most dicsfényben ragyogni látod, úgy fogsz te is az én dicsőségem fényében ragyogni örökké! Mert hű vagyok ígéretem teljesítésében, mellyel megígérttem már a próféta (Dán. 12, 3.) aj-

kaival, hogy „*az értelmesek tündöklelni fognak, mint az égboltozat fénye és akik igazságra oktatnak sokakat, mint a csillagok örökön örökké!...*”

A haldokló szótlanul nézi azt a díszes menetet s boldogan hallgatja ezt a beszédet. Csak szívében imádkozik, csak a lelke énekel nagy háladalt minden szenvedésért, minden megpróbáltatásért, 50 évig tartó keresztútjának minden megaláztatásáért, mert amiben mindig remélt, mivel a Szentlélek mondja, azt most túláradó örömmel valóságban érzi is már: „*Az Istent szeretőknek minden javukra szolgál*”. (Rm. 8, 28.)

A 373. év május 2-ika szomorú nap volt. Alexandriában: sirás és jajgatásnak napja. Az árván maradt hívek siratták elköltözött atyjukat. De siratta halálát az egész Egyház is, mert úgy érezte, miként nazianzi szent Gergely a nagy halottat sirató emlékbeszédében mondta, hogy Atanázban egyik legerősebb oszlopa dőlt meg. Isten haló poraiban is megdicsőítette hű szolgáját és gondoskodott róla, hogy az alig ötven év múlva Afrikára szakadt vandalizmus szét ne szórja azokat. A szentnek földi maradványai Konstantinápolyba kerültek, onnét 1454-ben Velencébe, ahol a Szent Kereszt templomában helyeztettek el és most is nyugosznak. Milliók tisztelete áll őrt e sír mellett s e tisztelet époly halhatatlan, mint az, akinek szól. Atanáz nevének jelentése nagyságára és dicsőségére is áll, mert az is — halhatatlan!

N. Szent Atanáz életrajzát nyújtó művek:

Vita S. Athanasii, archiepiscopi Alexandrini.

Anidmadversiones in vitam et scripta S. Athanasii.

Vita et conversatio Sancti Patris nostri et confessoris Athanasii incerto auctore.

Vita Athanasii ex Photio.

Vita S. Athanasii ex Metaphraste.

Vita S. Athanasii ex Arabico versa.

Justi Fontanini de anno emortuali S. Athanasii, patriarchae Alexandrini dissertatio. MG. 25, LIX—CCLIX.

Historia Athanasii. Historia acephala. MG. 26, 1443—1450.

Acta Sanctorum Bolland. I. 248. — 398—455.

J. P. Silbert: Das Leben des hl. Athanasius. Wien, 1843.

Dr. J. A. Möhler: Athanasius der Grosse und die Kirche seiner Zeit, besonders im Kampfe mit dem Arianismus. Mainz, 1844.

Fr. Böhringer: Die griechischen Väter des dritten und vierten Jahrhunderts. 2. Hälfte: Athanasius und Arius. Stuttgart, 1874.

Dr. J. Hergenröther: Der hl. Athanasius der Grosse. Görresgesellschaft, 1877.

F. Cavallera: St. Athanase. Paris, 1908.

Lauchert, Köln, 1911.

Bardy, Paris, 1914.

P. Batiffol: La paix Constantinienne et le catholicisme. Paris, 1914.

A részletekérdések óriási irodalmát l. Dr. O. Bardenhever: Geschichte der altkirchlichen Literatur. III. Herder, 1912. 47—79.

SZENTEK ORSZÁGA SOROZATÁBAN

EDDIG MEGJELENT KÖTETEK:

1. **BABURA L. dr.:** Szent Ágoston élete. 150 lap.
 2. **BALANYI GY. dr.:** Calasanzzi szent József élete. 127 lap.
 3. **DUNARICH K.:** Szent Domonkos élete. 288 lap.
 4. **DOMBI M.:** Szent Gábor passzionista szerzetesnővendék élete. 44 lap.
 5. **LEPOLD A. dr.:** Szalézi szent Ferenc válogatott levelei a szent életrajzával. 124 lap.
 6. **STOLCZ A.:** Magyarországi szent Erzsébet élete. 304 lap.
 7. **REGNIER A.:** Szent Márton élete. 198 lap.
 8. **KARÁCSONYI J. dr.:** Szent Gellért csanádi püspök és vértanu élete. 172 lap.
 9. **BABURA L. dr.:** Szent Ambrus élete. 153 lap.
 10. **LACZIKA F.:** Boldog Vianney János arsi plébános élete. 1786—1859. 172 lap.
 11. **BALANYI GY. dr.:** Assisi szent Ferenc élete. 176 lap.
 12. **SAMASSA DÉSY ANNIE:** Barat szent Magdolna Zsófiának élete. 96 lap.
 13. **BŐLCSKEY Ö.:** Capistranói szent János élete. 220 l.
 14. **BABURA L. dr.:** Szent Jeromos élete. 144 lap.
 15. **KARÁCSONYI J. dr.:** Szent László király élete. 152 lap.
 16. **MESZLÉNYI A. dr.:** Néri szent Fülöp élete. 192 lap.
 17. **BARNA L. dr.:** Nagy szent I. Gergely pápa. 590—604. 276 lap.
 18. **BABURA L. dr.:** Nagy szent Atanáz élete. 192 lap.
-

Kaphatók a Szent István-Társulat könyvkereskedéseiben: Budapest, Szeged, Pécs, Cegléd, Balassagyarmat, valamint minden más könyvkereskedésben.